

Inst. Med. Farm. Bibl. Centr.
Orvos és Gyógysz. Intézet
Központi Könyvtár Mv.-hely

1540

UMSF

مکتبہ دارالعلوم دیوبند

KÖLÖZSVÁRI EGYSÉGEM
NŐI KLINIKÁJÁNAK
AZ
KÖNYVTÁRA

ÉR-VAGÓNÁK

PATHOLOGIJÁJA

MELLYET

A' MAGYAR

BORBÉLYOKNAK

HASZNOKRA

ÍRTT

KISS JÓSEF

AZ ORVOSI TUDOMÁNYNAK DOCTORA.

20 JUN 1952
20 DEC 1960
20 AUG

1/2

22. 907

Nyomtatott Baumeister József Budapest, 1901. M

~~BUDAPEST~~
A KÖLÖZSVÁRI M.
SZÜLESZETI ÉS NŐGYÓGYÁSZATI
KÖRÖZLET.

Fors victrix evasisset natura, quæ nunc ac-
cessu medici duobus hostibus succumbe-
re debet.

Brand.

Urina bona, pulsus bonus, & æger mo-
ritur.

Hippocrates.

NAGY

KEGYELMŰ ÉS MÉLTÓSÁGŰ

G R Ó F

SZÉCHÉNYI

FERENTZ

UR

O EXCELLENTIÁJÁNAK.

OM...

K E G Y E S S É G

3

B Ö L T S E S S É G

S Z Í V E S

B A R Á T T Y Á N A K

É S

A' M A G Y A R S Á G

LEG ÉRDEMESEBB

E L Ö - M O Z D Í T Ó J Á N A K .

1540

NAGY MÉLTÓSÁGÚ GRÓF

KEGYELMES URAM!

I sekélységnél többet esme. s magamban, ha ezen kis Munkátskámnak ajánlását Excellentiád Érdemének tenném. Nagy nevének előtételével tsak a' könyvetske ditsekedik, nem pedig a' Névnek nagysága magasztaltathatik.

Tsak eszköze ez Kegyelmes Uram! azok fel-fedésének, a' mikét én érzek magamban, valahányszor nemes szívére gondolkozom.

Melly sok Nagygyaink tsak unalom érzéseket mutattyák, midőn az igyekező Kitsinyek benne nézik azt, a' mit máshol nem-is kereshetnek! — Nints pedig, a' ki
fel

fel nem találta eddig Excellentiádban a valóságos Hazát, és Hazafiak Attyát. Szóllyanak azok, a' kik a' Magyarság Előmozdításában fáradoznak, és Excellentiád, hogy a' Hazát boldogítsa, az igyekező Hazafit gyámolítsa, soha üres biztató nem volt.

Nem tsak ezen Nagy Magyar Lelket tapasztallya Excellentiádban az, a' kinek olly szerentséje adatik Excellentiádat megismérni, mint nékem. — Vajha kitsfny ne volnék ezen szerentsémmel úgy élni, hogy illy Atyára mindég érdemes maradhaszak!

*leg kisebb szolgálója
K. J.*

A' MAGYAR OLVASÓKHOZ:

Tagadhatatlan dolog, hogy, a' mint esztendőkről esztendőkre világosabbadik az emberi Nem az ő nagyobb Boldogítására, hogy tudni illik mindég jobb és jobb találmányokkal, helyesebb meg helyesebb Rendelésekkel mozdúl-elő: Úgy ditsekedhet Magyar Hazánk leg inkább azzal, hogy a' Tudományoknak elő-mozdítására olly Rendeléseket kapott II József alatt, hogy azokkal igen azon állapotra közelíthete, a' mellyben magokét lenni, ditsekednek a' Vidékiek.

Kevesebb számúak lettek ugyan a' Tanulóink, mint az előt valának, de fzezlátomást olyanok, hogy fiatal idejekbe tsak nem a' Régiek öregségét tapasztaltatnának viselni. Láthattyák ezt az élő Öregeink

raulajdon gyermekeiben. Miért pedig? Mert kezdé már II József-is meg-adni a' Tudományoknak azokat, a' miket a' Vidékiek meg-adtak azoknak.

A' többi között az Orvosi Tudománynak elő-mozdítását melly igen akarta II József, egy bizonyság az, hogy, a' mit senki ez előtt meg nem gondolt, egy közönséges nagy Ispotályt már már fel-állított Pesten, hogy az, a' mint az Orvosi tanuló Haza-fiaknak tökéletes Tudományokra egy legszükségesebb eszköz, melly nélkül az Orvos, csak inkább orvasolni, fájdalom! hogy Emberen próbálgató Orvos, úgy az egész Országból való szegény Köz-népünknek egy nagy segedelmé lenne.

Örül az Auszriai nép kész Gyámolán utolsó nyomorúságában-is, mert mind utolsó pihegéséig látta maga segedelmét önnön Hazájától, mellynek még magát bírta, ő-is tagja való, és szint' úgy, mint a' kinek a' szerentsétlen úgy nem jutott, ő-is halznára vala az Hazának. De ditsekedhetnek Auszriában az orvosi Tanulók-is, hogy ők a' Nemzeti Ispotályban forgolódhatnak, mert az Igyekezetek' széllyának el-érésére abban találhatják-fel a' leg jobb, és leg szükségesebb módot.

Nem az elmének nagyobb rehettsége oka annak bizonyosan, hogy a' Magyar tanulókat meg-előzik a' Vidékek Tanulói, hanem

hanem az arra való módoknak elégsége, mellyeket meg szereztek az ő Elöl-járói, nem sajnálván minden költséget, midőn meg-győzodnének abban, hogy a' Tudományoknak virágzása leg első etzköz légyen az Haza boldogságára; és midőn böltsen úgy itélnék, hogy, ha már tehát el-kerülhetetlen szükség vagon a' Tudományokra, ha már azokra költeni kellene, meg tennék mind afztat, a' mi tsak kívánhatódna azoknak elő-mozdítására, nem pedig tsak formára tartanak azokat, 's költségeknek is kevés hasznát látnák: hogy tehát minden szükséges módokat öszve keresnének, az Igyekezeret mindenféle kedvezéssel nevelnék.

Az való, hogy költséggel esik ez meg, még-is mindazonáltal igaz az, hogy a' Tudományok előmenetele nélkül lehetetlen boldogúlni valamelly Országnek.

Nem tagadhattyák a' mi Magyar Tudósaink, hogy előmenetelében Tudóságnak nagy terhet éreznek a' szükséges módoknak rövidsége miat. De kiváltképpen az orvosi Tanulóink melly nagy kárt szenvednek, 's ő általak az Ország, az el-készítő elegendő praxisnak fogyatkozása miat, a' ki azon szép Theoriának, mellyel leg első ditskedhetnek a' Magyar tanulók, tsak theoriában való maradását meg-gondollya, az itélheti.

AZ

Az illetén rövidségeknek helyre-hozásában fáradozott II József, midőn, a' mint mondám. Pesten-is a' nagy Ispotályról gondolkozott, és midőn az Igyekezőknek stipendiumokat osztogatott, és az Oskolákból ditséretelen ki-költteket az Ország Nagygjai előtt tekéntetbe tartatta. s. a. t.

Ezen Rendelésekkel mondám *közelit-hete* Magyar Hazánk azon állapotához, mellyben áll tudományáival a' vidékség. De *nem közelite* még-is, főt valaha se remélhette, azon Rendelésekkel-is, a' Magyar a' *Külsökkel* való vetekedését tudományjaiban. Miért pedig? Mert á mennyire leg jobb útra igazittatának a' Magyar tanulók, annyira meg-fosztattak az arra való minden módok közül leg szükségesebbtről.

Vélekedjen kinek hogyan tettik, és tartsa akár mi okát ennek. En, midőn által-nézem minden Európai Nemzeteknél a' tudományoknak lépését, leg inkább azt az okát találok, hogy, ámbár mindég jó deákok voltak a' Magyarok, tsak még se voltak soha olyan jók, mint á Frantzia frantzia, a' Német német, az Anglus anglus: és ámbár deákul tudtak mindég tanulni, még sem tudtak úgy, mint tudhatnak volna Anyai nyelveken, tudni illik, *magyarúl*, vagy ha kik tudtak, valóban igen későre tudhatnak. — Tsak az szól ez ellen, a' ki életének szebbét tsak a' deák-ságnak

ságnak meg-tanulásában töltötte, a' midőn az anyai nyelvén tanuló Idegen csak nem gyermeki éftendeiben már hafználta tanulását; és az, a' ki magát meg nem próbálta, ha vallyon jobban érthetné e' ő a' magyarul irrt könyveket, mint a' deákokat, 's tehát meg nem győződhet e' felől; és a' kinek csak a' neve magyar, nem a' nyelve. Perget Deákainknak nyelve az oskolai *terminusok*on, de nem a' jobb, és magoktól ízármazott új *conceptusok*on.

Nem tettzett Hazánk Elő-járóinak nem régen, és valóban nem-is tetzhetett, hogy Hazafi Borbélyaink tudományaiban igen gyengék tapasztaltatnának, és tsúdálkozás rámada, hogy a' mint tanulni fel-küldetnek az orvosi Karhoz, úgy tudatlanok vízfza térének lakásfokba. Nem tsudálhattya ezt, a' ki meg gondollya, melly lehetetlen légyen nyelvet-is, és tudományt egyfzer's mind tanulni, kivált az ollyanoknak, a' kik tulajdon anyai nyelveken-is nehezen tanulhatnak, úgy mint, a' kik töbnyire tanulni tudni fe tanúltak mind eddig. Nem de nem igen fokban csak ollyanok adták magokat a' Borbélyságra, a' kik á fúllyofsabb dologgal járó Mesterségektől félték? vagy tanúltak ők az előtt valamely oskolába, vagy nem, mindegy volt, sőt elegen olvasni fe tudtak. Az igaz, elég volt ez a' beretvá-lásra, de bezzeg nem elég arra, hogy az ő tőlök kívántt fzükséges tudományokat érthefsék, 's a' mint kell, úgy meg-tanúlhafsák:

An-

Annál inkább nem elég arra, hogy mind azokat tsélekedhessék, a' mikbe elegyesleg bé szokták magokat avatni, és a' Népnek kárával vakmerösködnek.

Az anyai nyelvnek meg-veréséből következett az illetén országfzert fel-találendő fogyatkozás, mert módjok se vala Magyar Borbélyainknak magokat tudósá, és az Hazának hafznofsá tenni az idegen nyelvnek mitta; ennek meg-tanulása pedig sok időbe, és költségbe tele azoknál-is, a' kik el-készülttebb eszüek valának.

Nem tsak a' nyelvnek rövidsége, hanem több más okok-is ízámláltathatnának, mellyek igen nagy Gáttjai a' tudományok előmenetelének. Minden más gondaskodás kívül való éler módja nélkül, következő képpen elegendő élelem nélkül nyög a' tudomány, és tökéletlenségében kéntelen azt hagyni a' kedvetlen tanult Hazafi. Az Orvosi tudományra nézve pedig, hogy ha egynémely részére Hazafiainknak méltó hajtani, már elegendő rövidség lehet az, hogy nem tsak egy alávaló 's otsmány életmódjának tartatik, de tsalárdfágosnak-is neveztetik. Sokszori halgatója kéntelenítetem lenni az ilyeneknek. Ezek ugyan illetén beszédekkel már azzal-is meg mutattyák önnön Gyengeségeket, mivel azt hízik, hogy ők ítelhetnek a' nekik esméretlen dologról, a' vagy-is, hogy ők ollyannak tartják az orvosi tudományt, mellyet az ők természeti eszek fénnyé-

nyével utól érhetnek; ezeknek elég az ilyen magok ki-mutatása, 's meg-efmértetése. De még-is nem a' tudománynak nevekedésére ösztönözö Betse ez az Orvosnak, a' ki olly nehéz, és tágas tudomány követésének más bérét remélheti.

Tagadhatatlan az, hogy vannak, a' mik az ollyatén könnyű Itélőknek inyekre matériát adnak. De semmi tudományban nem gántsolódhat az okos, még nem tudja, miben áll az. Az Orvosi tudomány *Phisica*, a' természetnek munkálkodási pedig titkos, és mélységes valóság, mellynek utól érése alapos foglalatofságot kíván. Lehet valaki leg böltsebb más tudományban, és az orvosi tudományban, ha aztat-is nem tanulta, csak olly bámuló, vagy vakmerő lészén ő, mint a' tanulatlan. 'S azért, a' mint tsudállya fokszor a' nem-doctor a' Doctornak tselekedetér, előre való jövendölését, mivel ő annak nem tudja adni okát, úgy akkor-is csak inkább bámullyon ő, midőn ő a' Doctort valamely szerentsétlen állapottyáért a' betegnek gyalázni indul. Mert a' mint a' doctori tsudának, úgy ennek se tudja ő okát, holot a' Doctor mind a' kettőnek jól, tudja-

Valóban nem illyen környülállásban kell lenni a' tudománynak, midőn annak vi-rágzátától függ a' Haza boldogsága. Így tehát ki-tettzik már, hogy a' rövidségeknek elégsége, és a' szükséges módoknak fogyat-ko-

kozása miatt, csak az egy orvosi tudományra nézve-is, gátoltathatott ez előtt Magyar Országunk a' mint Híre, ugy más boldogsága, melly á tudománytól függetett.

Hála annak! a' ki akkor, a' mikor, még-is valaha be-telleyesedni rendelte még a' falak között fopánkodó igazság ohajtónak-is jövendölését, és a' jónak meg esmérélet minden okoísabb Emberbe magától meg-jönni engedte! már látzatunk mi-is Magvarok apródonként látni, és tudományaink előmozdítására azon leg szükfégesebb módot-is már már elővenni, mellyet az idő, és a' homály meg-vona eddig tőlünk. Már tehát indulunk fére-vernü azt a' Gátot, melly nagyon el-választá Országunkat a' Vidékektől és a' melly igen külömböztete bennünket azoknak Lakosaitól, kezdjük tudni illik már élő nyelvünket betsülni, — *bár állandóul!*

Annyai nyelvünknek a' tudományokba be-hozálával melly nagy hasznót fogunk tapasztalni, csak az az egy-is jövendöli, hogy idő, és költség vesztegetés nélkül minden szegény tanulhat. De reményük aztat-is, hogy, a' mint a' tudományoknak virágzása ekképen Magyar Országban-is meg-érkezik, úgy a' Tudófo- is nagyobb Betsre, és Erdemre méltóbbaknak fognak esmértetni.

Mindaddig-is, még azon boldogságra tökéletesen jövend Magyar Hazánk az ő
ele-

elegendőképen meg-betsülheterlen, kegyes
Pártfogói, és Attyai által; mindaddig-is.

KEDVES HAZAFI BORBÉLLYAINK !

Hogy sebesebb folyvást arra jussatok,
a' mire mindég lelkieismeretes kötelesség-
gel tartoztatok, minek előtte akármely
betegségnek Gyógyításához fogtatok: ezen
Leveleket olvasgatni néktek ajánlani el-tő-
kéllettem. Mellyeken egyedül tsak a' *Vér-
eresztésről* való Vigyázásokra tzeleztek.
Tsak azért választottam pedig erről a' Ma-
teriáról írni, mivel bő tapasztalásból tudom,
hogy, kivált a' kik a' Falukban találkoztok,
leg közönségessebb orvaslásotok, sőt egész
Apatikátok az *Ér-vágás*. Melly szükséges
vala már régen egy ilyen könyvetske azon
szokásotokra nézve, érteni fogjátok belő-
le. Midőn tehát azokat, a' miket benne
olvasni fogtok, már magam tapasztalásim-
ból, már a' Bétsi nagy Ispotályban látott
Orvaslásnak módjából, már a' leg neveze-
tessebb Authorokból, úgy mint *Stoll* —,
Vogel —, *Quarin* —, *Störk* —
böl, és leg többet az én érdeemes Professoraimnak
*Rätz*nak, *Trnkán*nak, *Brand*nak Tanításai-
ból,

ból, éppen csak a' ti könnyebbfégtek vé-
gert őszve szedetteknek lenni mondom,
maradni kívánok jó Indulatotokban

az Író.

Minden

Minden közvetés nélkül csak az Ér-vágásnak helyes alkalmaztatásáról való Tanítás czélom nékem: hanem, mivel az ér-vágás által V é r b o s á t t a t i k - k i az Emberből, a' V é r r ől emlékezni előbb, mintsem az Ér-vágásról, igen helyesnek állítom lenni. De csak ugyan kinek kinek ki-tetzhet, hogy a' vért az emberből ki-erefszteni igyekező Orvosnak el-kerülhetetlenül tudni is kell a' V é r r ől való Tanítáfokat, — a' V é r n e k hasznát, szükségéc az élő testben, — annak minden tulajdonságait, ne alán azt gondollya, hogy olyan nedveséget b o s á t - k i a' testből, mint a' vízi betegségben veszelmeleskedő embernek meg-tapoláfakor. Azért,

I. R É S Z.

A' VÉRRŐL KÖZÖNSÉGESEN.

RÁTZ SÁMUEL Pesti Orvosi Bölts Tanítónak, igaz 's nagy Hazafi létének, és a' Magyar tanuló Hazafiakhoz való szeretetének jeléül Magyar nyelven ki-adott Physiologiájából bőven lehet értekezni a' Vérről. Mi rövideden annak Hasznát hozzuk észünkbe.

ELSŐ SZAKASZ.

A' Vérnek hasznáról.

A' Vér olyan Nedveség a' testben, a' melly egyedül fundamentoma, 's materiája az állati test épületének. De még építő mestere is, és meg-tartója annak mindég, mig természet szerént való egészséges állapotban vagyon. A' Vérből készítetnek (hogy a' többi nedveségeket el-ne számlállyam) a' nyál, epe,

epe, a' gyomornak, és beleknek nedvesége, mellyek az eledelt, minden ételt 's italt fel - olvasztván, meg-főzván, ezeknek tápláló részetskéivel öszvekeverednek, és a' Vérbe vitetnek, a' hol ismét Vérré válnak. Ebből minden álló és folyó, lágy és kemény részei az állati testnek készülnek; Ez által nevednek a' tsont, a' szíjjas —, és inas-húfok, a, portzogók, hártyák, és minden más tagok. Tehát minden E r e j e - is az egész testnek ennek a' nedveségnek tulajdona, mivel ez ad minden részeknek eledelt. Ez azon részetskéket, mellyek az emberből már köpés, már székezés, már vizelés által, már szüntelen való ki-gőzölés által el - vefztegetődtek, fok mozgás 's nyughatatlanság által el-dörgöltettek, teszi helyre, és meg - újítja, erősíti, és egészségben tartja minden részeit az egész testnek.

A' Vértől függ azon élet - fenn-tartó munkának-is az ő el-fáradhatatlansága, tudni illik, a' V é r - forgás, mellyben olly tellyefsen rendeltetett az Élet, hogy a' nélkül éppen nem lehet élni fok ideig. a)

A 2

De

a) Azért mondom fok ideig, mivel tapasztaltott már fok órákig-is el-állani a' V é r - forgás
egy

De mélyebb gondolkodás nélkül-is nyilvánvaló, hogy igen drága nedvesség legyen a' Vér az emberben. Mindennapi tapasztalásunk által látjuk, hogy, ha Orr-vérzés, vagy szülés, vagy hó-szám, vagy arany - ér által, avagy ütéssel, vágással, lövéssel kapott seb által, fok vér ki - foly, ha mingyárt a' leg egészségesebb emberből - is, már az Élet-is fogy. Artza az ilyen embernek, színt úgy az egész teste szemlátomást meg - halványodik, erejétől mint-egy egyszerre meg-fofztatik, nem bírja magát: étele itala ízetlenné tétetik, minden testi munkálkodásai meg-bomlanak: feje szédül, nem lát, nem hall, minden érzékenségei meg-tompúlnak; ha az ember az élet-ér-verését vizsgálja, ez igen kitsíny, igen gyenge, vékonyan ütő mint a' tzerina szál végtére, és nem-is éreztetik; és így vége vagyon az Életnek.

Már

egy némely El - ájulóknak, vízbe fülőkben, a' kik ismét fel-efzméltek. Mindazonáltal bátran lehet mondani, hogy nem éltek ők addig, míg el-állott vala a' Vér-forgás, ha mingyárt a' Vér-forgató eszközök az ő arra való alkalmazásukat el-nem vefztették - is, mert az Élet, nem tsak a' munkálkodásra való alkalmazásukban áll az éltető munkákra való eszközöknek, hanem minden közvetlenül a' munkáknak üzésében.

Már ennek ugyan , mint a' fellyebb említett fokáig el-ajúltaknak vártuk , hijjába várnánk élete visszsa-hozó VÉR-forgásának visszsa-térését ; (noha a' szívnek, és más VÉR-forgató eszközöknek az ő erre való alkalmatosságokat nem lehet tagadni) mert oda vagyon az a' drága nedvesség a' VÉR, a' melly maga leg nagyobb eszköz maga üzettetésére , a' melly tudni illik , a' vér-erekből a' szívbe bé-rohanván , eztet fel-bizgattyá a' maga ki-szorítására , és tovább való hajtására, hogy ez által minden pontjába a' testnek el-terjedvén, tápláló eledelt vigyen a' részeknek, és erősítse 's frísittse őket az ő munkálkodásjokra ; a' mellyben az élet áll , a' mint a' Physiologia tanítja. És így , a' mint a' Vérnek az haszna az élet, úgy halálnak kell következni annak nagy fogyatkozásától.

Mennél több vér megyen-ki az élő testből , annál nyilvánban tapasztalhatni az Egészségnek hanyatlását, és fogyni apródonként minden élet-fen-tartó testi munkálkodásokat. A' Leiki munkálkodások-is éppen el-tűnnek , úgy hogy se gondolkodni, se képzéllődni végtére nem lehet az ilyen állapotúnak. Az el-ajúlt ember maga felől se tud semmit. A' halál nem más egyéb egy mély el-ajulásnál, mellyről annál kevesebbet tud az haldokló.

A' VÉR-folyás által el-gyengültt beteg Emberben, midőn el-állítottuk a' VÉR-forgást, mindenképpen azon vagyunk, hogy az ő erejét fei-emellyük. Lehetetlen dolog eztet máskép' meg-nyerni, tsak ha VÉRt adunk néki, ha tudni-illik igen gyenge tápláló ételekkel tartjuk, mellyek az igen el-erőtlenedett gyomrot nem terhelik, és nem kívánnak sem emésztő, sem vér tsináló erőt nagyot; Illyenek p. o. a' gyenge hús-leves, hígon főtt tojás, mellyek kevés munkával hamar VÉRRÉ válnak, mivel nagyon hasonlítanak az egészséges emberben lévő tápláló tejnedveséghez. De tegyük, hogy nagy volt a' VÉR-folyás, úgy hogy már a' kitsíny, nem legyarányú, kiki-maradozó élet-ér verés jelen vagyon; az érő inaknak nagy erőtlenségek miatt a' testi-rángatások-is (*convulsiones*) tapasztaltatnak, minden színe, szava nélkül éppen erőtlen a' beteg; tsak próbára adnánk biz' itten a' leggyengébb 's táplálóbb ételt-is, mert már talán tsak annyi ereje lints a' Gyomornak, hogy aztat a' belekbe ki-fordíthatná, avagy olly erőtlenek már a' bé-szívó tej-edények, hogy aztat a' VÉR-erekbe bé nem vezethetik. b)

Ki tettzik

b) Próbálni lehetne illyenkor mind a' Gyomor, mind az egész test felgerjesztésére a' testet dörögni

Ki-tettzik ezekből, melly drága a Vér az Emberben, és melly káros annak fogyatkozása. — De érthetendő ezekből az-is, hogy a betegségeknek, Orvoslására-is leg nagyobb Orvafság a Vér.

Magá-

gölni; erős borba mártott ruhákat az egész testre borongatni, a vékony tehénhús - leves közben leg jobb Tokaji, vagy más erős bort beadogatni a betegnek, mellyek által a Gyomor, és a bé-szívó téj-edények erősödhetnek, munkáikat űzhetik, és egyszer 's mind, mint a Fattyú bővérűségben (*plethora spuria*) a megmaradott kevés vér feldagadhat, és valamennyire jobban bé-tölti az ereket, jobban ösztönözheti a szívet, és viselheti a Vér-forgást. Ennek illy Szerentséstörténetét a nagyobb, 's egyarányább élet-ér-verés adná tudtára az Orvosnak.

Egy némellyek az Orvosok közül próbálták más egészséges oktalan állatból ki-vett vért frífsibe az ilyen utólsó veszedelemben fekvő Embernek fel - nyitott Vér - erébe (ahoz alkalmas eszközök által) bé - eresztetni. (*Transfusio*). Az igaz, hogy valami kevés időre vízfűza kapták a Vér - forgást, hanem még-is továbbra meg - kellett halni a betegnek, mert kinek - kinek, maga véréhez hasonlő

Magában minden Orvafság tehetetlen, onnét tettzik-ki, hogy, a' meg; hóltt Embernek gyomrában csak olyan maradna, a' hollyan (millyen) beé öntetnék. Tehát, hogy az Orvafság ki-tehefse az ő erejét, az-is kívántatik hozzá, hogy ereje légyen a' testnek leg alább annyi, hogy az Orvafságot maga hafznára, mint az ételt, úgy fordíthassa, hogy a' mint az eledelel a' tápláló kötelességét meg teszi az Emberben, úgy az Orvafság-is az ő tulajdon erejét ki-tehefse; és illyenkor hafználhat a' helyyefen rendeltt Orvafság. — Ez az oka, hogy a' forró betegségekben fokszor hijjába valónak láttyuk az Orvafságokat; a' melly okot mivel Sokan utól nem érhetik ezekkel gyakorta az Orvos tudatlanságának tulajdoniattyák egyenetlenül.

Valóban leg első Orvafság volna itt az erő. Ez, a' mint fellyebb meg-mutatódott, a' Vértől függ, melly minden részeket erősít, és jó Természetet csinál.

hafonló tulajdonságú vérnek kellene annak lenni, mellyet illy formán be-akarnánk erefszteni. — (Ne talán az, a' kibe ketske vért erefsztenénk, ketske természetet venne-fel, és a' zöld fa-ágakra szerezne tekéngetni.)

tsinál. c) Sok beteg Orvafság nélkül-is meg-gyógyúl,
ha elég nagy még az erő benne, mert a' betegséget
okozó

c) Fel-jegyzésre méltó, hogy a' forró betegségekben többször az első utaknak, az az, a' gyomornak, beleknek hibái, vagy a' bé-szívó ereknek Bédugulásai (*obstruclio*) okozzák aztat, hogy nem teheti-ki az erejét az Orvafság, nem pedig az arra szükséges erőnek fogyatkozása. Mert ezek, a' mint a' tápláló eledelt, úgy az Orvafságot gátolják az ő rendelt helyekre menni. — Erre való nézve nem haszontalan észre-vevénnek gondolnám lenni, ha javafolnám, hogy minden betegségeknek, kivált a' forró, 's más hidegleléseknek gyógyítását leg alább gyengébb tisztító szerekkel kezdenék a' mi Borbélyaink. Ezen tölem már régen javafolt szokása felől egy jó Borbély Barátom így ír vala hozzám: „A' közép sókkal való Gyógyítással leg többet élek akkor-is sokszor, midőn semmi jelét sem tapasztalom az első utak tisztátalanságának, vagy midőn a' betegségnek meg-esméréseben erőtlén vagyok, és mondhatom, hogy nagy hasznomra vagyon ez a' Tanításod, mert leg alább azt nyeresem, hogy ki-mutatya magát a' tisztátalanság. Igen ritka betegeni akad, a' kinek nem volna azt szükség rendelnem.„ Helytelenül tselekefznek tehát azok, a' kik nevetni szoktak, midőn az

Orvos

okozó okkal addig küszködik a' természet, míg aztat valami úton ki-nem pufztította a' testből. Ha nem elegendő ez az erő, a' természet magától erőtlenn azon viaskodásra (*Crisis*) és addig küszködik, míg ezt a' kevés erejét-is el-vefzi, és meg-győzetetvén a' betegségnek okától, véget tesz az életnek. d)

Értyük

Orvos leg többet az ő Hánytatójával, vagy Laxatívájával jön-elő: mert azt azért tselekszi az Orvos, mivel tudja, hogy az étel - italba leg többet hibáz az ember, 's azért az első utak-is leg többet tapasztaltatnak hibázni,

- d) Ezen küszködésnek valóságos által-látásában fundáltatik tudomány a' leg okosabb Doctornak, hogy olyankor tudhassa kormányozni a' természetet Orvafságok által, és okosan rontani a' betegségnek materiáját. Mély Gondolkodása ez az Orvosnak a' beteg-fölött; mert ő néki tudni kell a' természettel küszködő betegség okának, az az, minden egészséget rontó a' testben fentergő Rosznak az ő fokosságát, minden tulajdonságát; a' természetnek még a fenn-álló erejét: az Orvafságoknak, mellyeket a' természet segítségére, vagy a' Rosznak

Értjük ismét ebből aztat, hogy a' betegségeknek meggyógyítására-is leg első szükségű az erő, és hogy az erő a' Vértől függ, már bőven ki-tetzett. Hanem az -is igen bizonyította eztet, hogy ha az Orvosnak tudatlansága, vagy vgyázatlansága miatt szükség kívül bortsátatik vér a' betegből, avagy több, mint kellene bortsátatik-ki, olly nyakas marad a' betegség, hogy a' leg böltsebb Doctornak-is kétséget okozzon jó ki-meneteléről. Láttunk eztet azon harmad, negyednap hideglelésökben, a' kiknek a' tudatlanság ér-vágás által vízi betegséget igen gyakran okoz. Láttuk, hogy az egészségesek-is, ha nagy Vér-folyást szenvedtek, szinte arra jutnak, avagy csak visszfa nem kaphatták többé az ő előbbeni színeket. Veszik észre ezt kivált a' mi Országunkban lévő Doctörök, midön vagy a' nép szegénysége miatt, vagy az ő távül-lételek miatt töbnyire mindég a' tsak beretválni tanultt borbélyok, avagy a' Vén aszfzonyok kezdik a' kárát, fájdalom pedig! hogy, a' mint, kivált a' falusi köz-nép együgyűségéből tsak az ér-vágásban állította minden betegségének meggyógyítását, úgy az ő borbélyai leg kézfőbbek arra.

Ta-

routására ad, az ő mértékletességeket mind ezeknek erejekre nézve. mind a' betegeknek ezen meg ezer féle különbsége.

Tapasztaltam azt önnön magam nem egyszer, midőn az Országban több helyeken meg-fordulván, a' mint minden szegény csak ér-vágást kívántt tőlem, úgy a' leg nagyobb epés betegségben-is már meg-történtnek gyakran találám azt. Kéntelenek ezt tselekedni a' mi Borbélyaink szegény állapotjok miatt, hogy még-is a' gyakorta való ér-vágásból kapott g. krajtzárjokkal fejíthessék magokat: magok javát tekintvén, másoknak ártanak, és lelki-esméretes dolgot követnek-el: kiknek jobb tartásokról inkább tartoznának az Elöl-járók gondolkozni. Ha azért olly igen kéfzék az érvágásra a' mi Borbélyaink, mivel más fele-orvasláshoz nem-is mernek fogni, mint-hogy nem értenek hozzá; rész szerént okofsan gondolkoznak, hogy leg vakmerőbb dolog légyen fundálatlan Orvosnak csak merni-is orvafolni, mivel, a' mint fellyebb ki-tettzett, a' leg régebben tanuló Böltseknek is mély efzeskedések kívántatik arra, — és hogy inkább a' természetre bizzák a' többi orvoslást, mintfem tudatlanul orvafolják; de leg veszedelmesebb orvoslás az ér-vágás, ha annak helyeit, szükségeit, alkalmaztatáfait nem tudja az Orvos. Mert, ha talán ollyan vólt a' betegség, a' mellynek a' testben lévő oka p. o. a' ki-gőzőlés által, mint leg helyefsebb úton szokott ki-pufztúlni; már ez nem történhet, ha az ér-vágás által helytelenül erefztetett -ki a' Vér, mert a' Vér-forgás a' Vér' ki-botsátásával meg-gyengültt,

gültt, a' mint azt a' kis élet érverés-is meg mutattya, holott ettől fügnek a' testben a' mint minden el-választások (*Secretiones*) úgy minden ki hajtások (*Excretiones*), tehát a' ki-gőzölés-is (*Transpiratio*). Ha olyan a' Betegség, melly köpés által oldoztatik fel (*solvitur*), ha elegendő ereje nints a' természetnek arra, hogy a' tüdőkből fel-hozódhasson a' kö, és, mint láttuk p. o. a' hosszúzas köhögőknel, vagy hefticusoknál végtére, benne marad: fokszor megfúlnak köhögés közben. Ezt az erőtlenséget pedig okozhatta az ér-vágás, melly nélkül még tovább élehetett volna a' beteg. — Ekképpen okozhat kárt minden betegségben a' helytelen VÉR-eresztés.

Senki fe lehet, a' ki figyelmetesen olvasta ezeket, olyan, a' ki ne láthatná által mitfoda haszna legyen a' Vérnek mind az egészséges testben, mind a' betegségekben, és hogy melly káros a' Vér fogyatkozása a' testben. Rövideden még el-mondom ezeket.

A' Vér maga táplállya a' testet, ez ad táplálása által a' test minden leg kifsebb részetskéjének erőt. Az erők által áll a' Vér-forgás, a' melytől függ az életnek, és az testi minden Műszerek (*organa*) munkáinak fen-tartása: ez által választatnak minden szükséges nedvessegek; ez által hajtatnak-ki a' testből a' szükségtelenek, és roszszak. A' vérnek elégsége
tartya

tartya pedig fel ezen Vér-forgást. — Így tapasztaljuk ezt az egészséges Emberben.

A' Betegségekben a' Vértől függ az a' jó Termézet, a' melly meg-győzi a' betegséget; a' Vértartya-fel azt a' hideglelést, vagy-is Vért-forgás gyorsaságát, melly által mozdulásra indittatik a' rosz a' testben, és addig üztetik, mig annak némely része ki-nem hajtatik valamely úton, némely úgy meg-nem főztetik, hogy éppen ne legyen ártalmas. A' Vértől függő jó természetől vagy az-is, hogy az Orvosság fogantatás lehessen. A' Vért fogyatkozásával oda az erő, oda a' jó természet.

A' Vértnek fogyatkozása a' máskép' egészséges testben-is leg károsabb, mert a' testi Munkák hátráltatnak, a' testi táplálás meg-bomlik: az el választások el-bágyadnak: a' testi gőzölés benn-marad. Mert gyenge a' Vért-forgás, és nem elegendő azoknak épségeket fen-tartani. Szint úgy nem viaskodhat a' betegség ellen a' természet, mert nyakosabb 's hatalmasabb lehet annak materiája, hogy-fem meg-győzhetné.

Mondhatná már valaki ezekre nézve, hogy mindenképpen kár tehát a' Vért ki-ereszteni a' testből: mert a' Vért szűk volta az³ egészségesnél betegséget okoz.

okoz, a' betegnél gyógyíthatatlanságot 's halált. Vagynak-is egy némely Böltsék, a' kik tsak ugyan úgy tartják, hogy foha femmiféle állapotban nem volna hasznos a' Vér-eresztés, és éppen az eddig elő-befzéllett okokra való nézve, mivel tudni illik a' Vérben áll az igaz Orvasló erő, és hogy mennél több ereje vagyon a' testnek, annál bizonyosabban, és könnyebben meg-győzi a' természet a' roszszat a' testben, annál hamarébb meg-főződik, és valami úton ki-űztetetik a' betegségnek oka, tsak egyedül orvaságok által kell aztat, a' mennyire lehet, szinte mozdítani, oszlasztani, a' ki-neuésfre el-készíteni; egy szóval a' természetet, melly már ezen munkában foglalatoskodik, segíteni. Egy bizonyos bölts Tanító, midőn Bétsben leg először vala szerentsém hallani tanítását, éppen eztet vittatta, és világosán azt mondá, hogy ő életében nem eresztene többé vért femmi betegségben; mert, úgy-mond, mindég károsan történt vala néki, úgy hogy vagy el-haltak betegek, a' kiknek eret vágatott, vagy igen nagy mesterséggel lehetett azokat ismét helyre hozni. Erősíté szavait az ő számos ősz esztendeivel, mellyek által szüntelen foglalatoskodván a' gyógyításban, foha még se látta hasznát.

Részemről én magam-is azt tartom, hogy az ér-vágás több kárt okozhat, mint használhat. Mert,

ha az igaz, hogy a' Vértől függ az erő, mellynél nints femmi bizonyosabb, a' mint már fellyebb megmutattatott, és azzal-is próbáltatik, hogy azok a' betegségek, a' mellyek régiek, úgy, hogy általok a' Vér már meg-vefztegetödött, és mintegy vizzé vagy nyállá válott, mint p. o. a' püffedt leányokban (*chloroticae*), vízkórságosokban, addig éppen gyógyíthatatlanok, még valami móddal jó Vér nem készíthető a' testben, a' melly tudni illik, jó résztskéekkel táplálja, és erősítse a' testet. Ha az is igaz, hogy az igazi Orvos a' még fen-álló Ereje a' testnek; bizonyosan káros lehet az Erőt el-vefztegetni érvágás által. Ezekhez még így is gondolkodhatunk; hogy ha rosz a' Vér, érvágás által magát a' Roszfát annak ki-nem vehettyük, mert a' jó-is ki-jön véle a' testből, és tsak ugyan gyengül az erő: ha jó a' vér, és ki-botsáttatik, már kifsebb az erő, és elégtelenebb-is a' rosznak meg győzésére, 's ki hajtására, mint az érvágás előtt vala. — És tsak ugyan ilyen-forma próbákkal élt az említett Bölts.

Több Írók vannak, a' kik ellenkezőt állítanak, és el-kerülhetetlenül füzükségesnek tartják a' Vér-ereftélt fok betegségekben, és a' kik mindennapi tapasztalásokkal erősítik, hogy, ha p. o. a' tüdőgyulladásban el-mulasztatott a' Vér-ereftés, a' tüdő a' Genyetségkedést el-nem kerülhette, ellenben az

okos ér-vágás majd mindig meg-előzte eztet. Ek-képpen szólnak ők a' vér-ereftésről más betegségek-ben-is, és szinte, fokszor tellyefséggel szükségesnek tartják. Úgy mondják ezek, hogy a' fellyebb fel-jedzett vér-ereftés ellen való okoskodások csak azon betegségekben rendeltetne, a' mellyek, a' vérnek nem-szükség kívül való bősége mellett, valamely tisztátalanságot, vagy tsipőséget ismérnek okainak; vagy a' mellyekben a' vér már fel-olvadni indul. Valóban itten veszedelmes volna az ér-vágás által az erőt meg-kifsebbíteni, sőt inkább, ha nem elegendő volna a' vér, avagy ennek már meg-vesztegetése 's romlása miatt, gyenge az erő, 's az élet ér-verésből meg esmerendő vér forgás, szükséges aztat hevesítő, a' vér-forgást fel-gerjesztő Orvasságokkal fel-is emelni. De, ha a' betegség olyan, mellyben fok a' vér, úgy hogy felfülnék az erek annak bőségétől, ha mingyárt akármitfoda tisztátalanság legyen véle, szükséges az ér-vágás. Mert tapasztaltatott, hogy a' bő vértű emberekben, mivel a' vér-forgás nem mehet szabadon, nem-is munkálkodhat a' természet a' rofznak meg-főzésében, és ki-üzésében; mint-egy el-fúlnak az erek, el-állapodik a' rofz materia, és azonban jobban tsipősödik, jobban rontya 's vesztegeti a' vért-is; és úgy, mivel a' vértől a' részek is meg-vannak terhelve, nem folytathatják az ő munkálkodásokat. Mellyből önként következik,

B

hogy

hogy az Orvasságokat se fordithattya magok hasznokra. Ez az oka, hogy a' forró betegséget mind g veszedelmesebbnek tapasztalljuk lenni a' véretelebb emberekben, a' kik fokkal hamarébb, mint a' kevesebb vértiek, kapnak meg-fekvést is (*decubus*, az az, a' fekvéstől való bőr-gyulladásokat, és fenét (*gangraena*); vagy valamely tagba veszedelmesebb lehelyeztetését (*metastatica depositio*) a' Rofznak, és bal ki-menetelét. A' Betegség elén tett okos érvágás leg-jobban el-távoztathattya mind ezeket — — Annál inkább szükséges az ér-vágás, ha olyan a' betegség, a' mellyben nints ugyan femmi idegen materia, hanem temérdek a' vér, vagy sűrű, vagy gyúlott, mert mind ezekkel leg-veszedelmesebb ki-menetele lehet a' betegnek. Illyen állapotokban nem-hogy veszne az erő az ér-vágás által, hanem még nevedik, mert meg-szabadittatik a' vér terhétől a' természet, a' többi vér pedig szabad folyásra indul az erekben, melly folyás leg-nagyobb Orvassága p. o. a' sűrű, vagy gyúlott vérnek az ő természeti higsága meg-nyerésére. Avagy - tsak az következik, mint p. o. a' gyulladásokban, hogy a' gyúlott résztoi visszfa-fordittatik a' vérnek reá rohanó, és nagyobb gyúlodást okozó terhe, és úgy a' kemény feseverek-is, a' vér-forgás gyengébbedik, a' testnek hősege, szárazsága kifsebbedik; de az Orvasságnak a vérbe való be-lépésére-is hely adatik.

Ezekből

Ezekből ismét nyilván való a' vér-eresztésnek nem csak haszna, hanem szüksége-is annak idejében.

Nagy eszek között forgandó vetélkedés ez, és még-is valamelyik Résznek nem kell igazának lenni, mert az egyik tellyességgel minden állapotban ellentmond az ér-vágásnak, a' másik leg-szükségesebbnek tartja fokfzor. Talán kifsebb authoritású lennék még Iffitú esztendőim miatt, hogy sem ezek között a' Per eligasztásához mérészelnek kapni. Mindazonáltal még-is helyesebbnek tartom a' több tapasztalókat követni. Annál inkább, hogy az okofsan rendelt ér-vágásnak ki-mondhatatlan hasznát tekéntem önnön magam e' mái napon is fok számtalan Betegeknél a' Bétsi nagy Ispotályban. De a' vérnek Hibáiról való tanítás világofsabban érteni fogja adni az ér-vágásnak ollykor való szükségét.

M Á S O D I K S Z A K A S Z.

A' Vérnek Hibáiról.

A' Physiologia azt tanította, hogy mennél egéfségesebb az Ember, mennél táplálóbb eledelekkel él, mennél jobb emésztő, és vér-tsináló eszközei vannak: annál

több véreinek kell lenni annak. Mert az emésztő eszközök a' jó tápláló éledelet töbnyire mind tej-nedveséggel, a' jó 's erős vér tisztáló eszközök pedig ezt mind vérré változtatják. De azt-is tanítja a' Physiologia, hogy az éltető vér-forgás az egészségnek fen-tartására a' leg-jobb természethez alkalmaztatott légyen, az az, se sebefsebb, se lafsúbb, se nagyobb, se kisebb, úgy-hogy minden Munkái a' testnek könnyen, és állandóul üzetefsenek: az Érek ne feszüllyenek, ne szorúllyanak, bé ne dugúllyanak, ne nyomják a' részeket, az Érző-inakat, avagy egymást, hanem szabadon minden akadály nélkül üzhetség kötelefségeket. Ekkor minden el-választások, ki-hajtások (*excretiones*), és más munkák helyyefen folynak. Azt-is a' Physiologiából tudjuk még, hogy az illyen egészséges vér-forgás a' testnek természetéhez képest bizonyos mennyiségétől függ a' vérnek. Mert a' kevés vér meg-nem tölti az ereket, nem ösztönözheti elegendőképpen a' szívet a' maga üzettetésére, 's forgatására: tehát már a' tsendefsebb vér-forgás miatt könnyen és állandóul nem mehetnek a' munkálkodások.

Ha már úgy gondolkozunk, hogy, ha az emésztésre igen alkalmas, és tápláló eledelokkal él valaki, a' ki egészséges; az elme-indulatoktól-is mentt, és terhes 's fonnyasztó gondok által nem nyomatik, sem

nem vesztegettetik valami úton nedvŕsége: végre úgy meg-telhet vérrel, hogy az ő erei meg-feszüllyenek, a' testnek minden részetskéit nyomják, nagy teleségek miatt mint-egy el-fúllyanak; és ne legyen erejek, a' mellyel, sem hely, a' hová, hajthasák. El-fúll a' szív, mert a' fok vér egyszerre belé rohan, és nehezen tafzithatya-ki magából a' tovább való folyásra. — Ezt a' hibáját a' vérnek Bővérűségnek híjjuk (*Plethora vera*).

Hogy pedig a' Bővérűség valóságos hiba az Émberben, az ő művei (*symptomata, effectus*) megmutatják. A' Practicusoknak tapasztalások szerént e' következendők azok: A' testnek reŕtsége, erőtlen-sége, mert az egész testnek minden részetskéjében el-fzéjjeledő meg-feszültt erek, megfekszik az inas-hívfokat. Gyakorta Hőség, izzadás, mert a' szív, és a' természet törekedik a' vérnek unalmas terhét fére-venni, a' mint némelykor az ereknek fel-repedésével-is fére-veti aztat, vagy akármelly más úton való vér-folyás által. Innét vagon a' fefzes, 's fzapora Élet-ér-ve-rés-is, melly ollykor igen kitsínynek-is mutatja magát, a' szívnek, és ereknek el-fúlladása, és a' temérdek vérnek szorúlása miatt. Következik ezekből a' vérnek sűrűsége, mert az erővel kiszorúltt izzadság által el-vesztegetődnek a' vékonyabb ned-

nedvefségek, 's a' többieket meg-sűrűítik. Sziv-
 dobogás, mert a sűrű vérből vér-palánt (*polipus*)
 igen könnyen támadhat az az a' szivnek kamaráiban
 öfzve-sültt, mint-egy meg-alutt vér. Nehéz,
 és szapora lélekzet, és fohajtozófok,
 és hamar el-fáradás; mert a' vérnek terhe
 mindenfelől meg-fekfszi a' Tüdöket, melly miatt
 szorúlva megy azokon keresztül, tehát a' természet
 a' Levegőnek gyakorta való bé-húzáival igyekezik
 a' tüdöket ki-terjesztetni, hogy a' toldó vér kön-
 nyebben mehefsen-által azokon. Az Ábrázatnak,
 fzemnek, szájnak, orr-lyukaknak tű-
 zefsége, mert a' fejtől le-nem jöhet a' vér, mivel
 a' nehéz lélekzet gátollya. Fej-fájás, gutta-
 ütés, ugyan azon okból, mert az agy-velőnek
 eretskéi, mellyek tele vannak, még jobban feszül-
 nek, és nyomják az agy-velőt, és így az agy-velő
 a' maga munkáját nem űzheti. Némelykor annyira
 feszülnek, hogy meg-is szakadnak azon eretskék.
 Sokszor Gyúladások, mert a' hőség miatt meg-
 sűrűdött vér bé-szorúl az élet-ereknek végeibe; a'
 hátúlró! jövő vér még-jobban bé-veri aztat. Innét
 a' Daganat, a' feszülés miatt a' fájdalom, a'
 tüzezség és forróság a' gyúladott részben.
 Ezek, és még száz roszszak számláltathatnának ide,
 mellyek a' vérnek sokaságából következnek. És
 azért minden láthattya, hogy az a' nagy egészség-is,

a' mellyben jó a' vér, már betegség, ha igen fok; hogy tehát a' bővérűség hiba az Emberben.

Mind ezek a' roszszak következhetnek a' vértől, ha ez nem fok-is de fel-dagadott. Melly fel-dagadás a' héves ételektől, 's italoktól, a' testnek fzsapora mozgásától, a' levegő hőségétől leg-közön-ségesebben szokott okoztatni. Tehát már a' vér hibázhat fel-dagadásával-is. A' részeg embernél a' bor, vagy más tüzesítő ital' gőze tselektzi aztat, hogy meg-dagadjon a' vér, és a' mint többet vagy kevesebbet ivott, jobban vagy kevesebbet dagadjan-meg; és feszítvén az ereket, az agy-velő eretskéi nyomják az agy-velőt, és Részegség okoztatson, melly részegség már tovább már kevesebb ideig tartson, a' mint a' részegítő gőz nagyobb, vagy kisebb ideig tarthattya fel-dagadva a' vért. Hogy pedig az ilyen gőz annyira dagadithattya a' vért, hogy Gutta-ütés és minden más fellyebb említett roszszak következhetnek arról, a' mindennapi példák bizonyítják. Hogy tehát hiba a' vérnek dagállya, vagy, a' mi mind egy, meg-ritkúlása, kétkedés nélkül való. Ezt a' hibát Fattyú az az Tettző bővérűségnek (*plebora spuria*) hívjuk, azért, hogy minden műveire való nézve igaz bővérűséget mutat, csak-hogy tovább nem tarthat, csak a' meddig a' fel-dagadító okok jelen vannak: az igaz bővérűség min-dég

dég dagadva tartja az ereket, ha meg-nem hevesítetett - is a' vér.

A' kevés vért emberekben lévő gyúladásoknak ezen hibája a' vérnek szokott leg-többször oka lenni, mert a' meg-ritkultt vér könnyen bé-férhetvén azon kitsíny eretskébe-is, mellyek nem vért, hanem más vékonyabb ned efséget vezetnek, bé-megyen, be-szorúl, és gyúladást okoz. Így történik igen gyakran a' szem-gyúladás, midőn tudni-illik a' tűz körül lévőknek meg-melegedvén a' vérek, kivált az ábrázatokban, meg-ritkúl, és a' szem-fehérhártyának (*albuginea*) más ned: efséget vezető eretskéibe be-szorúl. Ekképpen történik a' szem-gyúladás akkor-is, midőn szél ellen sebelsen megy az ember's a' t.

Felgyebb a' hol a' vérnek drága vóltát meg-mutattuk, már elő-hozódott, hogy Fogyatkozásával-is (*Kuszgia*) hibázhat a' vér, midőn tudni-illik akármi okból elvesztegetődik a' testből, vagy nem készíthet a' test elegendőt magának. Az alkalmatossággal ki-tettzetettük azt-is, hogy ez a' hibája a' vérnek igen veszedelmes műveket szokott okozni a' testben. Mindazonáltal a' műveknek veszedelme a' vér fogyatkozásnak oka fzerént jár. Mert, ha nem nagy vér-folyás okozta a' vér-fogyatkozást, hanem

hanem más okok, a' mellyek csak apródonként fogyasztják a' vért: akkor ájulásfok, testi-rángatások (*convulsiones*) és hirtelen halál, nem történnek, hanem csak apródonként való fonnyadása, száradása a' testnek, mellyek után későbbre az éltető erőknek meg-gyengülése, 's úgy végtére az halál következik. Példánk vagyon azokban, a' kikben a' vér mindég kevesebbedik, vagy a' gyakorta való székezés miatt, mint p. o. a' has-menésben, vér-hasban (*diarhœa, dysenteria*), az emésztertlenségben (*lienteria*), a' tej-nedvefségnek folyásában (*passio cœliaca*), vagy akármely vér-folyásában a' beleknek (*fluxus hepaticus, hamorboides*), vagy a' gyakorta való Vénus által, melly által azon leg-drágább nedvefség, a' mag (mellyet már a' régiek bal'samnak neveztek, mivel annak fogyatkozásával a' ki-heréltt oktalan állatokban-is oda a' nemi elevenség) vesztegetődik; a' hofzfas betegségek által 's a' t. Mind ezek csak lafsanként fogyasztják a' vért, lafsanként rontják az életet.

A' nagy erővel, és testi mozgással, vagy a' nagy melegbe munkálkodó egészséges emberek, valóban, ha nem izzadnak. csak nagyobb ki-gözölések vagyon, mint volna, ha nem vólnának ilyen foglalatos-

latofságban. A' ritkító vizes rész e) szüntelen el-
vesz itten a' vérből, a' meg-maradott vér pedig sűrű-
rűedik. Vannak némelyek, a' kik igen ritkán szok-
tak inni, vagy ha isznak is, töbnyire bort, éget-
bort, és más hevesítőket isznak. Tapasztaltatnak
némely fehér-fzemélyek, a' kik sokszor nem is em-
lékeznek, mikor lett volna szájokban csak egy tsepp
viz. Lehetetlen ezeknél, hogy sűrűebb ne legyen
a' vér, mint lenne, ha itallal-is élnének. Elégsége-
fen meg-mutattya ez, hogy sűrű-is lehet a' vér, és
hogyan kell is sűrűnek lenni az ilyeneknél.

Hogy hiba ez a' vérben, már fellyebb arról
értekezünk, mert a' vérnek forgása akármi okból
csak egy kevésbé sebesedjen-meg, még jobban meg-
sűrűednek, 's öfzve-verődnek a' vérnek részei, és
a' kis eretskében, akármi okból szorúllyanak ezen
eretskék öfzfűbb, által nem mehetnek, és bé-du-
gúláfokat, daganatokat, 's gyúladáfokat, és más
egyéb roszakat okoznak. A' bölts Practicusok szo-
morúán tekintik gyakorta, mely káros a' forró be-
regse-

e) Rátz Sámuel' Physiologiájából tudni szűk-
sűges, hogy a' vér e'következendő részekből
áll: Vízből, favóból, véres részek-
ből, és fehér öfzve-menő higságból.
(*Aqua, serum, cruor, linpha coagulabilis*).

tegségekben a' sűrű vér, midőn mingyárt a' betegségnek eleén nagyon izzadni láttyák a' Beteget. Mert tudni illik a' rosz matériának meg-főzésé nehezebben esik meg az el-veztegetődött híg rész nélkül, és későbbre, ugy, hogy némelykor, míg meg eshetne a' főzés (*coctio*), addig a' természet-is el erőtlenedik, és vége vetődik az Életnek. Az italatlan fehér-fzemélyek fokszor bajokat érzik, kivált a' Hószám-jok körül, mert ennek vagy ki hagyását, vagy rendtelenségét, vagy tsak az a' körül lévő változások, úgy-mint, fej, derék, ágyék-fájást, nem ritkán más egyéb ebből származott betegségeket, szenvedik; és az Orvos, a' ki az ilyeneknek életék' módjára nem vigyáz, igen meg-tsalattatódhat, holott ellenkező Élet-módjával, vékonyító italokkal, könnyen fel-ereft-hetné a' sűrű vért, és meg-gyógyíthatná a' Beteget. Ha az ilyen vérű ember egyszer'smind bővérű, bizvált várhattya a' melancholicum temperamentumot, és az arany-eres állapotot, a' vérnek szurkofságát. — Ezen hibáját a' vérnek Magányos vér-sűrűségnek (*spiffitudo sanguinis simplex, seu densitas sanguinis*) hívjuk.

A' mostan le-írt vér-sűrűség által tsak olyan surűséget értettünk, a' hol a' víz-részek kevesek a' vérben, az az, a' víz, a' vér-savó kevés, és a' veres részek nem elegendőképpen úsznak. Ha már a,

vér

vér valami okból olly tulajdonságot kap, hogy az ő veres részei az Öfzve-menő higsággal el-veftvén az ő egymáshoz húzó erejeket, az Öfzve-menő higság nagyobb öfzve-menést kap, és kérget tsinál a' ki-botsátott vér tetején, mint p. o. a' tüdő gyúladásban fekvő embernek ki-erefttett vérén tapasztalunk, akkor a' vért gyúlott sűrűségűnek (*spiffitudo inflammatoria*) mondjuk. És valóságosan is heves, 's tüzes ezeknél a' vér, a' betegnek panaszkodása a' Gyúlvány hideglelésben (*febris ardens*), és a' testnek majd nem szenvedhetetlen forrósága mutattya.

Ez mind az előbbeni hibákhoz képest leg-rozszabb, mert a' részekben leg-több gyúlott daganatokat okoz, a' mellyek vagy fenébe, vagy genyetségbe sietnek. A' vér-palántok-is leg-inkább ennek tulajdonítják származáfokat, A' Lovak kehefségének-is ezt az okát tapasztalljuk; mert ki-izzadván az öfzve-menő higság a' mejnek üregébe, enyv gyanánt az oldalbordához ragasztya a' tüdőt. Innét vagy on az állandó köhögtselés (*tuffis chronica*) mert a' természet örömeft ki-akarná vetni azon okot, melly már most gátollya a' tüdőnek elegendő ki-terjedését. Bővebben erről a' II-dik Részben a' Gyúladás alatt.

Tegyuk tovább, hogy a' vérnek őszve-menő
 higsága nem hibáz, hanem a' veres részek meg-sza-
 porodnak, a' mellett meg-enyvesednek akármi okból,
 (p. o. ha a' kis eretskékben akárhol akadozik, 's
 tovább mulatozik a' vér) és fok égő levegővel meg-
 telnek: ekkor szurkos sűrűségű a' vér, (*spiffi-
 tudo atrabiliaria*).

Okot ad erre a' vérnek magányos sűrűsége, ha
 a' mellett olly erőtlének a' vér-forgató eszközök,
 hogy a' vér-forgás igen késedelmeskedjen. Ebből
 következik azután, hogy a' hasi részeknek leg-vék-
 nyabb eretskéiben, mint p. o. a' májban, meg-szo-
 rúlyon, és nyakas daganatokat tsinállyon, melly
 daganatok már a' fekete-sárgaságra, már az arany-
 érre, már a' fész-kólikára, görtsőkre (*spasmus*),
 már más leg-veszedelmefebb betegségekre hozzák a'
 testet; sőt a' Léleknél-is a' mély képzelések, min-
 den kedvetlen gondolkodások, a' magányos helyekre,
 és életre való vágyódás, egy szóval a' melancholia,
 ezen daganatoktól, vagy inkább bé-dugulásoktól
 magyaráztatnak. A' hosszú hideglelések, a' nyál-
 nak, férfimagnak, vizelletnek akármi módon való
 vesztegetése, a' meg-szokott vér-folyásoknak el-
 maradása; a' nagy 's hosszú Elme-indulat, a' Szeret-
 tet, a' bú, bánat ezen bé-dugulásokra hasonlóképpen
 okot adnak leg-gyakrabban.

Történiik

Történik már későbbre, midőn tudni-illik már fok ideig tartott a' melancholia, és azonban mindég jobban romlott 's tsipősödött henyélésével a' be-fzorúltt szurkos vér, hogy ha máskép' nem, ki-is rágja az ereket, és folyásra indul, az egész vérrrel forog rész szerént, rész szerént pedig a' belekbe erefzkedik, és mód nélkül kegyetlen rágó Has-menéssel kínozza a' B. teget. A' vérrrel forgó rész mind azokban a' részekben, mellyeken által-foly, rettentő nagy változásokat okoz, úgy-mint: A' Főbe: gutta-ütést (*apoplexia*), nehéz nyavalyát (*epilepsia*), vad-eszelőséget (*delirium ferox*), szél-ütést (*hemiplegia*), hirtelen halált; a' tüdőben: tüdő-gyúladást, főjtó lélekzést 's a' t.; a' szívben: szív-dobogást (*palpitatio cordis*), ájulásfokat (*animi deliquia*), egyenetlen élet-ér-verést (*pulsus inæqualis*); a' torokba: gonosz torok-fájást (*angina maligna*); az egész bőren: halálos petséteket (*exanthemata lethalia*); a' gyomorban: hányást (*vomitus*), fájdalmat, gyúladást, 's a' t. Hiba tehát, és pedig nagy hiba a' vérnek szurkofsága.

A' vér nem tsak több-féle sűrűségével, hanem hígságával-is hibázhat. A' fzem bizoyofsau el-hiteti eztet, midőn a' rothatt hideglelésnek (*febris putrida*) halálra fiető vége-felé olykor ki-botsáttatik a' vér, és nem formál az edényben vér-pogátsát (*placenta sanguinis*). Mert tudni-illik a' veres részetskék, szint-

úgy az öfzve-menő higság, a' vér-favó úgy elvesztették az ő öfzve-húzó erejeket, hogy már többé a' szabad levegőben se aludhat-meg a' ki-erész-tett vér. Veszik a' Practicusok észre gyakorta ezen higságát a' vérnek, midőn a' forró hideglelésekben már vért vizell a' beteg, vagy petétfet (*petecbia*) kap a' testben. Mellynek oka bizonyosban nem más, hanem a' vérnek olyan higsága s vékonysága, hogy a' veséknek csak a' vékony húgy nedveséget által-erész-tő tsőin-is által-mehetsen: a' mint a' petétsnek nem más, hanem azon meg-véknyodott vérnek az élet-eretskének végetskéin által-izzadása, 's úgy a' Felső-bőr alatt (*epidermis*) rakáskákra öfzve-jövése. Ha a' vesicatorium által ki-ízivott favó nem meg-öfzve a' tűz fölött, a' mint p. o a' tojás fehéré szokott öfzve-menni, szinte ezen higságát jelenti a' vérnek.

Első tekintetre láthattjuk azt, hogy leg-veszedelmesebb hibája ez a' vérnek. Mert a' minden betegségben mindég az iránt szükséges szorgalmatoskodnunk, hogy a' természet elegendő erővel bírjon, mellyel a' rosznak meg-győzése, és a' testből való ki-üzése meg-történhessen, mivel éppen csak ebben áll a' Meg-gyógyulás: valóban a' hol már fel-olva-dott a' vér, ottan oda-vagyon már az erő, tehát a' reménség-is. Szükséges volna itten, hogy ismét helyre hozódna a' vér, az az, az ő öfzve-állását visszaka-

kaphatná, mellyhez ismét Erő kellene; de a' fel-olvadott vér egy oka már a' leg-nagyobb Erőtlen-ségnek. Éppen ettől a' hibától őrizzük mi minden forró betegségben a' vért, midőn egyszer'smind savanyú Orvafságokat, a' mennyiben lehet, tisztítunk a' Betegnek; tudván, hogy a' mi savanyú, az gátolja a' rothadást. Tudjuk ismét azt-is, hogy a' már egészen fel-olvadott vért, még eddig fenki meg-nem jobbithatta, avagy ha valamely ollyatén rothatt hideglelést láttzatott magának valaki meg-gyógyítani, csak inkább a' fel-olvadásnak csak kezdése volt abban a' Betegben. — Ezt a' hibáját a' vérnek vér rothadásnak-is szoktuk nevezni, hanem bizonyos az, hogy az élő Ember' vérében valóságos rothadás nem történhet, hanem inkább csak a' rothadásra való készület 's közelítés. Azért inkább hívjuk ezt a' hibát vér-fel-olvadásának (*dissolutio sanguinis*).

De olyan hígsággal-is hibázhat a' vér, mellyben nintsenek fel-olvadva a' vérnek részei, hanem fok viz-nedvességgel fel-erészte. Úgy rendelte a' természet, hogy valamely bizonyos résznek tökéletes el-érésére egy valamely Egész (*compositum*) ne csak Réfz e k b ű l (*partes*) álljon, hanem ezen részeknek bizonyos szerével-is (*proportio*) birjon; a' melly szer nélkül elégtelen ő az ő töle kívántt végre.

A' vér egy egész, mellyet több részekből tudunk állani; ha már vagy egy rész ezek közül több, avagy kevesebb, mint a' természetől az igaz egészség fel-tartására rendeltetett, akkor a' vért sem lehet már egészségesnek mondani. Nyilván meg-mutattuk fellyebb, hogy hibás a' vér, ha sűrű, mert tudni-illik oda-vagyon a' fzer, mellyben a' veres részeknek a' víz részekkel kellene lenni; nintsen elegendő Mennyiséggel jelen a' vízi rész: úgy hiba az, ha több a' víz a' vérben, mint a' mennyi szükséges a' vér szükséges vékonyságának fel-tartására, és a' szükségtelen részetskéknek a' testi gőzölés által való ki-vezetésére. Lásd Rátz Sámuel Physiol. §. 12. Ezt a' hibáját a' vérnek vér vizes vékonyságának (*tenuitas sanguinis aquosa*) nevezzük.

Ezen állapottyát a' vérnek károsnak lenni, ta-nítják az ő művei. Nem-de nem az illetén szükségtelen víz egy valamely helyen egy rakásra fészkelheti magát, a' mely helyre való nézve fokféle veszedelmű vízi betegségeket okozhat: fő, mej, has, tők's a' t. vízi betegségeket? El lágyithattya a' testet az illetén vizes vér olly igen, hogy az álló részek az ő erejeket el-veszejtsék, minden eretskék ki-tágúllyanak, a' gyakorta való izzadáfra, vizelléfre hozzák az embert, 's ez által az el-fenyvedésre. Ezt esmérük el-készítő okainak (*causa predisponens*)

a' méhanyaság (*hyfleria*) és hypochondrion, úgy a magzat-el-erésztés (*abortus*).

A' vér vékouyságától való el-fenyvedés, melly Betegség Angliában közönséges, abból mondatik származni, hogy az Angliabéliek módon kívül nagyon élnek a' Thee italokkal p. o. Kávéval. A' savanyú vízzel való szokásban vett élés, kivált az öregeknél, gyenge természetűeknél szint- úgy arra vezeti a' testet. Hanem a' csak tsupán zöldséggel való élés, a' tunyaság, a' testi gőzölésnek akármi okból való bé-szorúlása, a' régi folyó sebeknek bé-gyógyitása-is okozhatták ezen hibáját a' vérnek.

A' vér keverve lehet raknyos nedvefséggel-is, az az, meg-nyálafodhat a' vér. Tapasztallyuk azon Személyekben, a' kiknél fok ideig fel-akadott a' Hőszám. Hogy ha leg-pirofsabb színűek voltak-is az előtt, most halványok, pöffedtek ábrázatjokban, úgy az egész testekben; már most hidegek, 's restek, kik valaha hevefek 's frifsek valának. Erészfzen ki ezeknek véréből az ember, látni fogja, hogy nyúlós a' vérfavó. Ha gyógyítani indul őket az Orvos, hujába ad akármitfoda Orvaságokat, mert inkább rontya a' beteget, csak egyedül a' fel-mettző Orvaságokkal használhat. Jele tehát, hogy olly tulajdonságúak kellettett itten lenni a' vérnek, a' melly fel-mettzetni kévánt,

kívántt, tehát hogy taknyos vólt a' vér. De kitéttzik a' vérnek taknyofsága azokban, a' kik vizkóróságban haltak - meg. Ezeknél a' testnek minden pontyában nem egyebet, tsak kotsonya forma nedvefséget találunk. Vér taknyofságának (*spissitudo mucosa*) nevezhettyük ezt a' hibát a' vérben.

Sok betegségeket okozhat ez a' hiba a' testben. Mert a' taknyos vérből az el - választott nedvefségek-is taknyofsak, mellyek ismét minden részetskéit a' testnek meg-taknyofsítttyúk; taknyos tehát a' Gyomor : melly miatt rosz az emélesztés, mellyből már 100 betegség következik; taknyofsak a' belek : 's innét a' Geleesztáknak Fézfkei, a' késő székezés; taknyos az agy-velő: 's innét az elmének késősége, az ostobaság, az álmosfág, fej-fájás, gutta - ütés; taknyos a' tüdő: 's innét a' főjtoगतó léiekzet, és köhögés. Egy szóval a' vérnek, és minden nedvefségnek taknyofsága miatt az egész test hideg, és majd nem érzéketlen. Az aszfszonyoknak fehér folyások-isleg-többet innét vannak. A' hideg daganatoknak-is ezen takny töbnyire az ő matériájok.

A' kik a' testi gyakorláft ritkán teszik, a' kik tésztás, vagy kováfztalan ételekkel élnek; a' kik a' fok lágy meleg italokat, és a' meleg fürdőt kedvellik, 's gyakorollyák; a' kik a' savanyú gyümöl-

tsöket bőven eszik, annál inkább, ha akármilyen okból azon kívül-is erőtlenné gyomruak: azok kiváltképpen teszik taknyosá önnön véreket. De a' hosszúas hideglelések-is ezt okozzák, midőn egészen el-gyengítvén a' testet, ez jó vért nem készíthet.

Mind ezek az el-számlált hibák ne találtafsanak a' vérben, még-is hibázhat a' vér tsipőfségével (*acrimonia*). Ez annyit téfzen: hogy lehet a' vér magában egészséges, az az, a' vérnek részetskéi mind állapottyokra, mind szerekre való nézve lehetnek olyanok, a' millyeneket az egészség fen-tartására ké-vántt lenni a' természet, hanem lehetnek még-is övelek a' vér-erekben olly részetskék-is együtt, mellyeket az emberi test meg-nem szenvedhet, mivel nem olyan nyájafok 's ártatlanok (mint a' vérnek részei), hogy alkalmatlanságot ne okoznának az érző részeknek, hanem tsipdelik, mettzik, fel-eszik, rágják ezeket. Illyenek a' só s tsipőfségek (*acrimonia salina*), a' savanyúság (*acida*), az epe (*biliosa*), a' köfzvénynek (*arbitrica*), ráknak (*cancrofa*), gólyvának (*stomosa*, *scrophulosa*), sömörnek (*herpetica*), rühnek (*scabiosa*), ótvárnak (*achorosa*), véusnak (*venerea*), himlőnek (*variolosa*, *morbillosa*), és más mindenféle mérgeknek (*venenum*) tsipőfségek. Mellyeket a' Pathologusoknak könyveiből meg-lehet, és meg-

is kell tanulni, mivel mind ezeknek-is értéfe nélkül, tökéletlen az ér-vágónak tudománya. Erre való nézve gondoltam-is, hogy a' Tsipőfségekről-is különösen bezzellenék egy keveset: de céloimtól meízsze terjedni nem akartam, mivel tsak ugyan, ha érdemes betsre jutándanak a' magyar könyvek, igyekezetem az, hogy egy rövid summás Pathológiát irjak, mellyben nem tsak a' Tsipőfségekről hanem minden közösesebb betegségekről-is ígérném jedzéseimet olly rendel, hogy minden hibának okait, műveit, leg-bizonyosabb jeleit el-számlálnám, és a' gyógyításról-is a' próbáltt 's leg-jobban szokásba vett Orvulságoknak fel-jedzésével szólnék.

A' Vér hibáinak ezen elő-beszélt rendje után következne már, hogy minden hiba mellett kérdésbe vennénk a' Vér-erelztésnek szükségét, vagy kárát. Minekelőtte ezt tegyük, hasznosnak tartom előbb meg-esmértetni azon hibákat. Úgy átom, hogy ez leg-szükségesebb tudommánya az Orvosnak: mert vakmerő, 's vakoskodó vén-afzfzony az, nem tudós Orvos, a' ki tsak találomból rendeli az Orvolságot; úgy munkálódik pedig minden, a' ki azon tudomány nélkül szükölködik, mellyben a' Betegségeknek jelei tanítanak.

Három

Három kívántatik arra, hogy tudósan gyógyítsan az Orvos. Első az: hogy meg-esmérje a betegséget. 2-dik hogy annak, a' mint a' természet a' rosznak meg-győzésében dolgozik, változásait tudja észre-venni. 3-dik az, hogy az Orvafságoknak eddig fel-találtt, és próbáltt erejét ne csak tudja, hanem a' munkálódó természethez alkalmaztatni - is értse. Veleje ez a' három értelem az Orvosi tudománynak, melyet, ha igazán szólunk, fenki megfe keríthet magának, ha nem forgalatos az egész Orvosi tudományban. Ezen háromnak meg-szerzésére intéztetnek mind azon hofszű időt kívánó részei az Orvosi tudománynak, és még-is mely elégtelen csak az oskolai Tanulás arra, leg-jobban értik a' böls Practicusok.

Erre való nézve tehát jónak állítom, hogy egy kis semioticát szorítsak ide a' vérnek hibáiról, leg-alább azok véget, a' kik eddig a' nyelvnek rövidsége miatt, olly sikerére nem jöhettek az Orvosi Tudófságnak, hogy önnön magokról ez vagy amaz változafokat, ez vagy amaz oknak 's betegségnek tudhatuák hiba nélkül tulajdonítani. Úgy ítélem, hogy a' ki az el-fzámláltt vér-hibáinak meg-esmérésében szerenséfsé teszi magát, már azonnal minden más Betegségeknek meg-esmérésében se lesz vakoskodó, mivel majd minden betegséggel így vagy amúgy már hibázik a' vér.

Har-

H A R M A D I K S Z A K A S Z.

A' Vér hibáinak meg-esméréséről.

Azt már bizonyosan tudjuk, hogy minden álló és folyó részei a' testnek a' vérnek tulajdonítyák az o származásokat. De hogy az egész test, sőt a' Lélek-is követi a' vérnek, mellyel tápláltatik, tulajdonságát, az tagadhatatlan. Mert a' kinek jó nyájas, és tápláló a' vére; jó és egészséges annak minden különös nedvesége-is; a' kinek pedig vagy vizes vagy taknyos, vagy tsípös 's a' t. a' vére, olyanok annak minden álló részei-is; a' kinek sűrű a' vére, annak a' húfa bizonyosan keményebb 's merőbb (*rigidus*), mint a' vizes 's taknyos vérűnek. Az el-választott nedveségek, és minden testi, és lelki munkák különböznek ezekben. Azért a' részeknek, az el-választásoknak, az excretióknak, és minden más munkáknak jó meg-vizsgálása léfzen az, a' mi által a' vérnek hibájára akadhatunk. Mert ezekben találhattuk-meg azokat a' műveket, mellyek jelei a' vér ez vagy amaz állapottyának. De azon okok-is, mellyek ez vagy amaz állapotra szokták a' vért hozni, világossítyák az Orvos ítéletét. — Láttyuk, hogy a' vér hibáinak meg-esmérésére-is azok a' kútfek, mellyek minden más betegség meg-esmérésének.

1. A' BÖVÉRŰSÉG meg-ésmértetik e' következendő jelekből: A' vékony bőrrel bé-vont láthatandó részek, ugy - mint a' szemeknek szegletei, és fehére (fejére,) a' száj-ajakok, 's orr-lyukak igen színefek, 's pirosfak. De ezek fel-találatnak a' hecticusoknál-is, és az arany-erefeknél gyakorta, és egy némely leg-egészségesebbeknél természetes ez a' pirosfág, noha nem bővériük.

A' fovány embereknek erei alkalmatofsabbak a' fok vérre, mint a' kövéreké, mert ezeknél a' kövér részek meg-fekszik az ereket, nem lehetnek olly rágasak, mint a' foványoknál, nem-is tarthatnak annyi vért mogokban. Mindazonáltal a' kövérek - is magok testekhez képest bővelkedhetnek még hamarébb vérrel. A' nagy és fefzes vér-erek a' fovány, és egészséges emberben, kivált ha az élet-ér-verés fefzes, 's egyszer'smind kemény, bizonyofsabb jelei a' Bővériiségnek. — De sokszor alig éreztetik az élet-ér-verés, és még-is, bővériü az ember, mert a' temérdek vértől ollykor el-fúll a' szív, és nem hajthattya sebessen a' vért, hogy keményen üthetne az élet-ér. Ezt szükség fel-jegyezni jól, hogy ne hajtsunk mindég az élet-ér-verésre magára, mint leg-többen tselekefznek.

Leg-több hőséget érez a bővérű ember; — de a nem bővérű emberben-is akármi okból sebefseden-meg a vér-forgás p. o. a testnek sebefs mozgásától, a hevesítő ételtől 's italtól, vagy valamely tsípótségtől, jelen szokott lenni a hőség (hévtség.)

Rest 's nehéz a bővérű test, és gyakorta zsibbad, hamar el-fárad, 's nehezen lélekzel.

A bővérű ember, ha egy kevésse nagyobb mozgást tett, vagy ha a föld-felé hajtya fejét, szédülést, fej-fájást hamar szenved; meleg időben álmosabb szokott lenni, mint a nem bővérű ember. A bővérűség okozza töbnyire, hogy vérrel álmodozik egy némely, avagy midőn boszorkány nyomást (*Incubus*) képzel álmában magának, kivált az olyan, a ki az illyetén hijjába való képzelésnek akkor-is, midőn nem aluszik, hitelt ad. Több gyáva embert meg-fzabadítottam már ér-vágás által illyen boszorkány nyomástól. Azonban tudni szükséges, hogy nem tsak a fok vértől, hanem a gyomornak terhelő tisztátalanságától-is származnak az illyen művek. Ollykor a bővérűekben magától meg-indúl a vér az orr-lyukakon, vagy, mint a fehér-személyeknél, a nemzō részén; sőt a szemeken-
is

is igyekezett már a természet a szükség kívüli való vért ki-önteni.

Ezek közönségesebb jelei a Bővérűségnek, de a mellyek, a mint láttuk, fok ki-vétetődések alá vagynak vetve. Azért vigyázni kell, hogy ne csak egy két jeltől itéllyük a bővérűséget, a mint szint-úgy vigyáznunk kell, hogy ne tartsuk nem bővérűnek, ha mind ezeket a jeleket meg-nem találjuk az emberben. Én igen ritkán tsalatattam meg, midőn e következő jelekből itéltem a bővérűségre: ha tudni-illik, a tsendes, jól tartó, és jól emészto élet mellett, sefzes's nagy erekkel, heves álapottal tapasztaltam az embert, ha tudtam, hogy el-mulasztotta a szokott ér-vágást, még bizonyofsabbá tétettem vélekedésemről.

Okofság kell még-is mind ezekhez olyan, a mellyel az Orvos minden környül-álláfokra tudjon látni, és szint-úgy azokról-is hiba nélkül itélni: meg-esmérni tudni-illik, hogy azok a művek, mellyek a bővérűségtől szoktak lenni, bizonyofsan nem esmérnek más okot a fok véren kívüli. Tehát azon betegségeknek-is, mellyeknek szinte lehetnek művei az el-fzámlált jelek, tellyefséggel tudni kell az ő bizonyos jelen-vóltokat, vagy nem jelen-vóltokat, a mellyről való bizonság ismét ollyatén bőlt's itéle-

tet kévan, mint a' bővérségről való bizonság. De ezen tanítást jobban meg-kell érteni.

Nem adhattya magát elő egy műv a' testben, melly más több okoktól nem származhatna; azért ennek vagy amaznak az oknak tulajdonítani a' művet, és bizonyosan ettől vagy amattól okoztatni igen nagy és széles tudományt kéván: az az, olyan tudományt, a' melly által tudhassa az Orvos, minden oknak az ő tulajdonságát, leg-kifebben - is különböztesse minden mástól aztat; tudhassa kiváltképpen azon különböztető műveit, mellyekkel minden másnak műveitől különbözik: máskép' lehetetlen bizonyos ítéletet hozni, hogy attól az októl é vagy amattól vagyon a' jelen-való műv. Már pedig ez nem tézen mást, mint aztat, hogy mind azokkal a' tudományokkal, mellyek az Orvosi Böltségre széloznak, légyen ő tökéletesen el-készítve, hogy mind azokat az ezerféle vigyázásokat, mellyek a' jelen - való, műv íránt elő-adhattják magokat, értelmessen tudhassa ő el-igazítani; tehát, hogy a' beteg mellett egyszerre észébe - hozhassa ő tudományát minden ágazattyaival együtt, minekelötte okosan ítélfessen ő mindenekről, a' mik elő-adják magokat. Ez valóban nem csak tanultságot, hanem különös indulatbéli ajándékot-is kéván az Orvosban, melly ajándékhoz csak

nagy

nagy gyakorlatosság által juthatott minden bölts Orvos.

Mivel senkinek se száll a' fült Galamb a' szájába, bizonyos az, hogy, a' ki azokra nem igyekezett, vagy ha igyekezett-is, de nem tökéletes ő az ő tudományjában; az az, ha nem olyan ő, hogy egyfzerre az egész nagy terjedésű tudományt minden réguláival, ki-vétetődéseivel együtt tudná a' beteg fölött eszébe-juttatni, és azokat minden környűllállásokhoz böltsen alkalmaztatni, tsak vakmerőn tapogatódva, 's találgatva munkálódik ő a' beteg körül, nem tudófsan; és tsak annyiban különbözik a' vénaszfzonyoktól a' Diplomás Orvos-is, ha az említett fel-tétel (*conditio*) nem taláztatik-fel nála, hogy még-is azt teheti, hogy, ha nem használ, talán nem ront, mivel leg-alább azt jól meg-tanúlhatta, hogy, a' hól nem bizonyos az Orvos a' betegségnek mi-völtáról, ott olyan Orvafságokat kell adni, a' mellyek nem árthatnak.

Ebből azt tanuljuk, hogy, a' kik nem értünk mind azokhoz a' tudományokhoz, mellyek az igaz Orvosnak tökéletességére kívántatnak; ha nem tudunk mi annyit, hogy az egész Orvosi tudományban tanított minden leg-kifsebb vigyázásokat, ki-vétetődéseket fejünkbe hordozzuk; ha nem értyük mi azokat éppen a' jelen-lévő betegnek természetéhez alkalmaztatni:

maztatni; bizony csak vallyuk-meg, hogy csak talá-
lomból munkálódunk mi, 's azért lelki - esméreteszen.
Azért mind azok, a' kik az említett fel-tétellel szü-
kölködnek, akár Borbélyok (a' kik bizonyosan szü-
kölködnek-is, mivel nem tanulják az Orvosi Böl-
tsefséghez kívánandó minden tudományokat, vagy ha
tanulnák-is, de meg nem tanulhatnak tökéletesen,
mivel a' természet vizsgálásának tudományában áll
az Orvosi tudomány, a' természet vizsgálására pedig
még el-se szoktak készülni az erre fundamentumot
adó Philosophia által) akár Doctorok legyenek azok:
valahányszor valamely jó kúráról ditsértetnek, csak
szerentse volt az, nem az igaz kútföböl származott
böltsen által - látott, és bizonyosan következendő
műv. Köszönnye a' vakmerő a' jó Természetnek.
Kivánám, hogy mindég olly jó ki-menetele lenne
a' vaknerőségnek.

Ellenben, legyen tökéletes tudományú az
Orvos, meg-esmérvén a' betegséget, ha arra való
a' beteg, hogy meg - gyógyítódhasson, bizonyos ő
abban az ő Orvosi böltsétségéből, hogy helyre hoz-
hattya őtet: ha pedig nem arra való a' beteg, igen-is
akkor meg nem gyógyúl: de az Orvos még-is bölts
Orvos marad, mert ő eleget tett annak, a' mit tehetni
kell egy Orvosnak, tudni-illik, meg - vizsgálván a'
betegséget, meg-nevezte aztat; meg-vizsgálván a' ter-
mészetet,

mészetet, e' szerént szabta, 's adta a' leg-jobb Orvafságokat. Ennél nints több kötelefsége az Orvosnak, és nem-is lehet, mert a' természeté már a' többi, úgy-mint a' jó Orvafságot hafzonra fordítani. Ha azon bet-gségeket-is, mellyekben a' természet úgy el-romlott, hogy az Orvafság fegedelmével fe-gyözheti ő meg a' testnek ellenségét, meg-gyógyíthatná az Orvos, akkor ő több volna mint ember; mert azt ő már a' kényére erefztett természet folyá-sán kívül lévő úton tselekedhetné. Ez az Istené volna, ha ő azt akarhatná. Tehát ha nem hafznál az Orvafság, nem az Orvosban a' hiba, hanem a' Be-tegségnek mivóltában, a' rofz testben, és természetben, következendöképpen a' gyógyulás nem az Orvostól függ, hanem a' betegségnek, és a' testnek természetétől. Elég a' kertész-től, hogy az óltáshoz kívá-nandó dolgokat meg-teszi, az a' körül fziükséges szor-galmatofságban sem hibás: már a' meg-fogantatás a' természet dolga, melly a' bé-óltandó ágatskában, és a' bé-óltatott fában vagyon; ha ezek természetének hibás vóltából meg-nem történik a' meg-foganfzás, nem oka annak a' kertész, és ő ezt azzal meg-mutatta, hogy éppen egyképpen bánván más óltáfsal-is az meg-foganfzott. Ámbár a' fának a' meg-foganásra való leg-nagyobb alkalmatofságát-is fok környül-allá-fok meg-ronthartyák a' kertész reméusége ellen, mellyről a' kertész nem tóhet: a' mint a' jó természetet

a' betegben a' rosz maga-tartása, vagy más környül-állások. Ebben-is mentt, és bölts marad az Orvos, ha jó diétát szabott; nem mentt pedig a' tökéletlen (nem tökéletes) Orvos, mert ha olykor hasznos-is, de veszedelmes a' vakmerőség.

Azért, ámbár én ezen kis femioticá-ban által-lyában a' bizonyofsabb jeleket igyekeztem öfzve-szedni, még-is inthetem, hogy kiki igyekezzen minden-féle Beregségeket bölts Doctorok praxifsa mel-let-is esmérgetni; mert más a' könyvbe, más a' beteg felett képzelődni. Úgy tartom, hogy egy város, vagy vármegye Physicusfa fe lenne Hazánkban, a' ki gátolná igyekezetét Hazafi Borbélyainknak, midőn ők kivánnának leg-alább az Ispotályokban lévő Ordinátio-kon meg-jelenni. Mert a' Doctor-nak-is mindég nagyobb alkalmatlanságára vagyon a' tudatlan 's rontó, mint az értelmes, Bórbélyság.

2. A' FATTYÚ BÖVÉRŰSÉG éppen azon jelekből esmértetik-meg, mellyekből a' valóságos bővérűség. Mert szinte azon műveket szokta okozni a' testben, mellyeket a' fok vér. De még is szükséges azok mellett az okokra nézni, az az, ivott é bort, vagy más hevefitő italt, avagy gyakorlotta é vagy futással, vagy lovaglással, vagy rántzal 's a' t. magát: a' nagy harag, vagy hirtelen érkezett öröm hasonlóképpen,

képpen, és igen gyakran okozza a' fattyú bővérűséget. A' forró hideglelésekben heves a' vér, és azért szinte fel-dagad, jele ennek, ha egy vagy más rész nagyon meg-hevesedik. Sokszor a' forró hideglelésekben a' fő-fájással tüzesek a' szemek, veres az egész arcz, és csak -nem tűrhetetlen a' nagy melegség, a' fok vérnek a' fő-felé való tódulása, avagy a' tsípőtség vagy hevesítő szer miatt vagyon ez.

JEGYZÉS: A' Bővérűség mellett ezen fattyú bővérűség-is jelen lehet, és akkor veszedelmesebbek a' művek.

3. A' VÉRNEK FOGYATKOZÁSÁRÓL
bizoyos lehet az Orvos akkor, ha tudja azt, hogy valamely nagy ki-üresedést (*evacuatio*) szenvedett az ember. A' hol ezen hibáról szóllottunk, ottan elő-hoztuk már, miképpen üresedhet-ki a' test. De a' fok vizelés, és izzadás által-is üresedik a' test, mert meg-fosztatik nem csak a' rossz, hanem a' jó nedvességtől-is egyszer'smind. Nintsen-is femmi kitisztulás a' testben, melly által mindig jó nedvesség-is ne vesztegetődne. Meg-feji a' testet a' nedvességtől a' hosszvas genyetségeskedés -is, p. o. a' tudógenyetségeskedés, vagy akármitfoda fokáig tartó feb. Az éhségtől-is fogyatkozik a' vér; a' mint a' gyomorban 's belekben lévő férgek (*vermes*) által;

által; mert éhség idejében nincs honnan vért kapni: a' férgek pedig a' tej-nedvességet fel-eszik. Ha ezen tej-nedvességnek a' vérbe való bé-menetele gátoltatik akárni októl, akkor-is meg-fogyatkozik a' vér, p. o. ha a' fodor-háj ikráshúfai dagattak, és az által a' tej-edényeknek el-fogatik üregek; de más hafi daganatok-is meg-nyomhattyák a' tej-edényeket úgy, hogy a' tej-nedvesség gátoltafsék a' vér-edényekbe menni.

Ha ezekről az okokról bizonyos az Orvos, és e' mellett a' testnek, és erőnek fogyását láttya: az élet-ér-verést gyengének, kitsinynek tapasztallya, akkor bizonyosán tarthattya, hogy kevés a' vér a' testben.

4. A' VÉR - SŰRŰSÉGÉNEK meg-efmérésére ezek vezetik az Orvost: A' soványabb test, a' bőrnek-szárazsága, és keménysége, a' töbnyire nehéz, és kemény szék, a' gyakorta való szomjúság, a' száznak olyan szárazsága, hogy a' nedvesítő víz után hamar ismét meg-száradjon; a' nyálnak fogyatkozása, vagy fikeres volta; a' beszédnek reketsége, a' veres, és tsípös vizellet. A' ki-erésztt vér ezekben kevés savót erésztt, de kérget sem formál.

Annál bizonyosabb lehet az Orvos a' vérnek sűrűségéről, ha ezen jelek mellett azon okokra - is reá akadhat, mellyek meg - sűrűíthetik a' vért: ha a' tudni-illik, tudja, hogy vizes itallal ritkán, hevesítővel pedig, és fűszerfűzamos ételekkel nagyon szokott élni a' beteg: ha az ő foglalatofsági olyanok vóitak, mellyek izzasztani szokták az embert: ha a' fok vizelés által, vagy a' hosszúsas szoptatás által elvesztegetődtek a' vékony nedveségek; a' nagy dohányozóknál a' nyálnak gyakor ki - köpdösése (pökdösése) által - is a' történik. Ha, mondom, ezekről bizonyos az Orvos, a' fellyebb említett jelek a' vérnek sűrűségétől íteltethetnek lenni.

5. A' VÉR GYÚLADÁSÁNAK Jelei ezek: a' Gyors, és kemény élet-ér-verés; a' testnek hősege, szárazsága; a' szomjúság, a' fej-fájás; a' száraz fehér nyelv, a' résznek (ha valamely gyúladvá vagon) egy helyben álló fájdalma; a' veres vizelet. A' gyúlott vértől, akár közönséges, akár különös részbeli légyen az el-válthatatlan a' testnek minden más változáfokat elő-futó meg-borzaszozáfa, fokszor nyilván-való hideg ki-törés, 's úgy következő melegség. Erősödik az Orvos ítéletében, ha az idő-is alkalmas a' vérnek gyúladására, ha tudni-illik, téli hideg, száraz idők vannak. Itren a' ki-erészített vér kérget formál. De mind ezekről bővebben

bővebben szólunk a' II. Részben, II. Szakaszban, a' hol a' részbeli gyúladáfokról különösen beszéllünk.

6. A' VÉR' SZURKOSSÁG ÁNAK legbizonyosabb jele az arany-eres állapot, és a' *Melancholia*, a' magányos, kedvetlen, és testi gyakorlás nélkül való élet. Ezek sovány testűek, barna-halvány bőrűek szoktak lenni. A' szelektől gyakorta háborgattatnak; kevés étellel hamar meg-telnek; fejszédülést, kemény székeztést kivált csak nem szüntelen szenvednek. Az ő élet-ér-verések késedelmes. A mély tanulás, a' nagy elme-indulatok (*animi affectus*) a' nagy szerezet, vagy szomorúság; a' hosszú hideglelések, és mind azok, mellyeket már fellyebb elő-hoztunk, nagyobb világofságot adnak az Orvosnak, ha ő ezeket-is fel-találja az emberben. Ollykor tapogatás által a' hasban daganatokra is lehet akadni.

7. A' VÉRNEK FEL-OLVADÁSÁT leg inkább hiszszük történni a' rothatt hideglelésben. Azért ha az epés, vagy más forró betegségben már nagyon erőtlen a' beteg; az élet-ér-verés tzer-na-száj vékonyságú, és gyenge; ha tudta vagy akarattya nélkül székez, vagy vizell, és bűdösöket: ha a' petéts-is ki-ütött már a' testen: ha fohajtozó 's nehéz a' lélekzete: akkor már fel-olvadott-léte jelenterik a' vérnek. Ha ezekhez vér-folyás adja magát, már

várni lehet azon hideg izzadságot-is, és in-ráingatált, melly véget vét az utolsó pihegésnek,

8. A' VÉRNEK VÉKONYSÁGÁT ezek tanitják: az ilyen embernek teste sovány, fehér 's lágy, és kitsíny erejű, és a' mint hamar kész az izzadáfra, úgy hamar a' kitsíny hidegtől-is bé-szorúl nála a' testi gőzölés, tsak - ugyan náthát, katarust hamar kapnak ezek. Tapasztaltatnak az ilyenek többet vizelleni, mint mások: kemény székezt tsak akkor szenvednek, mikor többet izzadnak, többnyire mind higan székelnek; nyálafsak, taknyofsak szoktak lenni. A' Fog-íny hamar vérzik nálok, holott valamely tsipőtséget, vagy *scorbutus*-t nem találhat benne az Orvos. Izzathatofságok, és érzékenységek nagy vagyon, azért a' görtsöket gyakorta kell tűrnök. A' Terhefek könnyen elereftik az ő magzatjokat.

A' fok zöldséggel, kávéval, herbatéval, henyéléssel, vénufsal való élés, és a' fok viz-ital, leginkább adnak okot ezen hibára; de az eleven ezüsts is (kényeső,) melly a' *venerea*-nak gyógyitása után ben-marad a' testben, véknyítja a' vért. Mind ezek az okok világositják az Orvost. A' ki-ereftett vér ezeknél halvány pirofságú, és igen fok favót ereft, nem formál tömött alutt-vért, mint a' sűrű vér.

JEGYZÉS.

JEGYZÉS. Annyira meg-vékonyodhat a' vér, hogy nagyobb mozgásokra hamar vér-folyásokat kapjon az ember, úgy - mint orr-vér-folyás, vér-köpést. Ilyen állapotúak voltak azok, a' kik vért izzadni olvaftatnak. Esmértem olyanokat, a' kik gyakorta élvén a' vénufsal, úgy meg-lágyították testeket, és meg-vékonyították véreket, hogy minden orr-fuváfra vérzettek, noha csak - nem véretleneknek láttatnának lenni artzokban. Mindazonáltal több okai lehetnek az orr-vérzésnek: a' bővérűség, az orr-öblibe lévő eretskének nagy gyengeségek's a' t. A' méhanyáfoknál (nádra-görtsösöknél), a' hefticusoknál, a' vízi-betegségben lévőknél fel-találtatik a' vékony vér.

9. A' VÉRNEK TAKNYOSSÁGÁT jelentik e' következők: A' testnek puffadt halványsága, és hidegsége; a' lafsú's lágy élet-ér-verés; a' gyakorta való szív-dobogás; a' kedvetlenség, reftség, álmosfág; a' halvány vizellet nyálás le-ülepettel (*sedimentum*); a' nyelvnek, toroknak ízleletlensége, nyálafsága, a' nyálnak nyúlósága; de a' székek - is ezeknek rest, és tapasztos, melly a' beleknek taknyofságát jelenti; taknyos a' gyomor-is, és azért panaszolkodnak ök annak hidegségéről, az Ímelgésről (*nausea*); az ollykor ki-okádott nyúlós nyál ezt jobban meg-mutattya. A' fehér folyás-is, ha nem *venerea* az, a' vér-taknyofságára vezet, mert a'

millyen

millyen a' vér, olyan tulajdonságú a' test-is. De azt az embert-is, a' kinél hideg daganatok találatnak, és gyakran való kólika, szelek uralkodnak, taknyosnak lehet tartani, kivált ha téfztás, savanyú, ételekkel szokott élni, vagy fok édefségekkel.

10. A' VÉRNEK TSÍPÖSSÉGE közönségesen azzal esmérteti-meg magát, hogy a' testnek fokféle alkalmatlanságot okoz: vagy fájdalokat, vagy bőrfótokat, vagy valóságos hidegleléfeket 's a' t. Mellyek ottan számlálatnak-el, a' hol különösen taníttatnak a' Tsípöfségek.

Szóllottunk már tehát a' vérnek hasznáról, hibáiról, és ezen hibáknak Jeleiről. Szükséges volt ez, mert a' vér-erefztés töbnyire a' vérre való nézve kéván rendeltetni. Töbnyire mondom azért, mert némelykor a' vér nem tsak nem kéván ér-vágást, hanem inkább ellenkezik azzal, és még-is más okra való nézve el-kerülhetetlen az ér-vágás. Erről-is fog Beszéd lenni. — Kezgyük már most a' vér-erefztésről való Részte.

II. R É S Z.

A' VÉR-ERESZTÉS RŐL KÖZÖNSÉGESEN.

E L S Ő S Z A K A S Z.

A' Vérnek Hibái mellett való Vér-eresztésről.

1. **A' BÖVÉRŰSÉGBEN** fok a' vér. Már meg-mutatattott, hogy, ámbár igen-is egészséges ott a' test, a' hol a' fok vér készülhet, még-is fok roszszakat okozhat az ilyen állapot, és leg-nagyobb Betegségekre el-készítve tartya a' testet: feszítvén, tudni-illik az ereket, ezek annyira nyomhatyák a' körüllevő rélzeket, hogy ezek munkáiban akadályoztatsanak; bé - duguláfokat, gyúladáfokat, gutta-ütést 's a' t. okozhatsanak. A' Betegségeken hátrállya a' temérdek (fok v. bőv) vér a' hideglelésnek elégségét a' rosz materiának jó meg-főzésére, az az, a' jó természetet, melly meg-győzhetné a' Rosznak ellenkezését, és ki-vetné a' testből.

tsak

csak enged erre való nézve, hanem kíván-is ér-vágást a' Bővérűség. Mert a' vér-eresztés őrzi a' testet a' rosz következtől, mellyeket minden órában várhat a' bővérű. A' betegségekben pedig azon ohajtott nagy kinttet a' jó Természetet alkalmaztattya a' győzedelemre.

Tsak az egy hófzámnak el-akadásából, származott bővérűségben melly fok roszszakat távoztat-el az ér-vágás, onnét értyük, hogy ha magokra hagyatnak az illetén személyek, sem a' természet valamely úton meg-nem szabadittya őket a' fok vértől, igen veszedelmes forró betegségekbe szoktak esni; vagy ha ez nem történik rajtok, a' temérdek vér tsendes folyása miatt későbbre meg-taknyosodván, taknyos puffedséget okoz benne. Mig taknyos nem vólt a' vér ezekben, a' bővérűség azt okozta, hogy felfűlvén a' fok vértől a' nádra-erek, ezeknek nagyobbai nyomták a' kisebbeket, mellyeknek nyilásai ekképpen összve-szorúlván inkább nem 'ereszthették-ki a' hófzámra való vért: A' meg-taknyosodott vér pedig, már éppen alkalmatlan a' hófzám folyásra. Dolog, és idő kell már itten, hogy helyre-álljon a' beteg; holott ám ott a' vér-eresztés ezt-is, és még az ebből tovább várharandó vizi betegéget el-távoztatta volna, a' hófzám folyás is rendbe hozattatott volna. — A' Bővérűség tehát igen-is enged vér-eresztést.

JEGYZÉS.

JEGYZÉS. Úgy vagyon, hogy a' Bővérűeknél, a' kikenél még semmi veszedelmes művek nintsenek, bizonyosán meg-előzetnek ér-vágás által a' rosz következesek; hanem, mivel leg-egészségesebbek itten a' testi tagok, 's tehát nagyon jó az étel-emésztés, a' vér-tsinálás, és e' mellett nagy a' testnek a' bővérűségre való hajlandósága; és mivel bizonyos az tapasztalások által, hogy a' természet az egészséges emberben az el-vesztett vért csak nem szemlátomást törekedik visszafizyerni, úgy hogy vóltnak, a' kikenek minden héten két ízben is vért kellett erefizteni azért, hogy 2. 3. nap alatt ismét meg-töltek vérrel, és mindig főjtó lélekzést szenvedtek: Erre való nézve szükséges észre-venni, hogy csak a' magányos ér-vágással kevesíteni a' vért, nem elég. Szükséges a' bővérűségnek okait-is, úgy-mint, leg-inkább a' jó 's nagy afiztalt, a' heverést, a' sok aluvást, a' kényére való élést 's a' t' távoztatni, és dologgal, gondoskodó foglalatosságokkal, testi gyakorlással 's a' t. felváltani.

2. Mondottuk, hogy a' **FATTYÚ BŐVÉRŰSÉG** szinte azokat a' műveket okozhattya a' testben, mellyeket az igaz bővérűség. Mindazonáltal azon rosz következeseknek meg-előzése végett a' vér dagállában nem olyan el-készülhetetlen mindig az ér-vágás mint a' bővérűségben. Azért, mert itten csak

kevés

kevés ideig tart a' fel-dagadás, mellynek jelen-létében, ha mostan már nem ád több okot a' beteg arra, nints félelem a' gutta-ütéstől, vagy más veszedelemtől, minthogy eddig se történt-meg. Azért nem-is szükséges a' vér-eresztés, hanem tsendes maga-tartása. A' részeg emberen kár volna eret-vágni a' rozsfzabb következők félelme miatt, elég az, ha tsendefsen fekszenek az ilyenek, kivált hívesebb levegőben. Ha e' mellett fej-fájások tűrhetetlen, hideg vizes ruhát fejekre lehet ismételve (*repetendo*) borongatni. Némelyek meg-részegedvén okádnak. Ez a' természetnek jó munkálkodása, mert ki-vetni igyekezik azt a' gyomorból, a' minek gőzét nem szenvedheti. Ezekkel az történik, hogy tsendefedjen a' vér-forgás, és azonban a' részegítő gőz mennyen-ki a' testből.

De még-is veszedelmes lehet a' fattyú bővérűség annyira, hogy szükségképpen kellefsék az érvágás. Ha azon-kivül-is véres a' részeg ember p. o. és erőszakosán erőlteti a' hányás, akkor helyyefen botsáttatik vér, hogy az ilyeneknél hamar történhetendő veszedelem meg-előztesen. Annál inkább szükséges az érvágás, ha már jelen vannak a' fattyú bővérűségből származott művek: ha az hirtelen való nagy öröm, vagy harag, vagy testnek mozgása 's a' t. gutta-ütést, vagy g.f. adásokat, vagy helytelen úton való vér-folyásokat p. o. vér-köpést, vér-okádt,

dáft, okozott. — Mindazonáltal jól észbe kell tartani, hogy a' fattyú bővérűségben, semmikor se veszünk-ki a' testből annyi vért, mint az igaz bővérűségben, hanem többet hajtunk az okoknak távoztatására, kiváltképpen a' testnek meg-nyugtatasára. Közönségesen mind ezekben az élet-ér-verésre, a' vérnek mennyiségére, és a' testnek kemény 's szorosabb, vagy lágyabb természetére kell nézni. A' szoros testüeknél inkább veszedelmes a' vérnek fel-dagadása, mint azoknál, a' kiknek lágy 's nyúló vér-edényei vannak.

Tudjuk már tehát mikor, és miképpen engedi a' vér-ereftést ezen hibája a' vérnek.

3. A' VÉR-FOGYATKOZÁSÁBAN akármi okból történnyen az, a' vér-ereftésnek helye nintsen, mert azonkívül-is kevesebb a' vér mintsem az igaz egészségre kívántatna, 's azért erőtlen-is, és még erőtlenebb lenne a' beteg, ha még jobban megfosztanánk őtet azon éltető nedvefségtől. Lehetnek mindazonáltal olyan esetek, mellyekben a' vér-fogyatkozása mellett-is kelletik az ér-vágás. Úgy, ha valamely nemesebb résznek gyúladása történne, nem jól tselekedne valaki, ha a' vérnek kevésége miatt el-mulatná az ér-vágást, hogyha ez által remélené a' gyúladásnak el-üzését; mert meg-lehet, hogy veszedel-

szedelmesebb állapotra hoznák a' testét a' gyúladásnak következései, mint-sem még azon kevés vérnek ki-vevése, melly meg-menthetné a' részt a' gyúladástól: Ha tehát valamely okból torok, agyvelő, gyomor, vagy belek gyúladása történne az illyetén kevés vérűekben, az Orvos, a' ki az ér-vágást elmulatná, fájdalom között inkább engedné a' betegét meghalni, mint fájdalom nélkül. A' Bétsi nagy Ispotályban elégszer láttam vágatni eret a' tüdő gennyetségeskedőkön, midőn új tűrhetetlen fájdalmú szúrásokat szenvedtek a' febes részekben az új gyúladásoktól, noha csak a' bőrök 's tsontjok vólt. Felkell pedig jegyezni, hogy kitsínyek szoktak lenni az illyen állapotokban az ér-vágások, tudni-illik 4. 5. unciára (egy uncia két ló,) és az erőre, és az élet-ér-verésre nézve, ne talán az ér-vágás alatt halna-meg a' beteg, és az ér-vágónak tulajdoníttatna a' halál.

4. A' vizes részetskéknek hiányosságától való VÉR-SŰRŰSÉG felett az ér-vágásról így értekezhetünk, hogy vagy bővérű egyszer'smind a' test, vagy nem: Ha bővérű, akkor azon-kivül, hogy sűrű a' vér, fok-is, 's azért bizonyosabb veszedelembe áll a' test, mint mikor csak fok a' vér, és nem sűrű; inkább-is várhattya az illy állapotú ember mind azokat a' rossz műveket, mellyek a' bővérűségtől szoktak

szoktak származni. Illyenkor igen-is helyyes, és szükséges az ér-vágás. Azért azokan a' bővérüeken, a' kik bővebben izzadnak, vagy mozgattyák magokat, mivel már sűrűebb azoknál a' vér, szükségesebb a' meg-előző ér-vágás. Ha ezen vér hiba mellett nem bővérű a' test, vagy ha talán kevés-is a' vér, káros volna a' vért ki-botsáttani. Ezt könnyen láthatjuk, mert az erőt hijjába vesztegetnének, és még-is csak sűrű maradna a' benn-maradott vér. Azért az illyeneknek inkább a' fel-olvasztó, és vizes dietat kell jóvalolni, és azon okokat, mellyek a' vizi részetsképtől meg-fosztyák a' testet, távoztattatni vélek.

Mindazonáltal, ha már a' rosz művek, úgy-mint vagy gyúladás, vagy akármelly résznek fájdalmas bé-dugulásai 's a' t. jelen lennének, az ér-vágást el-muladni káros volna. Hanem itten-is többet kell reménleni a' fel-eresztő italoktól (*diluentia*). A' nagy fej-fájás, és száraz bőrisége a' betegnek a' forró betegségekben ollykor szinte ettől vagyon, midőn tudni-illik, hirtelen nagy hidegleléssel kezdődvén a' betegség, izzadás által ki-fzoríttya a' vizi részeket; ekkor-is leg-többet csak a' bőven adott italoktól várhatunk.

5. Minden Böltsnél, ha éppen mindenképpen nem ellensége a' vér-erésztesnek, fel-találandó már az, hogy a' GYÚLOTT VÉRNEK meg-jobbitására leg-első Orvafság a' vér erésztes. Mert az által a' meg-maradott vér helyyefebb folyásra kap, úgy hogy a' már könnyebben, és jobban munkálódható természet által az ő részetskéinek hibái meg-jobbitathafsfának, és el-múlyyon a' gyúlottság. A' gyúlván - hideglelésben (*febris ardens*) aztat tapasztallyuk, hogy az első ér-vágáfok által ki-erészített vér, mindég fefzesebb kérget (*crusta phlogiftica*) formál, mint a' későbben ki-botsátott vér, és az útolsó ér-vágás már alig hoz valamely kérget. Láttzatik ez azt megmutatni, hogy ér-vágás után mindég jobbúl a' vér. Mi hafznot tesz a' részeknek gyúladásában, az az a' különös gyúladásban a' 'vér-erésztes? a' II-dik Szakafzban fogjuk látni.

6. Hogy több grádittsa vagyon a' VÉR SZURKOSSÁGÁNAK, azt az annak fellyebb való le-írásából észre-vehettyük. Első gráditsban akkor lehet ötöt tartani, midön nem régi a' *Melancholia*, az az midön a' sűrű enyves vér a' lépnek, májnak, fodor-hájnak kis eretskéibe bé-szorúl rész fzerént, és Bé-dugúlfokat tsinál. Ekkor nem lehet egészséges fzíne az embernek, hanem sárga-barnás: mert azon kivül, hogy niutsen piros fzíne a' szurkos vérnek, va-
lóságos

Köszagos sárgaságot-is okoz azzal, hogy már bé-dugultt tsinált; mert e' miatt nem mehet az epe az ő helyére a' 12 újnyi bélbe, hanem a' vér közé szivatik. Innét értyük a' *Melancholicus*-oknak színét, és aztat, hogy a' mint a' sárgaságban lévőkuél, úgy a' *Melancholicus*-oknál nehéz a' ízékezés, és fehéres a' szék: tudni-illik az epének fogyatkozásától, és azért vannak ofztán a' szelek. Innét magyaráztatik az aranyeres állapot-is: Mert mivel az a' vér, mellynek a' hasbéli részekből, úgy-mint a' hájból belekéből a' lépnek vér-ereibe kell menni, 's úgy onnét az epe készítésére a' májba, akadályoztatik a' bé-dugultt útakon folyani, meg-kell néki szaporodni a' bé-dugultt részeken alól (ezen meg-szaporodott vérnek az ő terhétől nyomtatván az ágyék részeinek érő inai tselekszik aztat, hogy köz-érzékenység (*confusus*) által, a' hát inas-húfok fájása, a' gyomor, fej-fájás, szédülés 's a' t. tapasztaltatnak az Arany erefekben), és mivel más-hová nem mehet, kénytelen arra nyomúlni, a' merre közelebb, és leg könnyebben mehet. A' Vég-bélnek vér-erei tágalsak, és engedhetők, azért leg-alkalmatofsabbak ezen a' tájékon a' vérnek bé-vevésére; úgy a' vízi hólyag erei-is, mellyet meg-mutatnak az ollykor ebben lévő arany-erek. Ezért fefzűlnekki ofztán a' vég-bélnek vér-erei, némellyeknél egy ökölnyi vérrel tele hólyagra-is.

Mind ezeknek meg-gátolására, vagy el-távoztás-ára, önként következik, hogy hasznosán rendeltethet az ér-vágás. Tehát ebben a' grádittsában a' vér-fzurkofságnak helye vagyon.

JEGYZÉSEK. 1. Ebben az állapotban nem a' karon, hanem a' lábon kell eret-vágni, minthogy a' sűrű vér nem-is mehetne fel-felé az el-állott út miatt, addig pedig, még az oldalfeles ereken a' karon fel-nyitott érig érne, talán több vér foly-na-ki, mint-fem a' mennyit ki-ereszthetnénk a' természetnek rongálása nélkül. A' lábon tett ér-vágás hamarabb ki-tűrelítheti azon vért; mert le-felé semmi gáttya nintsen. Úgy vélekedem már most, hogy ez az oka annak, a' mit Trnka a' Pesti Orvosi Karban lévő Praxeos Professor az ő Irásában tanít, hogy tudni-illik az Arany-erefeknél a' karon való ér-vágás nem veszi-el az arany-érnek műveit, el-veszi pedig a' lábon rendeltt ér-vágás.

———— 2. Mindazonáltal ez állapotban se lehet minden betegben egy-aránt bátorkodni az ér-vágással. Mert ha erőtlen már, és véretlen az Arany-eres, a' lábon való ér-vágás helyett-is bátrabb a' nádály (vér-szipó v. pióka) rakás, és klištérozás. Az arany-ereseknek el-gyengülése pedig attól jöhetett, hogy az arany-ereknek rendetlen folyása, vagy

el-

el-akadása már nagyon el-rontották a beteget; vagy, ha nem a vér sűrűségétől, hanem a hosszúság hideglelések után maradt daganatoktól származott az Aranyeres állapot.

Második Grádittsát akkor lehet hinni a vér szurkosságának, midőn ennek némely része fok ideig egy helyen hevervén a belső részekben, megtsipősödik, és akármi okból meg-indul, és foly a többi vérrel. Ezen meg-indulásnak okai lehetnek, vagy a nagy tsipőssége a szurkos vérnek, melly által-rágta az ereket, vagy a természet, avagy Orvafságok által lett fel-olvadás. Akármi légyen az oka, mindég veszedelmes állapottya ez a betegnek, a mint a máshol el-fzúmláltt művek mutattják. Kénten itt erőtlen lenni a beteg az egész vért, és természetet meg-vesztegető Tsipősség miatt, tehát nem is lehet helyye a vér-eresztésnek nála. A tsipősséget engefztelő, és ki-vezető híg italok kívántatnának itten p. o. a Tamarindusos savó, hogy ha valamit használhatnának.

7. A VÉR-FEL-OLVADÁS soha se történhet máskor, csak akkor, midőn a forró hideglelésekben, a rothatt, vagy gonofz természetü tisztátalanság által annyira jönnek a vérnek részetskéi, hogy az ő épségeket el-veszejtsék, 's el-olvadjanak. A be-

regséget gyöző természet a vértől függ; oda-vagyom irten a vér, oda az egész testnek ereje, tehát a jó természet-is. Mit tehetne már itten az ér-vágás? az utolsó lélekzetet segítő erőskét-is el-venné. Inkább *acidum vitrioli*-val, chinával, timsóval kellene azon vér-folyások-at-is, mellyek ezen leg-véknyabb reménségű állapotban szoktak jelen lenni, mindenképpen gátolni, hogy ha talán még az álló részeknek nem éppen annyira el-romlása miatt, valamennyire bírja magát a természet. Ki váгна eret a vízi betegségben, midőn már vért vizeli a beteg, vagy petétfek szemléltetnek a bőrén?

g. A' VÉRNEK VIZES VÉKONYSÁGA, mint hogy úgy-is kevesebb itten a veres vér, mintsem kellene lenni, a vízi rész pedig fok, nem kéváu ér-vágást. Mivel az ilyen vérű embereknel az álló részek-is áztattatnak a fok viz részeketől, 's azért tehát (a' mint már mondottuk) nagyobb mozgásokra, vérzésekert hamar kapnak, hamar meg-tsalódna az Orvos ítéletével, ha azért, a' mint a' bővérűségtől okozott vérzésekben, ér-vágással jönne elő ezeknél. Hellyesebb ezeknek erősítőket, vas-port, chinát javafolni. Azon okokat, mellyeket elő-számláltuuk, ellenvaló diétával távoztarni. A' testnek erősebb mozgása, dörgölése, a' hideg fürdő (feredő) jó ezeknél. A' gyúladások-is, mellyek ezen állapotban történnek,

nem kívánnak mingyárt csak ér-vágást, mivel ezek kicsinyek-is szoktak lenni, és külső vízfza-verő, és szorító Orvafságokra el-szoktak múlni, p. o. a' szem-gyulladás, vagy inkább a' szemnek vérbe folyása, a' rózsavízre, égetboros vízre, vagy magától-is, vagy ha ezekre nem, tehát a' vérfzopó rakásra. Úgy a' vérköpés, vér-okadás szinte csak úgy tekintetne itten az okos Orvostól, mint a' közönséges orr vér-folyás, nem vágattatva ér, hanem leg-gyengébb purgátiók adatnának a' nedveségnek le-felé tsalására, és erősítettetnének a' gyenge részek és távoztattatnának a' fel-indító okok, p. o. a' tántzolás, éneklés, és más erőkerések. Ezeknek esmérése különböztetheti ettől azon vérzéseket, mellyek szükség-képpen kívánnyák az ér-vágást, a' mellyek tudni-illik, nem az vérvékonyságtól, hanem a' hideglelésekben, vagy a' fok vértől származnak vagy a' gyúladástól.

9. A' VÉR TAKNYOSSÁGA sem enged-meg semmi vér-eresztést, Tudjuk azt, hogy minden jó el-választásra, ki-hajtásra (*excretio*), emésztésre, vér-tsinálásra, bizonyos grádsú melegséget kíván a' természet; tudjuk azt, hogy azon melegség a' vér-forgástól vagyon: de azt-is tudjuk, hogy a' vér-forgást a' vér tartya-fel, az kormányozza; úgy azon hidegleléseket, mellyek a' betegségeknek meg-győzésére kívántatnak. Ezen hibás állapottyába nagyon-

is hideg a' test, rest a' vér-forgás, 's azért az egész testnek munkái tökéletlenek, fok a' takony, kevés veres része a' vérnek. Értetődik tehát, hogy nem lehet itt helye a' vér-ereftésnek, mert az által a' még ben-lévő kevés vér-is ki-vétetne. Inkább kívántatna, hogy melegséget, és hideglelést okozhánánk, melly ki üzhetné a' taknyos részeket. Bár hatalmunkban volna a' hofzlas hideglelések által okoztatott betegségekben ismét fel-gerjefztetni a' hideglelést, melly a' tudatlan Orvosoknak orvasláfa által igen gyakran el-fójtatik. Ez volna az az Orvasság, melly a' testben lapongó ellenséget fel-kutatja, és ki-üzheti. Igen-is szükölködik ezzel a' Taknyos vérrű. Azért annak a' taknyát fel-kell előbb metzni, azután apródonként ki-hajtani. Sehol sem okoz hamarább vizi betegségeket az ér-vágás, mint itten.

Tefzem még-is, hogy valakinek fattyú tüdő-gyúladása vagyon (*Peripneumonia tota*), melly nem egyebet, hanem tele taknyoságát jelenti a' tüdőnek. Ebben nagy mej-szorításokat, fájdalemakat, nehéz főjtó lélekzetet szenved a' beteg, feje fáj, egy szóval (a' kemény, és igen szapora élet-ér-verésen kivű) minden művei az igaz tüdő-gyúladásnak fel-találatnak benne. Ekkor, mint-sem meg-fúllyon a' beteg, lehet vér-ereftéssel könnyebbíteni, hanem nagyon vigyázva, csak keveset ereftvéa, máskép
mej-

mej-vízi-betegségbe (*hydrops thoracis*) mehet-által a' betegség. A' fel-mettző sók, az Efsztergomi - víz (de csak apródonként élvén ezekkel, ne talán hirtelen mettződven a' takony, és folyásra indulván, a' tüdőnek kis eretskéibe bé-szorúlyon, és el-ofzohatarlan bé dugúháft okozzon), helyyefen rendeltetnek itten: úgy a' klistérozás, a' *vesicatorium*, a' *kermes minerale*.

Szint-úgy a' Püffedt (*chlorotica*) leányokban, noha nékik a' bé-akadott hólnap-számtól, és az abból meg-fokafodott vértől származott betegségek, még-is, midön már benne vannak, nem jól rendeltetne az ér-vágás; hamar vízi betegségbe mennének. Ezeknél-is csak az apródonként fel-mettző szerekben áll az Orvaság.

10. A' vérben lévő TSIPŐSSÉGEK mellett való vér-ereftzésről közönségesen így kell gondolkozunk: Ha hibázik é a' vér egyszer'smind az említett hibák közül valamelyikkel, vagy nem?

Ha a' vér tellyefséggel mind mennyiségére (*quantitas*) mind minéműségére (*qualitas*) nézve máskép' nem hibázik, csak-hogy tsipőfség vagon benne, úgymint epe, közfvény matéria, méreg 's a' t. az egész vigyázása az ér-vágónak csak a' tsipőfségtől

pöfösgtől származó jelen - való művekre néz : ha tudni-illik , kévánnak é azok vér - erefztést , vagy nem . Ha a' fejben vagyon a' tsipöfség , gutta - ütést okozhat , tsipdelvén az agyvelőt , melly tsipdelésre oda fiet több vér , és gyuladást okozhat . A' tüdőben ; tsipdelvén annak eretskéit , in - rángatást (*convulsionem* , *spasmus*) okozhat olyat , melly a' lélek zést gátolja , és szint-úgy , mint a' fejben gyuladást . Akármelley részben nagy fájdalmat , és abból gyuladást , melly a' nemesebb részekben veszedelmes . Mind ezekre a' művekre eret-vágni szükséges . De el-ne felejtsd , hogy ez a' regula a' vérnek egészséges állapottyával szól , 's azt is tudjad , hogy itten a' vér-erefztés csak azt a' háznort teszi , hogy a' tsipöfség nem okozhat olyan hamar gyuladást a' véretlenebb testben , mint a' véresben ; midön az alatt a' tsipöfségnek meg - tompítására , és ki-üzésére munkálkodhat már Orvafságokkal az Orvos . Tszem , hogy valaki egészséges lévén , mérget : *arsenicum*-ot (egér - kö) , töt , vagy üveget nyelt-le , vagy igen erős purgáló szereket vett-bé , mindezek szúrják , mettzik , rágják a' gyomrot , vagy beleket , és a' beteg szörnyű nagy fájdalmakat szenved : szükségesebb itten inkább tellyeséggel meg-erőtlenedni a' testnek er-vágás által , mintsem gyuladásba , és fenébe , vagy genyetségeskedésbe menni engedni ezen nemes részeket . Melly következések minden szüntelen való

öfztöntől annál bizonyosabban jönnek, mennél véreesebb a' rest. Midőn pedig már a' rozsfzabb következeseknek sántzot vetettünk lágyító, nyálas, olajas fok italokkal, klitérekkal el-moshattyuk, vagy bé-vonván éleit meg-tompithattyuk, és gyenge tisztító szerekkel ki-hajthattyuk az öfztönt, avagy az ő ellenkező *specificum*-jával meg-szelidithettyuk. Ha a' régi tsipős epe-sár kólikát, és igen nagy fájdalmakat okoz, szint-úgy jól rendeltetik az ér-vágás, kivált a' véres emberben, és azonban közép sókkal (*salia media*) gyengén hajtó savanyú italokkal ki-hajthatatik.

Már most: Ha valamely Tsipőtség egyfzer'smind az el-számláltt vér hibai közül valamellyikkel együtt vagyon. Ekkor az ér-vágás iránt való vigyázás ismét tsak abban áll, hogy az említett közönséges tsipőtség' műveire tekintsünk. Hanem a' vérnek állapottyára-is, mert az kormányozhattya a' ki-véteendő vérnek mennyiségét; (amott a' vére nem yólt szükséges tekinteni, ér-vágással, mert a' vér nem hibázott, hanem tsak a' műveknek grádittsára). Következendőképpen ha a' tsipőtség-művek kívánnyák az ér-vágást, és a' vér temérdek, vagy gyúlott, vagy sűrű, ezen hibáknak tekintete azt jóvasollya, hogy annál inkább történnyen-meg az ér-vágás, és hogy bátran több vért vehessünk-ki. A' többi hibákban

bákban pedig éppen vakmerő vér- vesztegetők ne legyünk, hanem okofsan csak a' szükségét tekéntsük; jól okoskodván mellyiknek tekéntete itt előbb - való, a' tsipőtség'-műveké 'é, vagy a' vérnek állapottya é. Ollykor ugyan (vannak olyan történetek) a tsipőségtől származott fájdalmak igen-is kívánnák vér- erefztést, de a' betegnek és a' vérnek állapottya éppen ellenzi, p. o. a' fel - olvadott vérrel a' rodhatt hideglelésben légyen valameiy olyan tsipőségtől elő-adandó nagy fájdalom, esztelenül tenne az Orvos, ha eret vágna, mert tudván, hogy nem használhat, vágna ő akkor eret. * Úgy valakinek rákja (cancer) vagon a' mejjében, a' nagy fájdalom miatt itten eret vágni nem csak haszontalan, hanem káros is volna, mert az ér-vágás által bé-szivódna (*reforberetur*) a' vér közé a' tsipőtség, és akkor okozná még az igaz roszszat, akkor szenvedne még a' beteg.

Tehát az ér-vágásnak szüksége a' tsipőtség mellett a' tsipőségtől okozott veszedelmes művektől, és a' vérnek állapottyától függ.

És ezekben áll az ér - vágónak a' vérről való Értekezése. Tudhattya tehát az ér-vágó, hogy millyen állapottyába a' vérnek szabad é, nem szabad é az ér-vágás: tudhattya, hogy a' vér-hibáinak meg - esmérése nélkül nem erefzthet okofsan vért: tudhattya, hogy
minden

minden tisztátalanság, vagy tsipőtség jelen-létébe-is az egész vérnek (*massa sanguinis*) tekintete szükséges. De hogy minden betegség mellett különösen nem csak a' betegségre kell nézni az ér-vágónak, hanem ez egész vérnek állapottyára-is, a' következendő Szakaszból ki-fog teltzeni.

M Á S O D I K S Z A K A S Z.

A' Betegségekben való VÉR-eresztésről közönségesen. A' Gyúladásról különösen és az ő közönséges Jeleinek változásairól.

Altal-láthattuk az eddig való Beszédéből, hogy csak két hibája a' vérnek enged tulajdonképpen vér-eresztést, úgymint a' vérnek bősége, és gyuladása; és hogy, valahányfzor, más valamely vér-hibával mondtuk a' vér-eresztést szükségesnek, a' mindig vagy azért vala, hogy egyfzer'smind fok volt a' vér, melly fok károkat okozhata: vagy azért, hogy a' gyúladás vagy jelen vala, vagy közelgete. A' vérrel lévő tisztátalanságokat is, vagy tsipősségeket valahányfzor ér-vágást kívánni említettük, mindig csak azért vala az, hogy a' veszedelmes gyuladafokat el-távoztassuk. Midőn akármelly hibája a' teltnek ér-vágást kíván, mindig azért vagyon, az,

hogy

hogy vagy a bővérűség, vagy a gyúlott vér kapcsolva van azzal. Nem kell másképp gondolkozni közönségesen minden betegségről, akár rövid, akár hosszú ideig tartó betegség (*morbus acutus, chronicus*) legyen az, csak úgy, hogy akkor kíván az vér-eresztést, ha a vér fok a testben, avagy hogy a gyuladás, ha jelen vagyon, üzettesen-el, ha közelget, gátoltafson-meg.

Könnyű már tehát tudni, miért, és mikor kell vért-ereszteni a betegségekben, csak egyedül megtudhatsz a betegségekben esmerni, mikor fok a vér, vagy mikor közelget avagy jelen vagyon a gyuladás. Ebben áll már egész tudomány az érvágónak. Könnyű arra jutni annak, a ki a fellyebb valókat értette, és fejébe tartya. Mikor fok a vér az emberben, a bővérűségnek leírásából, 's annak jeleiből szépen meg-esmérhetni; úgy a gyúlott vérnek mivoltát jeleit - is meg-tanúlhatni. De miért hasznos a bővérűségben a vér-eresztés, miért a gyuladásokban, arról-is elég értelmes beszédek tettünk.

Igen-is, úgy vagyon az, hogy mind azokból, reá jöhet az Orvos a vérnek káros sokaságára, a vérnek gyúlott léttére; meg-esmérheti véres állapotját az egészséges embernek, és minden rossz műveket megelőz érvágással. Meg-esmérheti könnyen a gyúl-

gyúlván hideglelést (*febris ardens*), 's abból ítélheti a' vér gyúlotságát: Hanem ez igen közönséges, és nyilván-való betegség, mert az egész vérben vagyon, és az testet foglalta-el. Nem igen tsalhatnak itt meg a' Jelek, mert a' testnek az illető ujjakat égető hevefsége, szárazsága, a' nagy izomjúság, fej-fájás, nehéz lélekzet (ha mingyárt olykor az egyszer'smind kaptsolva lévő Bővérűség által el-fűll, és nem igen kemény 's nagy-is az élet-ér-verés), állandó jelek, és el-maradhatatlanok a' gyúlván hidegleléstől. Nem úgy lehet szóllani különöfsen a' külömbféle részekben lévő gyúladáfokról. Jádzik itt a' természet, változnak a' jelek, úgy hogy olykor ottan vagyon leg-vefzedelmefsebb gyúladás, a' hol még gondolni fe lehetett; és ellenben, a' hol leg-nagyobbat vélnénk a' közönséges jelekből, ott éppen nintsen. A' Practicusok által öfzve-szedett fe c t i o k (Test-mettzések) tanitják ezt.

A' mint leg-nehezebb meg-esmerni különös állapottyát a' betegségnek, minthogy olykor a' kevés vér-is fokféle képet mutat a' betegben: úgy nem-is lehet olly bátran fáfárkodni a' vérrel, mint az egészséges emberben. A' kinek tsak meg-előző kúra kedvéért szoktunk eret nyitni, ha fokot találunk-is ki-venni belőle, nem egy könnyen árt néki, mert a' jó természet az el-vefztett vért tsak hamar ismét megszerzi:

széri: A' Betegségben való ér-vágás, ha szükséges, és el-mulattatik, halálofsá teheti a' betegséget az el-mulatus; ha nem szükséges, és vér-erofztetik, úgy is halálofsá teszi azt, mert a' hol a' természet nem enged ér-vágást, ott erőre nagyon szükség, melly a' vértől függ. De ha többet vagy kevesebbet veszünk-is ki, mint kellene, már, ha nem halálofsá, csak hofzszafsá teszi a' betegséget. — Ennek megmutatásáról már emlékeztünk. Azért tehát szükséges lesz, hogy különöfsen arról-is szóljunk, hogy hogyan erofztatjuk a' vért. Hanem előbb tanuljuk-meg azokat jól meg-esmérni, a' jó, és rosz jeleket különböztetni. A' gyuladásnak (*inflammatio*) theoriájából leg-jobb öfzve-fzedést tehetünk a' részekben lévő gyuladáfoknak valóságos meg-esmérésére. Azért

A' Gyuladásról

A' Görögök *Pblegmoné*, a' Németek *Entzündung*-nak nevezik ezt, mind a' kettő csak gyuladást tesz. Nem rosz nevezetek ezek, mert, hogy valóban több meleg nagyon a' gyulott részben, mint a' nem gyulottban, a' *thermometerum* által meg-lehet tudni, de a' külső gyulott résznek tapogattatása-is meg-mutatatta. Már pedig a' meleg semmi sem más tüznél, a' hol nagyobb meleg nagyon, ott több tűz nagyon. Az emberi test melegségének-is leg-közelebb oka a' tüzi matéria; a' Physiologiába meg-vagyon ez mutatva.

Ha meg-égeti az ember a' kezét, meg-veresedik, meg-dagad, és fájdalmat okoz. Mind ezek ekképpen vannak a' meg-égetés nélkül támadott gyúladásban is. Tehát helyesfen nevezterik gyúladásnak.

Boerhave szerént, valamelly résznek gyúladása akkor támad, midőn a' vér az élet-eretskébe f) meg-akad 's meg-szorúl. Ekkor a' történik, hogy az a' vér, mellynek a' bé-dugúltt eretskéken a' vér-forgás közben által kellene menni, nem mehet által, holott midég több és több jön a' szív felől. Ezen hátúlról jövő vér még jobban bé-veri a' meg-akadott vért, 's maga-is rész szerént bé-szorúl, és öfzve-gyülvén neveli a' bé-dugúlást, rész szerént más erek felé fordul, és azokban már sebesebben kell a' meg-szaporodott vérnek folyni, az az hideglelésnek (*febris*) támadni. A' bé-dugulás tehát (*obstruflío*), és a' hideglelés el-válthatatlan a' gyúladástól. Hanem, mifsoda változások történnek még a' gyúladásban, nézzük által.

Bé-vagyon tehát dugulva az élet-eretske, megy azonban a' vér-forgás. Nem mehetvén a' bé-dugúltt eretskén keresztül a' hátúlról jövő vér, egy rakásra öfzve-gyül. Mivel sebesebb már a' vér-folyás, hátúlról a' többi vértől mind szüntelen tafzitatik.

Kén-

f) A' vér-erekbenem akadhat-meg a' vér, mert mindég tágosabb utra kap, de az élet-erek a' vér-forgásával mindég szűkebbek.

Kéntelenek ekképpen az eretskék feszülni; feszülnek-is a' meddig lehet. És ekképpen meg-dagad a' gyúlott rész, mert tudni-illik meg-telnek 's ki-dülyyednek az eretskék, és innét a' Daganat (*tumor*), a' melly már nagyobb már kifsebb, a' mint több vagy kevesebb eretskék dugúltak-bé. De miért vagyon a' gyúlott részben a' Fájdalom (*dolor*)? az-is értődik innét, mert feszülvén az eretskék, a' körüllette lévő érző inak-is már feszülnek, már a' daganattól nyomattatnak. A' gyúlott daganattól keménysége, fényessége, verefsége (*durities, splendor, rubor*), a' mint azt a' külső tüzes daganatokba láttyuk, szinte a' résznek ki-feszülése miatt vagyon, és a' vérnek színe miatt. Hévség-is (*affus*) vagyon a' gyúlott részben. Mellynek oka az, hogy sebesebb-is már a' bé-dugúlt eretskét körül lévő erekben a' vér-forgás, melly nagyobb dörgölést (*attritus*) és tüzet csinál, a' mint minden test sebefs mozgás által meg-fzokott melegedni; és a' bérekedett vér, melly már ki-tsafaródott vékonyabb nedveségétől, meg-sűrűdött 's öfzve-sültt, a' hátúlról jövő vértől mindég mozgattatik, melly miatt szinte meleg okoztatik. A' fájdalomnak lökése, vagy-is a' lökő, szúró fájdalom a' hátúlról jövő vérnek a' feszültt részekre való rohanását esmérő okának.

Mennél nagyobb a' gyúladás, az az mennél több erek rekedtek-el, annál nyilvánbban valók az említett művek. A' természet, melly femmi roszszat nem szenvedhet a' testben, szüntelen törekedik ezen gátot széjjel vetni, azért az egész vérben háborodás támad; annál nagyobb ez, mennél érzékenyebb a' fájdalom. Sebefs tehát az egész testben a' vér-forgás. Történik már ez által, hogy az egész vér gyúlott tulajdonságot kap (lásd a' vér' hibái között a' vér-gyúladást); Ettől vagyon azután, hogy a' gyúladásban ki-eresztett vér kotsonya forma kérget (*crusta pblogistica*) tsinál. Ha az egész vér sebefs mozgásban vagyon, az egész testben meleg támad. Ekképpen meg-sűrűdik a' vér; a' sűrű vérrrel jó ki-gőzölés nem lehet, tehát száraz a' bőr, a' száj, nyelv, torok, melly szárazság elegendő oka a' gyúladásban lévő szomjúságnak (*fitis*). A' veres vizzelnek-is elegendő oka a' sűrű vér. De a' nehéz, és heves lélekzetnek, a' fej-fájásnak, a' nagy nyughatatlanságnak, az álmodatlanságnak, az erőtlenységnek elegendő oka a' sűrű gyúlott vér, és a' sebefs vér-forgás. Mert a' főbe, tüdőbe, szivbe való rohanása a' terhes vérnek valóban okozhattya azon alkalmatlanságokat. — És ekképpen értyük történni a' gyúladást.

Bőven ki-tettzik ebből, miért szükséges az érvágás a' gyúladásban, ha kivált ennek következeit-is meg-tekéntjük.

A' hátúlról jövő vérnek rohanó terhétől annyira felfülhetnek a' gyúlott részben lévő erecskék, hogy tovább nem terjedhetnek, nem nyúlhatnak, hanem kéntelenek meg-szakadni, és ekképpen már oda-vagyon a' gyúlott résznek szövettsége az élő testel, tehát hóltt rész már ez, melly azonnal mingyárt, mint idegen hús, rothadni kezd, halványodni, feketedni, bűdösödni. Ezt mondjuk Fene-nek (*Gangrana*). Mikor a' fellyebb el-számláltt művek igen nagy gráditsba vannak, igen hirtelen nevedednek, kivált midőn igen sebefs, és kemény az élet-ér-verés, türehetlen nagy a' fájdalom, és nagyon tüzes, szinte kék színű a' daganat, akkor lehet várni ezen következését a' gyúladásnak. Jelen-létét, akár belső, akár külső gyúladás légyen az, meg-mutattya a' nagy fájdalomnak egyszerre való el-mulása; mellyre örülni szoktak olykor a' betegek, holott a' halál tor-kába léptek fájdalmoknak azon meg-szünésével, kivált ha belső a' fene.

Ha Fene nem történik a' gyúlott részben, Gennyetségeskedésbe (*Suppuratio*) mehet az. Ez akkor történik, midőn nintsenek igen nagy gráditsban

a' gyúladásnak művei, tsak lafsanként nevednek. Ekkor, hogy ha nem ofzlathattya-el a' természet a' bé-rekedett vért, az eretskének végetskéi módofsan meg-fzakadoznak, és a' bé-fzorúltt vért ki-öntik egy helyyre, a' hol genyetséggé vá' toztattya-ötet a' természet. Ez a' végezete a' gyúladásnak nem rofz, hogy ha külső a' gyúladás, de a' belső gyúladáfokban fzint-úgy halálos, kivált a' tüdő-gyúladásban, mivel a' febnak meg-gyógyulására tsendes állapot kívántatik, mellyben a' tüdő nem lehet, úgy - mint a' mellynek mindég, mint a' fúvónak, mozogni keil.

Némelykor a' gyúladásban - is olly erőtlen a' természet, hogy fem fenébe, fem genyetségbe nem hozhattya a' gyúlott részt, holott fzéjjel fem ofzlathattya a' bé-fzorúltt vért. Ekkor az illyetén daganattól maga magától el mú'hat a' fájdalom, a' sebefs élet-ér-verés 's a' t. hanem a' daganat maga meg - marad, és fok efsztendőkig minden alkalmatlanság nélkül hordozhattya az ember, hogy ha valamely tsipőfség nem jön a' testben, vagy ha nagy mozgáfsal, dörgöléfsel meg nem mérgefsitetik. Ha ez tör énik, folyásba indúl igen kegyetlen fájdalommal, és annál nagyobb, mennél régiebb vólt a' daganat. Ez a' R á k (*cancer*).

Leg-

Leg-jobb végezete a' gyúladásnak, ha el-ozlik (*resolutio benigna*). Ezt a' Termézet minden Orvosi segítés nélkül meg-teszi, ha nem nagy a' gyúladás, és ha máskép' egészségek a' nedveségek. Mert a' hol valami tsipőtség vagon a' testben, ottan leg-kifsebb gyúladás fe ozlik-el, hanem inkább genyetségbe megy. Úgy látjuk a' scorbüticus-oknál, hogy a' leg-kifsebb pattanás-is fokán genyetségeskedik nálok. De ha nagy a' gyúladás, és veszedelmes, csak az Orvos által lehet azt az ő rosz végezetitől meg-óltatmazni.

Leg-ártalmasabb a' gyúladásban a' hátúlról jövő vérnek a' gyúlott részre való rohanása, az az, a' sebefs vér-forgás. Mert ez szüntelen való feszítésével el-szakaszthatrya az erekskéket, avagy -tsak úgy bé-veri, 's meg-keményíti a' bé-rekedett vért, hogy az többé ki nem szabadúlhat onnét, sem fel-nem ozzolhat. Az ér-vágónak hatalmába vagon az, hogy a' reá rohanó vérnek terhét el fordítsa onnét, és a' sebefs vér-forgást meg tsendesítse. Vág ő eret, és el vesz a' vérből, a' meg-kevesedett vér, a' mint nem ingerelheti úgy a' szivet, mint az előtt ingerelte, 's tehát nem hajtatik olly sebességgel, úgy kifsebb teherrel megyen a' gyúlott részre. Nem történhet tehát az erekskéknak el-szaggatása, következendőképpen fene. De az ér-vágás által az-is történik, hogy a'

vér

vér a' meg-nyitott ér-felé ígyekszik, melly módon a' gyúlott résztől-is arra liet, azonban a' meg-rekedt vér vizfiza térhet az élet-eretskének tágafsabb üregébe. Ez az oka, hogy ollykor egy ér-vágás egyszerre mind a' fájdalomtól mind a' gyúladástól meg-menti az embert, holott ér-vágás nélkül vezedelmes végezeteket kellett volna várni. Még többet-is tesz a' vér-ereftés a' gyúladásban. Tudjuk azt, hogy az egész vér gyúlott tulajdonságot kap ollykor, meg-fosztatik vékonyabb nedveségétől, tömött 's öfzve - fültt (ezért üri vas veszfzö módra az élet-ér a' tapogató újjait). Feszefek ekkor az erek a' tömött vértől, 's tele vannak úgy, hogy midön a' természet hartzol ellene, és fel-akarja a' sebefs vér-forgás által olvasztani, azt inkább még öfzfzéb veri, és jobban meg-fosztya vékony nedveségétől. A' vér-ereftés azon kívül, hogy ilicndö gráditsra hozza azt a' sebefs folyást, azt-is teszi, hogy hely adattafson az erekben, mellyeknek üregét éppen el-foglalta a' fok vér, a' fel-olvasztó, és a' heves kemény részeket meg-ágyító Orvafságoknak. Ekképpen már a' természet bátrabban-is forgathattya a' gyúlott vért mind addig, mig meg-fözheti, az az, mig fel-olvaszthattya, és ismét az előbbeni állapotra teheti; avagy a' mit nem hozhat annyira, ki-üzheti most könnyebben.

A' gyúladásnak mivólta, és az ér-vágásnak hafzne nyilván ki-tettzik ezen rövid le-irásból. Hanem szükséges lefz azon okokat-is el-fzámlálni, mellyek leg-közönségefebben okozzák a' gyúladást; ezt pedig azért, mivel azon okoknak tekintete fokfzor minden más jeleknél nagyobb bizonságot hozhat a' jelen-való gyúladásról. De tsak ugyan kell-is azokat tudni annak, a' ki-gyógyittya a' gyúladást. Mert ollykor annyi vért vehet-ki a' betegből, hogy éppen meg-erőtleniti őtet, holott még-is tsak áll a' gyúladás mind addig, mig az okát el-nem veszi, p. o. a' ki-fitzamodásban lévő gyúladást meg nem gyógyithattya a' vér-eresztés, hogy ha helyre nem téteük azon tsont, melly szüntelen nyomván az eretskéket, azt okozza, hogy azokban el akadjon a' vér-folyás, és állandóúl tartson a' gyúladás. Ámbár itten-is még-is annyi jót tesz a' vér-eresztés, hogy a' veszedelmes ki-menetre ne ertesze őtet.

Mondottuk, hogy valamely résznek gyúladása akkor támad, midőn az élet-eretskében bé-reked a' vér. Minden tehát a' mi ezt a' bé-rekedést okozhattya, oka lehet a' gyúladásnak.

Öfzve-fzorúlhat az eretske, ha valami által nyomattatik, mint p. o. a' ki-fitzamodásokban, a' toréfeekben, az ütés által, a' fzorongató öltözetek által.

által, melly okból az, a' ki, midőn a' fájó részeket kötözi, erősen szorongattya, roszfűl tselekszik, mert a' hol gyúladás vagyon, azt neveli, a' hol nintsen, ott okozhat. Minden a' mi tsipdeli, sérti az eretskéket, gyúladást gerjeszthet, mert ezek özfzehúzzák magokat, 's nem eresztik által magokan a' vért. Így támad a' le-nyeltt mérgektől gyúladása a' gyomornak. A' tsipős materiától a' helek megsebefednek, és vérhasst okoznak. A' meg-égetés által is e' történik a' testen. A' testen ki-hánytt sebetskéek is a' tsipősegektől szoktak lenni, úgy p. o. a' Himiō femmi se más apró gyúladáfoknál, mellyek a' himlőnek tsipős materiájától származtak. A' kelések is valamely olyan tsipősegtől származnak, melly tsipősegg vagy a' vólt betegségből, vagy más valami testben rejtekezett tisztátalanságból vette eredetét.

Bé-dugúlhat az eretske, ha a' vér sűrű, gyúlott. Mert keresztül nem mehet ez benne. Ha valaki kemény 's erős dolgokba foglalatoskodó vólt, borral bővebben szokott élni, vagy más bevesitő itallal; ha bővérű, ha testét gyakrabban izzadásig szokta mozgatni. Ha a' szokott véreleszték, úgy - mint az ér-vágás, a' köpülőzés (köppölyözés) a' vér-szopók rakása, el-mulasztattak, vagy a' hófzám, arany-ér el akadtak. A' hideg idő, a' tél. Ezek leg-közönségesebb okai a' tömött vérnek,

vérnek, melly azután könnyen bé-akadhat az eretskébe, és gyúladátt csinálhat. Azért tapasztalljuk, hogy a' tűz mellett munkálódó kovácsok 's a' t. a' tántzolók, 's ugrálók, a' hidegbe járó katonák, az erősen dolgozó favágók, bányászok 's a' t. másoknál hamarébb gyúlvány hideglelésekbe esnek.

Vér be-ckedést, következendőképpen gyúladást okozhatnak mind azok-is, a' mellyek az egészséges vért be-hajryák azon eretskébe, a' mellyek nem vért vezetnek. Akkor történhet az, midőn nagyon meg-hevefedik a' test akármi okból, p. o. ha meleg az idő, ha tűznél van az ember, ha nagyon haragszik, vagy hirtelen örül, ha heves italokat iszik a' hideglelésekben. Mind ezekben az állapotokban a' testnek minden részetskéi meg-tágúlnak, ki nyílnak a' leg-kifsebb eretskék-is; a' nedvefségek meg-ritkúlnak, fel-dagadnak, mivel egyfser'smind a' vér-forgás-is meg-gyorsabbodik; a' vér, melly máskép' vastagsága miatt csak a' maga edénnyeibe folyhat, be-megy azon eretskébe-is, mellyekben vékonyabb nedvefség szokott folyani. A' tűz körül járó embereknek, a' szakátsoknak fokszor szem-gyúladások támad, éppen azért pedig, hogy meg-melegedvén a' tüztől a' szem-fehér-hártyának eretskéi, mellyek vékony fehér nedvefséget vezetnek (ezért az egészséges szem nem-is veres), ki nyúlnak, ki tágúlnak,

(a' meleg minden testet tágit), a' vér beléjek mehet, és mint vastagabb nedvesség ott reked. A' fíz ellen útagóknak így történik a' fzem-gyúladáfok. Annál hamarább meg-elik pedig az ilyenképpen támadott gyúladás, ha a' melegről hirtelen hidegre vitetik az ilyen állapotban lévő rész. A' hideglelésben nem ritkán tapasztalunk illetén gyúladást támadni, midőn nagyon szomjuhozik a' beteg, és hideg vizet íszik. Forrók a' belső részek a' hideglelésben, mert a' külső részekből-is mind be-takarodik a' belső részekbe a' vér. A' fok vér meleget okoz ott, holott kívül fokszor jéghidegség vagyon a' bőr alatt lévő erekben való vér-fogyatkozás miatt. A' belső részekben ezen melegség szinte azt okozza, hogy minden erecskéki ki-tágullyanak. A' belső forróság természet szerint enyhülni kíván, azért szomjuhozik a' hidegleli ember, ha íszik hideg vizet, hirtelen öfzfze-húzzák magokat az erecskéki a' hidegtől, és be zárják magokban a' maga helyén túl járó vért; jobb itten Herbatéval, vagy lágy meleg itallal inkább a' forró nedvetlen részeket nedvesíteni, hogy hamarébb érkezzen az izzadság, mintsem hideggel ingerelni azokat, mivel csak-ugyan meg nem szüntetheti azzal a' szomjúságot. Így támad fok káros példánkal a' tüdő, vagy mely-üreg hártya-gyúladás (*pneumitis*), midőn a' tántz által, vagy akármi módon meg-hevesedett a' test, és hideg vizet, vagy lemonádét,

vagy

vagy efféle italokat iszik az ember. Ezen okból vannak fok Hefticusok.

A' ki azon műveket , mellyek a' gyűlésben történnek , és a' mellyeket fellyebb el - számláltunk , okosan észre tudja venni , a' ki a' gyűlésnek okait is szeme előtt horgya : nem hibázhat az a' gyűlés jelen-létének valóságos meg-esmérésében. Mert a' sebefs 's kemény élet-ér-verés , az egy helyben álló égő fájdalom , a' heves , és nehéz lélekzet , a' testnek forrósága , a' nyelvnek szárazsága , a' szomjúság , a' fej-fájás , a' véres vizellet nyilván való jelei a' gyűlésnek. Ha bővérű az ember , ha kemény munkálódó , ha az arany-ere , hofzámja elmaradt , vagy a' szokott vér-ereftéket el-mulasztotta ; ha hideg az idő , ha valamely nagy tsipőtség , méreg van a' testben , ha heves testét hirtelen illette a' hideg 's a' t. Ezek közül akár-mellyiknek fel-találása a' betegnél az el-számlált jelekkel , még nem-is enged kétkedélt a' jelen való gyűlésről : hanem (a' mint fellyebb mondtuk) nem mindég illy világosak a' jelek a' Betegségben , holott szükséges , vagy talán veszedelmes lenne az ér-vágás. Azért a' Jeleknek változásaírói e' következendőkét tanuljuk-meg :

Az Élet-ér-**verés** nem-hogy kemény, és sebefs volna olykor, hanem inkább kitsiny, lágy, alig éreztetik, és igen lafsù, holott jelen **vagy**on a' veszedelmes gyúladás.

A' Fájdalomról némelykor semmit sem panaszolkodik a' beteg, olykor a' fájdalom helyete csak valami tsekély alkalmatlanságot érez.

A' Lélekzés olykor minden leg-kifsebb változás nélkül leg-jobb, nem szapora, nem főjtó, nem heves.

A' Test se heves mindég, nem-is száraz, mert a' ki-gőzölés leg-jobb állapottyában **vagy**on.

A' Nyelvnek szárazsága, a' szomjúság szint-ügy sokszor nem taláztatik-fel, és a' gyúladás nagy.

A' Véres vizelletről már Hippocrates mondotta " *Urina bona, pulsus bonus, & ager moritur:*" Jó a' vizellet, jó az élet-ér-**verés**, és a' beteg meg-hal.

Magamnak valának elég betegeim, a' kik éppen semmit sem panaszolkodtak a' fej-fájásról a' gyúladásnak valóságos jelen-léte mellett.

Doktor Báró Swieten Torok gyúladá-
fokat emleget, mellyekben gyorsabb fe vólt az
élet-ér-verés, mintha gyúladás fe lett vólna a' testben,
holott nagyok vóltak a' gyúladások, és vefzedelmefek.
Több bizonyágot tesz a' torok - gyúladásban a' meg-
gátolt 's fájdalmas nyelés, vagy szóllás, és a'
toroknak veres, 's heves vóltá, melly által a' hideg
torok-daganattól, melly szinte fájdalmásá teszi a'
nyelést, és szóllást, meg - esmérhetni. De mivel,
midőn mélyebben a' gégében fekszik a' gyúladás,
nem láthatni aztat, a' testnek véres, vagy nem véres
állapottya jönn tekintetbe; azon embernek már talán
röbzför-is létele a' torok - fájásban: az idő, és az
okok, p. o. ha éneklő, ha éjjeli kiábáló, ha meg-
hidegítette hirtelen a' meleg nyakát, ha mezitelen
nyakát szokása ellen a' hidegbe borgya 's a' t.

A' szem-gyúladások vefzedelmefek, mert
ígen drága 's nemes részben vannak. Az ő végezetek,
ha nem el-ozlás (*tenigna resolutio*), akár mellyik
léyen az, nagy kárt okoz: vagy meg - vakulást,
vagy szem-fótot. Kicsiny eretskéi vannak a' szemnek
úgy, hogy azoknak gyúladása mellett minden nagy
meg-indulás nélkül folyhat a' vér. Azért az élet-
ér-verésnek nem szükséges keményebbnek, vagy
sebessebbnek lenni. Ha tehát erre vigyázna az
Orvos, és ér-vágás kívántatnék, míg a' pulsuft lesné,
addig

addig által-mehetne genyetségbe-is a' fzem-gyúladás. Elég arra, hogy vér-ereztést kívánó gyúladásnak tartsuk a' fzem-gyúladást, ha nagyon tüzes a' fzem, és lökterő fájdalmat okoz.

A' Beleknek-gyúladásában, kiváltha nagy a' fájdalom, szinte hafzontalan volna, és káros az élet ér-verés gyorsaságára vigyázni. Jobb jelek itten a' feszítő, éles, és egy helyben álló fájdalom, melly a' tapogatóra nevededik, és a' meg-szorított székezés, mellyben a' szelek se mehetnek-ki. Mindazonáltal has-menéssel lévő bél-gyúladású betege-is volt Stollnak. Trnka szerént ezt a' meg-szorított székezést tsak abban a' bél-gyúladásban kell keresni, melly nagy, és nagy daganattyával nagyobb részét el-foglallya a' bél-üregnek. 'S ekkor Misererének-is lehet már nevezni a' bél-gyúladást, mert jelen kell lenni a' hányásnak-is, mivel a' belek nem hajthatváu-ki magokból le-felé a' ki-hajtandókat, fel-felé fordul erejek, és fel-felé emelik azokat, ollykor a' ganéjt-is.

A' Gyomor-gyúladásban, szinte a' nagy fájdalmak miatt, mellyek ájúlásfokat okoznak, nem mindég sebefs az élet-ér-verés, sőt igen kitsiny, és gyenge ollykor. Meg-erősödik, és fel-emelkedik az ér-vágás után. Az égetés, a' tapogatót nem

szenvedő

fzenvedő fájdalom, és a' melly leg-kevefebb, és leg-szelídebb ételre 's itatra, vagy mozdúlásra nagyobboldik, és hányást okoz; a' nehéz lélekzet (melly onnét vagyon, hogy a' tüdőket a' gyomornak fájdalmas érzékenysége miatt nem huzhattya bátran tele levegővel a' beteg) bizonyosabb jele a' gyomor gyúladásnak.

A' Tüdő-gyúladásban mennél nagyobb a' gyúladás, annál kisebb, és lágyabb az élet-ér-verés. Az pedig azért, hogy a' gyúlott dagadt részén a' tüdőnek nem lehet folyvást keresztül a' vér, vagy ha me-y-is, csak a' vékonyabb része a' vérnek szűrődik által, melly osztán a' szívbe erezkedvén, nem bizgathatya azt annyira, hogy ez szapora, és kemény élet-ér-verést csinállyon. Ígen-is osztán későre meg-keményedik az, ha vér botsáttatott, és az el-oszlás már meg-érkezet. A' sebes, és nehéz lélekzés, melly az elegendő levegő be-szívásának fogyatkozása miatt vagyon, és a' csak ugyan ezen okból koverkező főjtás, a' lélekzetre való fájdalmas köhögés, a' lélekzetnek forrósága; némelykor, ha tudni-illik már meg állapodottabb a' tüdő gyúladás, a' vér-köpés, nagyobb tekintetet érdemelnek itten az élet-ér-verésnél, és az, hogy nem fekket az egészséges oldalára a' beteg, olykor egyikre fe, és csak a' hátán kéntelen fekülni.

Stoll számlál több mely-üreg-hártyagyulladás, melyet fok ideig hordott a' beteg (*pleuritis chronica*). Nem volt szapora az élet-érverés, nem szomjúhozott a' beteg; feketett mind a' két oldalán jól, avagy-tsak valamy kevés alkalmatlansággal; tsak kitsiny volt a' köhögése, az-is ritka, és száraz, vagy egy kevés meg-főzött köpéssel; ha magára hagyatott a' betegség (melly tsekély ábrázatya miatt tsak-ugyau fel-fe vétetett fokaktól) általment tüdő-gyulladásba, vagy genyetségeskedésbe, avagy tsak apródonként el-fogyott a' beteg, és elballagott a' más világra. Az illetén köhögtséldöknél nem fokot tekéretett ő az élet-érverésre; hanem lefektette a' beteget oldalfél, méliyen lélekzelni parantsolt nékiek, 's arra mingyárt erőssen köhögni. Ha ekkor valami alkalmatlan szorúlást, vagy, szúró fájdalmat, égetéit érzett a' beteg a' mellében, úgy tartotta, hogy bizonyofsan titkon lapongó kitsiny gyulladás annak az oka. Annál bizonyofsabban ítélte ő arra, ha talán az előtt mellyben lévő gyulladás már szenvedett a' beteg, avagy hoszfzas katarrust. Úgy tartotta, hogy maradék az. Minden veszedelemtől apródonként való vér-eresztés által, lágyítókkal, meg-tiltván a' bort, 's más heves italokat, meg-gyógyította. Ebben az állapotban a' gyulladásnak tsak közönséges jeleire várakozó Orvos semmi gyúladást nem ítélte volna, hanem mint tsekély köhögést vagy

a' természetre bizta volna, vagy lichennel, bal'camumokkal, szorítókkal, mettzőkkel, testi gyakorlással gyógyította volna, veszedelmével a' betegnek.

Az Agyban lévő gyúladással (*phrenitis*) csak a' betegség eleén kemény az élet-ér verés, későbbre reszkető, habzó, és egyenetlen tapasztaltatik lenni. A' főnek hőségéből, a' tüzes, és dülyyedett szemekből, a' veres 's fel-fútt ábrázatból, és a' vakmerő eszelőségéből többet lehet itélni. Ám-bár mind ezek éppen így jelennek-meg azon eszelőségben is (*delirium*), melly közös-érzékenység által (*per consensum*) más okból származik, és más betegségnek csak mint müve, mint p. o. olykor a' belekben lévő epe sárnak, vagy midőn más akármí materia az agy-velőbe teszi magát minden gyúladásnak jelen-léte nélkül. A' testnek állapottyát tekintvén az Orvos meg esmérheti ezeket, és különböztetheti egy mástól.

Azon gyúladásokban-is, mellyek csak a' természetre bizattak, vagy roszszúl gyógyítottak, kitsinnyé váiik az élet-ér verés későbbre, sőt gyorsasága se tapasztaltatik nékie. Példánk vagyon a' fellyebb említett kchögtsélokben; úgy minden hosszú ideig tartó (*chronica*) gyúladásban.

De hogyan várhattya valaki a' tele 's kemény élet ér-verést azon gyúladáfokban-is, a' mellyek valami okból az olyan testben támadtak, a' melly hofzfas betegségek által; nagy ki-ürefedések által megfofztatott nedveségitől, vagy a' mellyek a' gonofz természetü hideglelésekben (*in febribus malignis*) támadnak, úgy-mint a' pestisben, a' rothatt hideglelésben? Vagyon Példánk, a' hol egészen erőtlen vólt a' beteg meg-vefztegetett nedveségei miatt, és még-is gyúladáft szenvedett. Stollnál lehet olvasni egy afzfzonyról, a' ki lágy testű, sőt hideg taknyos püffedt testű vólt, lábai-is azon hideg daganattal melly az újjának nyomását meg tartya (*oedema*), és többnyire a' hofzfas hideglelések után, midön már éppen el-lágyút, el-erőtlenedik a' test, származik, régen terheltetének, és még-is tüdő-gyúladásba egett, és meg-hólt. Sőt a' mi több, régi köhögő vólt, melly a' tüdőnek olyan nyálas, és lágy vóltát mutatta, mellyben nem egy könnyen, mint a' véres testben, támadhat gyúladás. — Fájdalommal kell ezt fokfzor látni a' vizkórságban fekvőknél, a' kiknél a' mi kevés vér van-is, az-is tsak nem egész vízzé vált, midön az alatt a' meg-tsipősödött víz, vagy a' heves Orvafságokkal való efsztelen gyógyítás, olly gyúladáfokat okoz, hogy kéntelen légyen meg-történni a' vér-eresztés, holott bár még vért adhatnánk a' testnek, melly az ő természetes melegségével ki-gözöl-tethetné

tethetné, ki-űzhetné a' hafzontalan vizet a' testből. Az időnek mivólta-is, azon vizi-betegségekben, mellyek a' véresebb testben vannak, szinte okozhat gyúladást. Tapasztaltam azt a' Bétsi nagy Ispotályban többeknél, a' kik vizi-betegségben feküdtek; hogy a' kemény télnek be-jöveletekor szint-úgy mint más betegek, szuró fájdalmakat, 's kemény élet-ér-verést kaptak; mellyek ellen a' vér-erésztesel kellett győzedelmeskedni — A' vér-hasban ollykor már egészen oda-vagyon a' nedvességeknek fogyatkozásából a' beteg, még is jelen vagyon a' beleknek gyúladása. A' tüdő genyetségeskedőkben már tsak tsont 's bőr a' test, a' hol az élet-ér verés nagy 's kemény, ki-ált végtére nem lehet, és még-is ollyan új-uj gyú adások támadnak nálok, hogy a' nagy szuró fájdalom miatt vért szükség legyen erészteni.

Akkor se tesz o'ly különbözést az élet-ér-verés, hogy az a' vér erésztesnek javafolhatná szükségét, midőn a' leg-kisebb eretskében vagyon. Adtuk már ennek okát a' izem-gyúladás alatt.

Az érzékenyebb részeknek gyúladása, az az, azoknak, mellyek fok érző inakkal birnak, mivel nagy öfztonözést s azért nagy rángató fájdalmakat okoz, ezek által el-fójtattya az élet-ér-verésnek gyorsaságát, és nagyságát. Ollyan részek az agy-velő,

velő gyomor, belek, mellyeknek gyóladásáról már felejtőbb emlékeztünk.

Midőn a' Forró betegségekben *Crisis* vagyon, az az, azon állapotya, vagy grádittsa a' betegségnek, mellyben fő hartzolása vagyon a' Természetnek a' roszízal, a' mellyben tudni-illik, már el-válik, ha a' Természet győz é, vagy meg-győzettetik? gyakran tapasztaljuk, hogy kemény az élet-ér-verés, mert minden ereit ki-telzi a' Természet a' rosznak meg-győzésére 's ki-üzésére. Jó ez az élet-ér-verés, mert tanitja, hogy még erős a' természet, a' mint ellenben, ha igen kitsiny és gyenge, annak erőtlenségét, tehát jövőndo meg-győzettetését mutattya. Mi káros vólna meg-erőtleníteni itten a' természetet a' vérelesztés által? láthattya minden. Történhetne pedig könnyen, hogy csak az élet-ér-verésre vigyázó érvágó ezt meg-tselekedné. Sydenhám emleget egy bizonyos forró betegséget, mellyben a' nedvességeknek a' fő felé való rohanása miatt 14 napig mind szüntelen magán kívül vólt a' beteg, ha valamivel orvafoltatott, bizonyofsan meg-halt, holott ha magára hagyatott, ki-gyógyúlt magától.

De közönségesen fel-jegyezni szükség, hogy a' *Crisis*-nek idején, a' mint akármí műv miatt, se purgálót, se opiumot, se semmiféle Orvafáságot,
G mellyek

mellyek a természetben leg - kisebb változást okozhatnak, nem szabad adni, úgy éppen távúl legyen, hogy ér-vágattafson. Még Hippocrates észre - vette annak kárát, midőn így szól: " A természetnek munkájában a krísisnek idejében, se mozdítani, se újjítani valamit nem szükség, sem Orvafágokkal, sem más őszönökkel; hanem reá hagyni " A ki eztet tudja, nem fog hajtani az élet-ér-érésre, melly, a mint mondottuk, mennél erősebb, annál jobb a krísisben, tehát nem - is itél a vér-eresztésnek szükségére

A krísisben lévő élet-ér-erést, azon kemény 's nagy élet-ér-eréstől, melly ér-vágást kíván, megkülönbözteti az, a ki a krísiszt meg - esméri a betegben. Meg - esméri pedig az, a ki tudja, hogy a krísis csak a nagy forró betegségekben szokott észre - véendő lenni; a ki tud vigyázni azon napokra, a mellyekben az tőbnyire meg - szokott jelenni: a ki tudja különböztetni a krísisnek műveit (*symptomata critica*) minden más művektől 's a t. Mellyekről beszélni itt be'ly nincsen, máshonnan szükség ezeket meg - tanulni. Szükség, mondom, meg - tanulni, mert a ki azt nem tudja, természet turbáló hamar lehet, nem pedig követő, mint Boglivius szól. A leg - nagyobb gyólvány hidegjelésben - is krísisnek idején

idején károfsan erefztetne vér. Tsak a' pulfusra vigyázó tehát itten igen nagyon meg - tsalódhat.

A' *Podagra* elő-fordulásában (*Paroxismus*) ulykor keményebb az é't-ér-verés, mint a' valóságos gyúladásban. Tapafztalás szerént pedig femmi'fe veszedelmesebb a' Podágra elő-fordulásában az ér-vágásnál, mert az által meg-gyengítetvén a' természet, azt a' jó ki-gőzölést, melly a' Paroxismust fel-fzokta váltani nagy meg-újjulásával a' betegnek, nem mozdithattya - ki olly hamar, tehát hosszabban tart a' Paroxismus, tovább kinozza a' beteget; de sűrűben is elő-kerül, jobban romlik a' test, 's hamaréob fietterik a' Podágrás a' más világra. Történhet az-is, hogy az ér-vágás által a' fájós tagból a' belső rész-ekbe fordullyon a' betegség materiája, és azok közül valamely nemesebb részbe tegye magát. Melly leg-veszedelmesebb következés, mert vagy szörnyű haiált, vagy halálos gyúladásokat okoz. — Mindazon-által, ha erős a' test, és nagyon véres, úgy-hogy tellyefséggel bizonyos az, hogy a' temérdek vér inkább el-fójtja a' természetet; akkor nem tsak a' Podágrába, és akármely résznek köfzvényes fájaldalmába, hanem minden-féle betegségben bátrau rendeltethet az ér - vágás.

Azon gyúladásokban-is meg-*tsalhat* az élet-ér-*verés*, mellyek a' kövér testben vannak. Ezekben a' testnek kövérsége a' *verő* élet eret mindég lágynak mutattya, ha minyárt leg-keményebbnek kellene-is máskép' annak lenni. Azért a' kövér emberekben, ha leg-egészségesebbek-is, lágynak tapaszaltatik 's kitsinynek az élet-ér *verés*, holott a' tökéletes egészségű emberben tellyes, ritka, erős, és nagy az.

Azon nemében a' Kólikának, melly maga után vagy a' lábnak, vagy a' kéznek szél-ütését hagygya (*colica pictonum*), ollykor olly keménynek tapaszaltatik a' *pulfus*, mintha vas veszfző verné a' tapogató újjait, holott a' gyúladás nintfen jelen. Történhet ugyan, hogy a' vakmerőségből tett ér-vágás nem csak nem árt, sőt használ, midőn tudni illik véres a' test, és azon fájdalom, melly ezen betegségben igen kegyetlen szokott lenni, a' következő gyúladással fenyegeti a' testet: de azért csak az élet-ér-*verésre* vigyázni nem tanátsos, mert a' leg-kevesebb vérrel-is olly keménynek tapaszaltatik az. És akkor, noha nagy a' fájdalom, de nem tapaszaltatik hevesnek a' test. Ennek a' betegségnek meg-*esmerésére* leg-bizonyófsabb jel, ha tudja az Orvos, hogy értzekkel, kivált ónnal munkálódó a' beteg, mert ettől leg-többet támad ez, úgy-hogy leg-inkább a' fazékaok, a' képirók, a' kik a' festsékeket porrá szekták törni, főzik,

főzik, a' festő eszközöket szopják, tapasztaltatnak ezzel bajlódni. Itten a' mérget kell ki-üzni, nem a' vért vesztegerni.

Bőven ki-tettzik ezekből, melly helytelen: csak a' pul'susban való bizakodás a' gyuladásnak meg-esmérése, és a' vér-eresztés szükségére.

A' pul'susról való tanításhoz tartoznak még-egy némely vigyázások, mellyeknek nem tudásával az élet ér-verésből keveset, vagy éppen semmit sem itéihet böltsen akármitfoda betegségben az Orvos. Ezek azok:

A' leg-egészségesebb emberben-is

1. Az élet-időre nézve különös az élet-ér verés. Mennél közelebb vagyon születéséhez az ember, annál gyorsabb nála a' vér forgás, gyorsabb tehát az élet-ér-verés. Az öregeknél ritkább. A' kisdedeknél egy minutam alatt 134-szer, sőt 140, 150-szer meg-üti a' tapogató újját; a' gyermek-időben húszszal harminczsal is kevesebb számláltatik. Tizen-négyszendősnel már csak 90-80; a' meg-lett élet-időben közönségesen 80-60-nat találunk; a' vénekben 50-ig le-száll: egy száz esztendőben 30-nál többet nem számlált So v á s.

2. A' t e m p e r a m e n t u m - r a nézve: A' Phlegmaticusoknál, Melancholicusoknál ritkább az élet-ér-verés, mint a' Vérefeknél, és Cholericusoknál.

3. A' N e m r e néve: Az Alszonyi Nemnél gyorsabban, és lágyabban vér, mint a' Férfiaknál, mert lágyabb de érzékenyüebb testük szoktak lenni.

4. A' T e s t n e k állásfára nézve: A' magosabb embernél későbbre fordulhat-meg a' vér-forgás, mert hosszú a' test, azért ritkább-is az élet-ér-verés.

5. Az Álom-időre, és az ebren-lételre nézve: Aluváskor, és az álom után, midőn már az ágy melege meg tűnt, igen ritka a' pulsus, azután mindég febeledik, úgy-hogy annak, a' kinek reggel 60-nat számláltál, estve 100-at számlálhatt az azon idő alatt, ez az oka, hogy minden hideglelős betegségben estve mindég alkalmatlanabb állapotya a' betegnek.

6. Az étel - italra nézve: Étél után közönségesen 5-10-14 pulsusfal többször vér az élet-ér; 20-szal-is meg-szaporodik az, ha olyan eledleket, vagy italokat vett-be az ember, mellyek a' ki-forráfra's pofadásra (*ad fermentationem*) hajlandók, mint p. o. a' nyers gyümölcs, télesztás étel. Az üres gyomorral

gyomorral ritkább a' pulsus, és ez az oka annak, hogy a' ki ebéd előtt mint egy fázó formában volt, a' jó-lakás után nem érez abból semmit. (Hogy-ha pedig érez, az csak látszó hideg, mint a' hideglelés paroxiszmusában). A' hefticusoknál nyilván tapasztalni az étel után izaporább élet ér-verést.

7. A' testnek mozgására nézve: Mennél jobban mozog az ember az ő foglalatosságában, vagy tántzol, izalad, vagy fokot beszéli, annál jobban kergettetik a' vér a' testben. A' hányás, a' prüfiszentétek, a' sohajtások hasonlóképpen szaporitják a' pulsu.

8. A' Testet illető melege nézve: Ha valaki meleg szobában, avagy hős nyári levegőbe vagyon, vagy tűz mellett; ha meleg vízben fürdik, vagy áztattya lábát, nyilván gyorsabbodik a' vér-forgás. A' vérefeknél olykor vér-folyásig-is fel-háborodik az.

9. Az Elme-indulatok közül némelyek szinte azt selegszik: Olyan a' harag, a' megijedés, a' szégyen, az öröm. A' nagy haragban, vannak példánk annyira nevedett a' vér-forgás, hogy vér-köpést, vér-okádást okozott; a' nagy öröm szörnyű halálos gutta-ütést. Éppen midőn ezeket írnam,

írnám, egy tüdő - genyetségeskedő leányzóhoz
 hívattattam Bétsben, a' ki betegségét vér - köpéssel
 kezdődöttnek lenni mondotta, melly vér - köpés az
 édes atya el ájulása miatt egy nagy meg - ijedés után
 következett Hippocratesről mondatik, hogy
 már ő egy beteg Hertzeg pulfusából meg - esmérte,
 mit teáz a' szívetet, midőn éppen akkor talált egy
 szép febor - személy bé lépni a' szobába, midőn ő a'
 pulust vizsgáná. Sokak az Orvos látására vagy
 örvendenek, vagy meg - rettennek, midőn hozzájuk
 jön, 's azért a' pulsusok - is nagyon változik.

Történik sokszor, hogy az egyik kézen, vagy
 a' másikon fe éreztetik a' verés, azért, hogy vagy
 természet szerént igen vékony az ott lévő élet - ere
 azon embernek, vagy mélyen fekszik Haen ismét
 azt írja, hogy ő olvasott egy embernek egyik kezén
 95 verést, a' másikon 115 - töt azon idő alatt.

Mind az illyeneket tekéntení kell annak, a' ki
 a' pulusból akar iténi, mert máskép' hidegjelését
 mondhattya lenni annak, a' kinek semmi baja nints,
 tsak - hogy az el - számláltt állapotok közül valamelyik
 küömbözteti őtet. Azért ekképpen vífellye magát
 az Orvos: Be - menvén a' beteg szbájába, ne igyekezzen
 mingyárt a' pulfushoz látni, hanem előbb barátságosan
 beféltgelsen a' beteggel, hogy a' Doctör látásából
 jött

jött változás helyre álljon. — Ha hidegről jött az Orvos, közel ne menyen a' beteghez; a' hideg kézzel a' testnek valóságos melegségére nem ítélhet. — Többször is, és mind a' két kezcu kell tapogatni a' pulsuft, hogy ha nem tapasztaltatik é más formának, mint elsőbben látzatott lenni. — 40 veréft mindég meg-kell várni, mert némelykor csak a' 20-30 dik tapasztaltatik ki-hagyni, vagy máskép' változni — Hogy ha sebefs vólna az a' hely a' kezeken, vagy ruhas, fellyebb kellene azt tapogatni, hanem, mivel már mélyebben fekszik ottan az élet-ér, gyengébben éreztetik verni. Ha a' kezeken femmi-képpen, nem érezhetné azt az Orvos, más élet-eret kell keresni, a' mel'y fellyebb a' bőr alatt fekszik: olyanok a' nyakban, vakszemben lévő élet-erek. A kiseded gyermek nyugharatlan, nem tartya kezét békével, ennél mindenkor a' vakszem tapogattathatik. — Három újjával tapogattya pedig az Orvos az élet-eret, azért, hogy ollykor egy újjal fokán reá nem akad, és a' környül lévő tudatlanoktól ítéletben vétetik, hogy még a' pulsuft se tudja meg-találni. — Ha azon a' karon vizsgállya az Orvos az élet-ér-veréft, a' mellyen fekszik, vagy az előtt fekütt a' beteg, igaz ítéletet nem hozhat annak veréséből, mert az a' meg-nyomott részek miatt kifsebbnek tapasztaltatik, mint a' másfik karon, úgy kell tartani a' szél-ütött karoknak élet-ér-verését-

verését-is, vagy annak a' karnak, a' melly bé vagy on kötve az ér-vágás után, vagy akármi okból.

Végtére mind ezekhez a' vigyázásfához az-is szükséges, hogy az élet-ér verésből jól iténi akaróknak az újjai ne legyenek gorombák vastag bőrtűek, és a' pulzusoknak külföbötetésében már próbálttak, tanultak, és gyakorlás által el kézfűttek legyenek.

Sok kell tehát ahhoz, hogy az élet-ér-verésből okofosan iténihefsűnk a' mint minden betegségben, úgy a' gyűládásban. Ha közönségesen szűllunk, bizonyosabb jele a' gyűládásnak az egy helyben álló fájdalom. Mindazonáltal e' fints ki-vétedés nélkül. A' tudó-gyűládásban a' fájdalom helyett csak nehéz a' lélekzés: úgy azokban a' gyűládásokban, mellyek az epe' műtzerét foglalták-el. A' máj-gyűládásban nem annyira a' fájdalomból kell itélni, mint a' rossz appetitusból, szomjúságból. ímelgésből, a' veres vizelletből, mindenek között pedig leg-inkább a' nagy melegségből, fej-fájásból, nehéz székezésből, és a' sárgás ábrázatból.

A' szívnek-gyűládása szinte csak nehéz lélekzéssel kinosza a' beteget, de az égetés, a' melegség, fej-fájás nyilván ki-adják a' gyűládást.

A' Beleknek-gyúladásában olykor csak első napokban éreztetik a' fájdalom, avagy csak a' gorombább tapogatásra. Hanem Stollnak volt még-is egy bél-gyúladásban lévő betege, a' kinél semmiképpen se tapasztaltatott a' fájdalom; sok holttestet nyittatott-fel, mellyekben a' belek fenébe találtattak, holott semmi fájdalomról nem panaszkodott a' beteg, mellyből a' gyúladásra lehetett volna itélni.

Egy hofzfű ideig tartó gyúladásban se (*inflammatio chronica*, nyilván-való a' fájdalom; lártuk a' fellyebb említett köhögtsélőkben, a' kiknél a' fájdalom helyett csak valami tsekély alkalmatlanságot érzett a' beteg, mellyet maga se tudott megfejteni (*explicare*).

A' Gyúlvány hidegjelésben se szükség a' fájdalmat tekénteni, mert itten valamely részben még nints bé-dugulás (*obstructio*), nints öszvegyűlve a' vér, hogy feszitené az érző részeket, és fájdalmat okozza. A' többi jelek mindazonáltal ebben nyilván ki-mutattyák magokat.

Vannak ellenben betegségek, mellyekben nagy a' fájdalom minden gyúladás nélkül. Közönséges azt tapasztalni a' szelektől, a' tsipős epe-sártól, a' meg-rekedett szektől-való kólikában. De a' köszvényefek-

vényefeknél is némellyeknél olly nagy az, hogy halált inkább ohajtanának magoknak. A' Görtsoektől (*spasmus*) szenvedők; a' méhanyáfok (*hysterica*), a' hypochondriáfok érzik aztat fokszor.

Szükséges ezen fájdalmakat a' gyúladástól lévő fájdalomtól külömböztetni, hogy a' hol gyúladás ^v vagyon, az ér-vágás el ne mulattassék, a' máj-fájdalmakban ismét az ereje a' betegnek ne vesztegettefsék ér-vágás által, melly ollykor, mint a' Podágráról mondtuk, nagy veszedelembé hozná a' beteget. Túrhetetlen nagy fájdalmakat okoz a' rák materia, ki nem láttya azért, hogy itt hafzontalan volna az ér-vágás, sőt káros? mert ér-vágás által a' vérbe fzivatik a' tsipős materia. Tsak a' fájdalomra vigyázó a' szurkos tsipőségben is (*atra-bilis*) eret-vághatna hafzontalanúl.

A' nagy fájdalmak mindazonáltal a' résznek tsipdesésével a' vért a' fájós részbe siettetik, (mint p. o. a' *vesicatorium* a' vér savót,) ez öszve-gyülvén valóságos gyúladást okozhat, annál hamarább, ha vérefsebb a' test. Azért ennek el-távoztatására könzönséges Jedzés lehet, hogy minden nagy fájdalomban, akármi okból támadjon az, ha véres az ember, vért kell erefzteni. Ha nem véres a' test,

mit

mit legyen szükség tenni, a' III. Szakaszban megfogjuk mondani.

A' Lélekzésről ezt jegyezhettyük-fel, hogy ez csak ottan szokott a' gyúladás miatt változni, és nehéz vagy sójtó lenni, a' hol az egész vér gyúlott (tehát a' gyúlván hideglelésben), és a' hol a' részben-lévő gyúladás nagy, avagy ha a' gyúladás azon részekben vagyon, mellyek a' lélekzésnek munkáját üzni szokták, úgy-mint a' tüdő, szív-mellegát-hártya (*diaphragma*), a' gyomor-, mert mingyárt a' tüdő alatt fekszik, a' máj - 's a' t. — gyúladásban. A' kitsiny gyúladásokban tehát nem kell keresni a' lélekzésnek változását.

Az egész testnek hősege szint-úgy csak a' nagy gyúladás kban találatik-fel, úgy a' szárazság; következendöképpen a' szomjuság szinte mindenütt jelen. Ezek az egész vérnek gyúadását jelentik, és a' vér-forgásnak sebességéből következnek; már pedig mondtuk, hogy nem minden különös gyúladásban gyúlott az egész vér, sem nem gyors a' vér-forgás mindenikben. Vannak ismét fok másféle betegségek, mellyekben gyors a' vér-forgás, nagy a' hideglelés, 's tehát égető melegségű a' testis. Minden nagyobb tsipőtség, melly a' vérben fentereg, okozhattya ezt a' művet.

A' ki gőzölő
mate-

materiának be-szorúlása miatt gyakorta támad hideglelés, melly csak 24 óráig tart, hanem a' teit tiszta tuzben vagy on, száraz a' bőr, el-ólthatatlan a' szomjúság. A' vízfza-térő napos hidegleléseknek (*feb et intermittens*) paroxizmuszaiban is, melly nagy a' szomjúság, igen-is tudjuk. Ezek a' jelek éppen nem állandok minden gyúladásban,

Láthatandó tehát, melly igen álhatatlanok a' gyúladásnak jelei, és mi igen meg-tsalattathat az Orvos, ha a' betegben mind ezeket fel-akaja találui, 's úgy a' gyúladáfra itélui. Igen-is hogy ezen jelek közül, ha nem egyik, tehát másik, mindég jelen vagon a' gyúladásban, hanem mind együtt ritkán találtnak-fel valamely résznek gyúladásában. Tsak a' gyúlvány hideglelésben kereshettyük mind-ezeket: ámbár ennek se lehet éppen tsak magának tulajdonítani, mert vagnak még más forró betegségek-is, mellyekben szint-úgy meg-jelennek a' közös séges művei a' gyúladásnak, p. o. olyan az epés forró betegség (*febris biliosa acuta*). Ebben a' nagyon meg-tsipösödött epétől meg ritkúltt s' fel-dagadott vér miatt fokszor nyilván tapasztalhatod műveit a' gyúlvány hideglelésnek (*febris ardentis inflammatoriae*), úgy-hogy a' valóságos meg-esmérésben meg-tsalatódhatol, ha más tekintetekből meg nem tudod különböztetni ezt a' két forró betegséget,

mert

mert ebben eret-vághatsz, mellyel rothadásba fietteted, holott az epe ki-tisztítására kellene minden igyekezetet fordítani: amabban ellenben el-mulaszthattad a' vér-eresztést, holott az az egy annak az Orvafsága.

Az időre való vigyázat, és az uralkodó Betegségre, az epés és gyútvány hideglelés között lévő hasonlatosságot különböztetheti. Ha az epés hideglelés uralkodik, (mellyet ha máskép' nem, a' Doctortól meg-tudhat a' B. rbély), és nem olyan idő legyen, melly a' gyúlott vérnek kedvez, az az, nem téli, tavaszi az idő; nem száraz hideg idők járnak, hanem nedvesek, lágyak; ha ezen tekintetekben nem hibáz az Orvos: ha az epének jeleire-is vigyáz, úgy-mint a' nyelvnek, gyomornak, székezésnek mindműségére; akkor azon műveket, mellyek a' gyúlott vértől háttzatnak lenni, ítélheti, hogy az epétől vannak. Ellenben: ha téli, tavaszi, vagy hideg száraz idők vannak, az epe se uralkodik olly annyira, azon művekkel okofsn. ítélhet a' vérnek gyúlott hibájára. — Imé! tehát már itten a' közönséges jeleknél több bizonytságot hoz az időnek, és az uralkodó betegségnek tekintete,

Nem különbben szükséges mind ezekre vigyázni minden leg-kisebb más betegségekben-is. Az erre való

való szorgalmas figyelmetesség tette amaz híres Stollt szerentséssé a kurákban. Kivánnám, hogy minden Orvos!ó akarná őtet követni. Én ugyan részemről ditsekedhetem, hogy a' melly még nem régi fiatal Orvosi hivatatalom által kitsiny praxist tettem, ezen vigyázással, ha talán másban nem mindégis, de itéletemben mindég szerentsésnek tapasztaltam magamat. Sokszor femmi bizonyos jelét nem tapasztalhattam a' sár-epének, az őfzi időre, és a' közönséges epés hideglelésekre tekintvén, midőn felolvasztó sókat, és hánytatót, vagy purgatiot adnék, szörnyű fok tisztátalanságot üztem-ki a' testből. A' hideglelés, melly az előtt ts.k ollykor lévő alatttonba - való igen tsekély fő-fájással, vagy melegséggel, vagy bővebb ki-gőzöléssel lapongott, immár nyilván ki - adta magát; ki-adták magokat a' jelek-is. Így igen gyakran tapasztalom, mi hafzuos légyen az időre, és a' közönségesen uralkodó betegségre nézni.

A' gyúladásnak meg-esmérésére kiváltképpen ad nagy világofságot a' többi jelekhez ez a' vigyázat. Stoll, ha téli, vagy tavaszi hideg idők jártak, és a' fellyebb el-számláltt jeleket látta a' betegben, már inkább itélt a' gyúladásra, mint az epére, avagy ha az epével-is kaptsolva vala a' betegség, már többet hajtott a' gyúladásra, vért eresztett, és tapasztalta, hogy kérget tsinál a' ki-eresztett vér, 's úgy
bizo-

bizonyosabbá tétetett ítélete felől, hogy tudni-illik gyúlott a' vér, a' gyúlott vér gyógyításához látott tökéletesen. Az epe-sár uralkodásakor nyárba vagy őszkor ismét nem hajtott semmit azou jeleknek jelen-létére, mellyek télben a' gyúladást mutatták, tehát nem ér-vágással, hanem epe-ki-üzökkel gyógyított.

JEDZÉS. Mindazonáltal meg-tsalattathatnánk, ha mi minden ki-vétetődés nélkül tartanánk ezen szép, és könnyű Regulát. Mert nyárban, őszkor szint-úgy támadhat az emberben gyúladás, a' mint nagy hidegekben-is vér-gyúladás nélkül tsupán sár-epés lehet a' betegség, 's következendőképpen ér-vágás nélkül szükséges azt gyógyítani. Tehát már az idő tekintete fe elegendő a' gyúladásnak bizonyosságára közönségesen.

Láttuk innét bőven, hogy minden jeleket, a' honnan tsak lehet, őfzve kell szedni. Az epés, és gyúlván hideglelések leg-közönségelesebb betegségek, és a' mint mondtuk fellyebb, leg-hamarébb meg-tsalattathat ezen két betegségnek külömböztetésében az ember: azért állandóbb Regulákat tegyünk ezeknek meg-esimérése iránt.

Ha i

— Ha téli az idő, ha az említett művek jelen vannak, és ha femmi jelét nem tapasztaljuk az epének, gyúlott vérre itélni szükséges, és eret vágni.

— Ha téli az idő, ha az említett művek jelen vannak, és ha jelei az epének-is tapasztalhatók, szinte eret vágni kell, hanem nem olly bátor kézzel, mint az előbb való éferben. Inkább csak próba kedvéért vétetődjön-ki kevés vér, ne talán az erő, melly egy igaz Orvoslója, kivált az epés betegségnek, melly nélkül rothadásba flet, nagyon meg-tsonkítafson. Ha a' ki botsátott vér nagyon tömött, 's kérget tinal, és jobbútt a' beteg az ér-vágásra, már bátrabb az ér vágás ha ismétiteni kívánnák azt a' jelek; már ekkor inkább a' gyúladást szükséges tekinteni, mint az epét.

— Ha nyári, vagy őszi az idő, ha az említett művek jelen vannak, és ha nem tapasztaljuk elét az epének (melly igen ritkán esik), ha a' beteg bővérű, vagy a' szokott vér-folyások el-maradtak tőle, vagy a' fellyebb el-számláltt gyúlott vér okai fel-találratnak nála, eret kell vágni.

— Ha nyári vagy őszi az idő, és az említett művek jelen vannak, ha az epés betegségnek jelei-is nyilván-valók, azon műveket inkább a' vérben keveredett

keveredett tsipős epe - sárnak kell tulajdonítani, mint -
fem a' gyúlott vérnek : azért távúl legyen ér-
vágással gyengíteni a' természetet. Csak akkor
lehetne itten még-is eret vágni, ha a' bővérűségről
bizonyos volna az ember ; avagy ha valamely résznek
veszedelmes gyúladásától támadott fájdalma azt
kivánná. Végtére

— Akármilyen az idő, ha jelen vannak
az említett művek, és kételkedésben vagy az
Orvos, hogy a' gyúlott vértől é, vagy más
tisztátalanságtól származnak azok, lehet eret vágni,
de fosvány kézzel, és vizsgálás kedvéért. Az ér-
vágásra való könnyebbülés, a' ki - eresztett vérnek
tömött volta 's kérge, az erőnek nem kifesebbülése,
sot nevedése, a' gyúlvány hideglelést taníttyák ;
azért ha kívántatik, ismétiteni szükség a' vér-
eresztést. — És ezek a' fő vigyázások azon jelek
iránt, mellyek ugyan a' gyúlvány hideglelésnek
közönséges művei, de más forró betegségben-is fel-
találtatnak. —

Szükségesnek tartottam ezeket fel - jegyezni
azért, mivel minden forró betegségben leg - első
Tekéntetét erre kell függeszteni az Orvosnak, hogy
tudni-illik, ha szükséges az ér - vágás, ne halasztza
későre aztat. Melly halasztásnak kárát elegendő-

képpen láthattuk ottan, a' hol a' vér erefztésnek hasznát ki-tettzetettük.

A' gyúladásnak meg-esmérésére tehát közönségesen észbe-tartandó; hogy ne tsak a' közönséges műveire a' gyúladásnak t kéntsünk, mellyek ollykor, a' mint láttuk, igen lapponganak; fe ne tsak egy jelből, melly más roszfzat-is jelenthet, itéllyünk: hanem a' gyúladásnak kedvező időre-is, a' testnek véres vagy nem véres állapottyára, az okokra, a' testnek hajlandóságára, egy szóval mindenre, a' mi tsak világot adhat az okos itéletre, légyen tekintetünk. Ezekre vigyázzván, ha a' más betegségeket-is, mellyeknek valamelly hasonlatofságok vagyon az ő jeleire nézve a' gyúladással, meg-tudjuk valóságosan kü ömböztetni, nem hibázhatunk az okos itéletben. Vagy ha még-is hiba történik, oka annak nem vagyunk; mert meg-tettük azt, a' mit a' földi Orvos tihet. Lelkünk - esmérete nem lesz rosz a' tudományunknak tsonkasága miatt.

H A R M A D I K S Z A K A S Z.

A' Vér-erefztés mellett való Vigyázásokrol közönségesen.

Okos észbe-vétele azoknak, a' mikről eddig beszélttünk, igen reá vezet azokra, a' miket még
szükség

szükség tudni az Ír-vágónak. A' gyúladásnak jelen-létééről bizonyos már az Ér-vágó. Ha valósággal bizonyos, ő már sokat tett, mert azt tanulta-ki, a' minek ki-tanulása sokban áll az Orvosnak, a' mint bőven ki-rejtett. Hafzontalan ez a' bizonyság, hafzontalan az ő egész femioticája, ha azt-is nem tudja, hogyan kell bánni a' vér-erésztséssel a' gyúladásokban. ha nem tud a' vér-erésztsében, és a' vér-erésztsében különbözést: ha nem tudja, hogy ottan-is, a' hol szükséges az ér-vágás, káros lehet az, ha nem módjával esik-meg: ha femmi környűl-állásokra nem teként az. Vághat az ilyen fél bölts eret egy valamely kevés vérű emberben lévő gyúladásban, és annyi vért erészthet, hogy az által nagyobb kárt, mint hafznot okozzon; vághat valamely nagy gyúladásban, és csak kevés vért veszzen-ki, a' hol az egy bő vér erésztes egyszerre minden veszedelemtől meg szabadítaná a' részt. Vannak tehát még vigyázások, a' mellyek szint-úgy, mint a' betegség meg esmérése, szükségesek az Orvosnak.

Mind ezen kérdésre tölöznek azok a' vigyázások, hogy mennyi vér erésztesen-ki a' testből. A' Practicosoknak kérdése ez, de valóban olyan, mellyre egy egész hosszfas Irásai keilene felelni, avagy ekképpen "Annai vért kell a' gyúladásokban erészteni, a' mennyi el üzi a' gyúladást"

de azt úgy-is tudjuk. Helytelen kérdés ez a' gyúladásra nézve, mert a' ki-eresztett vérnek mennyisége nem határozhattya azt meg. Vannak elég példáink, a' hol 200 lat (lót) vér eresztetett-ki, míg a' gyúladás engedett; vannak ellenbe, a' hol 8-9 latig való vér-eresztés ugyan azt tselekedte. Egy gyúladásban se lehet azt meg-határozni, hány latot kell ki-botsáttani a' gyúladásnak el-üzésére.

Olly helytelen kérdés ez -is: hányszor kell valamely betegségben eret vágni? Attól se függ semmi, kétszer é, vagy négyyszer keiletsen fel-nyitni az eret. Tízszor-is vágattam én eret, míg meg győztem a' gyúladást, meg-győztem ollykor egy ér-vágással.

Ezek a' kérdések a' ki-eresztendő vér-mennyiségének meg-határozását, és az ér-fel-nyitásnak számát kívánnyák. Nem lehet ezeket semmi gyúladásban meg-határozni: hanem szükséges bizonyos vigyázáfokat tudni, mellyek az ér-vágásnak, és a' ki-eresztett vérnek elégségét mutattyák. Ezeket egy rakásra igyekeztem szedni.

Minden gyúladásban leg-inkább ezen háromra szükséges tekénten:

1. A' Gyúladás minéműségére.

2.

2. A' Részre , mellyben ül a' gyúladás.
3. A' Testnek állapottyára.

Lá:hattyá ezt az ember miért? Mert a' nagy avagy a' nemesebb részben lévő gyúladás , mivel veszedelmesebb , külömb körülette való járást is kíván , mint a' kisebb , vagy valamely nem nemes résznek gyúladása. Miért tekintendő a' testnek állapottyá , azt igen tudhattyá az , a' ki a' vérről való tanitást , mellyet az első Részben tettünk , jól eszébe hordja. Az erőtlen , véretlen , vagy hideg puffadt testben lévő gyúladás , valóban valamely különös tekintetet kíván a' véres testben lévő gyúladásnál.

A' Gyúladásnak nagyságát , vagy k i t s i n y s é g é t az ő műveinek minémüsége mutattyá. Mennél sebesebb a' vér-forgás , 's mennél keményebb az élet-ér-verés; mennél hevesebb a' test 's nagyobb a' szomjúság; mennél nagyobb 's tuzesebb a' daganat, hogy ha lehet azt látni; mennél kegyetlenebb , vagy égetőbb a' fájdalom : annál nagyobb gyúladásra ítélünk ottan. Ha nagy a' tüdő - gyúladás p. o. az az , ha nagy része vagon meg-gyúladva : a' lélekzés igen szapora , rövid , és a' melly-szorítás főjtó ; hogy ha mind a' két tüdő meg-vagon gyúladva , a' beteg az oldalaira se felhet , hanem ülni kényszerítettik. Nagy
tüdő-

tüdő-gyúladásnak jele az-is, ha tüzes egyfzer'smind a' fő, és a' fzemek, mert a' főből jövő vérnek a' tüdőkön keresztül nagyon meg-gátolt útyát jelenti, 's azért a' főbe öszve-gyűlését. — A' Gyomor-gyúladás nagy, ha gyakrabban hány, 's ájúlga a' beteg, és nagy ége-éft érez; ha éppen leg-kifsebb illetéft se szenvedhet. — Nagy a' melly-üreg-hártya gyúladás, ha igen szúró a' fájdalom minden lélekzetre. Egy szó-al nagynak kell tartani a' gyúladást, ha az ő jelei, mellyeket elő-számláltunk, nyilvánbak.

Nemefsebb R é f z e k n e k hívjuk azon R é f z e i t a' testnek, mellyek mingyárt az életet tartják-fel, vagy mellyek a' test épületének fő fundámentomai, vagy a' mellyek igen nagyon szükségesek, és gyengék. Olyan a' tüdő, sziv, a' nagy erek, a' torok gége, a' melly-hártya; ezek eszközei a' vér-forgásnak, a' lélekzésnek. Olyan az agy-velő, ez eszköze minden érzékenységnek, és mozgásnak. Olyan a' nyelő gége, a' gyomor, a' belek, a' máj, mellyek a' test táplálásának fő eszközei. Olyan a' hallásnak, látásnak műszerei (*Organa*). Nemas részek, és gyengék a' nemző részek. Nemas rész a' vese, és a' vizi hólyag. Ezeknek gyúladása veszedelmes, mert azoknak sérelme 's hibája visszafordíthatatlan kárt okozhat, ha a' gyúladás akármely végezetével végződik az el-öftés kívül. Minden leg-kifsebb belső fene, akármel'ly részben legyen

az, halált okoz, annál bizonyosabban, ha az elfzámított részekben talál arra jutni a' gyúladás. Ha genyetségeskedésbe jut az, tapasztallyuk az ezen okból lévő hefticusokban, mit okoz az. A' belső genyetségeskedéssel nem lehet úgy bánni mint a' külső sebbel, nem lehet azt kedvünk szerént tisztogatni. A' fel-mettzés már *Operatio*, mellynek ki-menetele bizonytalan, és hamar az Operátornak tulajdomittatik a' veszedelem. A' gyengébb részeknek genyetségeskedése éppen káros, mint a' szemnek. az aszfzonyi tojáskáknak, a' tököknek, mellyeknek hasznát többé nem veheti az ember.

Ezekre való nézve tehát láfsuk, mi vigyázások vannak a' vér-eresztésről, előbb pedig az Első VÉR-ERESZTÉS RŐL.

I. Vigyázás. Ha nagy a' gyúladás, akármely részben légyen az, ha külső részben is, félelem vagon, ne talán fenébe lépjen által. Bátor lehet itt a' vér eresztő, úgy-hogy mind addig botsárhattya a' vért, mig szem-látomást nem enged az élet-ér-verés keménysége, avagy mig nem kezd ájúlni a' beteg. Annál szükségesebb így bánni, ha nemes részben vagon a' gyúladás, hogy ne csak a' fenét előzzük-meg, hanem a' genyetségeskedést-is; hogy mennél hamarébb a' hánykolódó természetnek törjük-meg

a' nyakát, és a' gyúlott részre rohanó vérnek kifsebbitsük - meg terhét. A' testnek állapottyára se igen szükséges az ilyen veszedelemben nézni, mert úgy-is, a' hol a' fenébe siet a' gyúladás, vérefebb szokott ott lenni a' tett: de ha nem vérefebb - is, inkább erőtlenedjen - meg, mintsem bizonyos halálra szabadon eresztessen.

1. JEDZÉS. A' vér - eresztés alatt következő ájulásnak ezek a' jelei, az ábrázatnak, ajakoknak halványodása, a' fej - szédülés, az imelgés, a' vérnek az érből már meg - tsendefedett folyása, az élet - ér - verésnek (mellyet az ér - vágó a' másik kezen mindig tapogathat) meg - kifsebbedése, refzketése. Szükséges erre vigyázni, ne talán, a' mint Gale nus mondja, az ájulás helyett örökös ájulás okoztasson. Jó ez a' vér - folyás alatt lévő élet - ér - tapogatás kivált a' pulsus tsalárdságára nézve, a' hol tudni - illik kitsinynek tapasztaltatik a' nagy gyúladás mellett, holott tsak talán el - fúltt a' temérdek vér miatt. Megtudhattyuk ekképpen el - fúltt é, vagy igazán elgyengültt; mert ha el - fúltt, az ér - vágás alatt felemelkedik, és ki - mutattya magát, mellyre azután kormányozhattya magát az ér - vágó a' vér kieresztésben. Ezt szükséges minden gyúladásban tenni, kivált a' mellynek minémüségét bizonyossan ki nem tanulhattyuk. Ha nagyon kitlányedne a'

pulsus,

pulfus, értetődik, hogy ottan nem lehetne bőven sáfárkodni a' vérrel.

2. JEDZÉS. A' hol fok vért erefzteni szükséges, hanem a' hamar ájulás azt félbe-hagyni kényszeritené, meg-gátoltatik a' hamar ájulás ekképpen: ha véknyan bortsáttatik a' vér, az az, nem nagy vágás rétetik az eren. Példánk vagyon az orr-vér-folyásban, mellyel olykor két font vér-is el-foly leg-kifsebb jele nélkül az ájulásnak. Mellynek oka az, hogy nem egyszerre kevesedik a' vér az élet-erekben, tehát nem változik hirtelen a' vér-forgás. De ha nagy vágás esne-is az eren, fok vért lehet ájulás nélkül ki-erefzteni, ha apródonkint bortsáttatik a' vér: ha tudni-illik, midön már 4-5 lat ki-erefztetett, ujjával bé fogja a' vágást egy. kevés ideig az ember p. o. két Miatyánkig, 's úgy ismét bortsát egy keveset, meg-meg el-fogja a' folyást, 's úgy tovább, mig annyi vér ki nem véttetett, a' mennyit a' gyúladáshoz képest elégnek lát az ember. A' fekvő ember se ájúl oly hamar, mint az ülő, az ér-vágás alatt.

3. JEDZÉS. Szükséges mindazonáltal tudni, hogy olykor egy ér-vágás, mellyben ájulásig bortsáttatik a' vér, (ámbar némelykor olyan hamar következik, hogy csak tsekélység légyen a' ki-erefztett vér)

többet

többet használ, mint ha több ízben fok vér botsáttatott volna ki. Hatznát az ájulásig való vér-eresztésnek gyakorta láttyuk a' melly-üreg-hártya gyúladásban, mellyben fokszor egyszerre el-múlik a' fájdalom, a' nehéz lélekzet egyszerre meg-fzabadúl. A' nagy nyilással való ér-vágás szokta pedig fiettetni az ájulást, midön tudni-illik hirtelen váltagon jönn a' vér.

De tsak úgyan hihetendő, hogy mind azokban a' gyúladásokban, mellyek az egész vérben változást okoznak, úgy hogy sebes, és kemény benne a' pulsus, és a' mellyek olyan részben vannak, mellynek erei a' nagyobb erekkel szövetkeznek, többet használhat a' bö folyással való vér-eresztés; mert ez által az történik, hogy a' gyúlott részre rohanó vér a' fel nyitott Ér felé fordul, tehát nem feszítettik úgy a' gyúlott rész, 's nem éreztetik olly fájdalom; sőt egyszerre el-múhat ilyenkor minden rossz műv, ha a' be-rekedett vér visszfa tér az élet-ereknek rágába. Haszontalan volna ezt a' jót várni másféle gyúladásokban az ájulásig való vér-eresztéstől, mert hamarébb minden nagyobb erekből ki-folyna a' vér, míg a' távúl lévő kifs eretskékből visszfa-térhetne. Nem érezheti itten a' gyúlott rész körül lévő nedveség azt a' meg indulást a' karon fel-nyitott ér felé, mellyet érez azon vér, melly a' nagy erekkel tüstént közlelő eretskékben vagyon. Éppen olly formán nem történhet itten

Itten a' nagy folyással való vér-eresztésre az említett várakozás, a' mint az illetően gyúladáfokra fel - nem háborodhat az egész vér. Azért a' fzemnek, a' beleknek, a' has-ikrás-husnak (*Pancreas*) 's a' t. gyúladáfa, és minden a' leg-kifsebb eretskékben üldő gyúla.ás, ritkán tapaszttaltatik az olly móddal rendeltetett vér eresztésre engedni; ezeknek eretskéi kitsinyek, és távúl vannak a' nagy erektől. Jó itten az ér-vágás de hafzontalan az ájulás; e' helyett ha nagy és rofzfzal fenyegető a' gyúladás, tsak arra kell igyekezni, hogy kevesitessen-meg a' vér a' testben, és ne gyűllyön még több vér a' gyúlott részbe, és hogy apródonkint igyekezzen a' természet a' beszorúlt vért fel - olvasztani, és ki-fzabadítani.

II. Vigyázás. Ha nemes a' gyúlott rész, ha mingyárt nem volna-is nagy a' gyúladás, 's nem fenyegetődne fenével: félni méltó a' genyetségeskedéstől; de ha ettől se volna mit tartani a' gyúladásnak műveire nézve: még-is, mivel tudjuk, hogy ollykor leg-tsekéllyebb gyúladást mutató jelekkel leg-veszedelmesebb vólt a' gyúladás, elégedjünk - meg azzal, hogy nemes a' rész, és hogy bizonyófsan gyúlott. Bátor itten-is az első vér - eresztés. Itten - is úgy, mint fellyebb mondottuk, az élet-ér-verésre leskelődve, botsátafson a' vér. Hanem már itten a' testnek véres vagy nem véres állapottya - is tekintendő.

III. Vigyázás. A' Gyúladásban, melly nem valamely nemes részben vagyon, sem nem fenyegetődik rosz végezettel; a' vér-ereftés elmaradhat. Értem tudni-illik azon kitsiny gyúladásokat, mellyekben a' testnek hevefsége, a' pulsusnak keménysége, sebefsége, a' fájdalom 's a' többi művek csak olyanok, hogy éppen bizonytságot tehetnek a' gyúladásról, türethők, veszedelem nélkül valók. Az egészséges testben maga a' természet meg-győzi eztet. Esnek olykor törések, ütések a' testen, mellyekért kár volna vesztegetni a' vért, mivel magoktól széjjel oszlanak, avagy külső lágyító, 's oszlató borongatásokkal (*fomentis*). Mindazonáltal a' testnek állapottya szeme előtt légyen itt-is az Orvosnak. Mert ha véres a' test, a' kitsiny gyúladásból nagy támadhat.

A' Testnek állapottyára néző Orvos így gondolkodhat, hogy:

1-för. Minden gyúladásban a' véres test közönségesen nagyobb vér-ereftést enged.

2-för. A' kevés vérű testben, melly már más előbb-való betegségek által meg-erőtlenedett, csak a' veszedelmes gyúladásban bátorságos az ér-vágás; midőn tudni-illik, a' mint fellyebb mondoztuk,
inkább

inkább még jobban szükséges meg-gyengülni az erőnek, mintsem bizonyos veszedelembé lépni engedni a' beteget. Mindazonáltal a' kisebb gyúladásokban csak próbálgató vér-erésztfeket enged az ilyen test. Illyen helyett inkább az Ismétítésre (*Repetitio*) bizakodik az okos, mintsem fok vér ki-vevéssel vakmerösködjön, a' szükséges erőt meg-tsonkítsa, és a' hosszúas betegségekre okot adjon.

Mind e' két állapottyát a' teltnék a' vér-hibáiról fel-jedzett tanításunk meg-esmérteti. Ugyan azért láthattjuk most, mi haszna légyen azon elő-botsátott tanításunknak. Még jobban ki-fog teltzeni a' vér-ismétítésről való Beszédünk alatt.

3-szor. Az élet-idő, a' temperamentum, az esztendőnek része és a' Levegő hasonlóképpen tekintendők a' vér-erésztfés mellett.

A' leg-derékebb idejében lévő Ember kár nélkül több vért veszthet-el, mint a' kisdéd; keményebbek, és meröbbek nála a' részek. A' mi a' gyúladásban káros, mivel úgy-is az a' hiba a' gyúladásokban, hogy tömött a' vér, kemények, 's felfeszsek az erek. Tapasztalásból tudjuk azt, hogy a' keményen munkálódó, a' heves ita'okkal élő ember p. o. a' Boriszákok, mindég, a' mint minden forró betegségben,
 úgy

úgy a' gyúladásban nagyobb veszedelemmel feküsznek. Ezen okból a' gyenge 's lágy test az aszfzonyi-állatoknál mindég több reménséget ad a' gyúladásnak fzerentsés ki-menetelére. Az illetén kemény testűeknél bővebb vér-erészttéssel kell meg-gyengíteni az erőt.

A' nagy öregséget úgy kell tekinteni, mint a' kisebb élet-időt. Mindazonáltal ezekben - is a' test állapottya ki-vétetődéseket kívánhat.

A' Temperamentumok közül a' véres, és epés több vér-erészttést enged. A' Phlegmaticum, és Melancholicum a' vér-erészttés által hamar betegségekre erészti a' testet. Azért a' Méhanyás aszfzonyokban, a' Hypochondriacufokban a' vér-folyás nem ritkán halálos in-rángatásokat okoz. A' pöffedt Leányokat pedig vízkórságra fietteteti a' vér - vesztegetés.

Az ősznek vége, a' tél, a' tavasznak kezdete nagyobb hidegekkel jár. A' hidegnek a' testben való folyása olly hathatós, hogy azon betegek - is, a' kik jól rendelt meleg szobában fekszenek, meg-érzik aztat. Nem régen tsudáltam azt, midőn egy a' Gróf Széchényi Ferentz ő Excellentiája tselédjei közül, már fok ideig bővea tisztúlván a' minden-napi hideglelést

teft okozó epe-sártól, végtére, midőn már éppen kifzopottnak az ő nedveségéitől, és tsak nem véretlennek látzatna, a' téli hidegeknek bé-lépésére olly gyúladáft kapott, hogy a' nehéz lélekzetnek, és a' nagy 's kemény élet-ér-verésnek miatta köntelenek lennének eret vágni, 's ismétiteni-is. A' ki-botsátott vér kérges vólt, a' beteg az ér-vágáfokra meg-könnyebbedett, 's jól lett. A' Bétsi nagy Ispotályban jó fzorgalmatofság alatt tartatott, femmi oka a' gyúladásnak más nem találtathatott, tsak az időnek kellett az új változáft tulajdonítani. — Az illyen időre nézve tehát azért erefzthetünk bővebben vért, hogy az egész vérnek tömöttebb állapotya vagon, és a' miatt a' gyúladás rofzizabb vóltára, és nyakafságára okos gyanúság. Melly nyakafságot fzükség minden gyuladásban mennél hamarébb meg-törni.

JEGYZÉS. A' nagy 's veszedelmes gyúladásban, melly tudni-illik, a' mint már mondottuk, nemes részben vagon, és rofz ki-menetellel fenyegetődik, közönségesen a' teft állapottyára nem fokot tekintünk, hanem a' művekre. Ezeknek nagysága fzerés^{re} rendeltetik a' vér-erefztés.

A'

A' Vér-eresztésnek Ismétítéséről.

I. Vigyázás. Akkor szükséges az eret ismét fel-nyitni, 's vért ereszteni, ha azok a' művek, mellyek az első ér-vágást sürgették, el-nem múltak avagy ha ismét vízfza - jöttek. A' veszedelmes gyúladásban mind annyiszor ismétítetik az, a' mennyiszor vízfza - térnek azok, ha mingyárt azon egy nap hatszor, hétszer-is, vagy többször kéntelen volna felnyitattni az ér. Tapasztalásból jött javasítás ez.

I-SŐ JEGYZÉS. Jól észbe kell itt még - is venni, hogy vannak olyan esetek, mellyekben ezen vigyázás mellett ki-vehetnénk apródonkint majd mind a' vért, és még-is meg-maradnának a' rosz művek. Megtsalattathatna illy formán az, a' ki csak egy két műveknek hánykolódására nézne, kivált azoknak, mellyek az igen kitsiny gyúladás mellett-is olykor mód nélkül valók. Olyan műv lenne a' fájdalom, melly fokszor nem a' gyúladásnak nagyságát 's veszedelmét, hanem azoknak gonofzságát, és a' résznek nagy érzékenységét jelentü. A' méregtől, a' fzelektől lévő kólikában meg-lehetne nagyobb rész vértől fosztani a' testet, és még-is tartana a' fájdalom. Azért azok a' művek, mellyekre ismétíteni szükség a' vér-eresztést, olyanok legyenek, mellyek bizonyosan a' gyúlott részben öfzve tolodott vértől okoztatnak.

okoztatnak. Lehetetlen, hogy a' többször tett ér-
vágás után az illetén művek ne engedjenek.
Hamarébb ellenben utolsó erőtlenségre jut ér-vágás
által a' vér-ban fekvő, mintsem el-múlyyon a' belek
ki-febesülésétől lévő fájdalom.

2-dik J E G Y Z É S. Némely gyógyítók addig
szokták ismétíteni a' vér-erőztést, míg kérget nem
formál a' vér. De meg-mutattatott az, hogy utolsó
tsepp vérig-is mindig kérges volna a' vér-pogátsa
némely gyúladásban. — Minden művek között
leg-jobban intézi a' gyúladásban lévő ér-vágásnak
ismétítését az a' műv, melly leg-inkább való ez,
vagy amaz gyúladásban. Ezeket egy némely
gyúladásokban elő-számláltuk ottan, a' hol azoknak
külömböztető jeleiről értekeztünk. Ollyan műv p.
o. a' tüdő-gyúladásban a' nehéz 's főjtő szapora
lélekzet; a' gyomor-gyúladásban az égető, és imelgést
's hányást gerjesztő fájdalom; a' mely-üreg-hártya-
gyúladásban a' lélekzést akadályozó szúró fájdalom,
a' nagy 's kemény élet-ér-verés 's a' t. Közönségesen
pedig ez élet-ér-verésnek keménységére
szoktak a' Practicufok vigyázni, úgy-hogy a'
veszedelmes gyúladásban mind addig ismétítsék az
ér-vágást egy-más után, míg nem enged a' pulsus.
Hasonlóképpen szólhatunk a' fájdalomnak
szúrásáról.

II. Vigyázás. Ha most-is szint-olyan nagy gráditsban vannak a' művek, mint az első vér-eresztés előtt voltak: szinte olly bátran bő lehet az ér-vágás, mint az első volt, pedig mind annyiszor, a' mennyiszor vízfűz-térnek.

JEGYZÉS. Hanem már a' többször lévő ismétítésben igen javafoltatik, hogy figyelmezzünk a' pulsus változására, a' mint, felül (fennebb) mondottuk, hogy ha kitsiny kezd lenni, egy tseppet se erezszünk többet.

III. Vigyázás. Ha a' művek meg-tsillapodtak ugyan, de még-is elő-jönnek, jele, hogy engedett a' gyúladás, hanem még-is van valami belőlle; ez ismét meg-nagyobbodhat, ha kivált vérefsebb a' beteg, ha a' diétában a' tsendes magatartásában hiba történik. Ekkor-is szükséges ismétíteni a' vér-eresztést, de már fősvényebben.

IV. Vigyázás. Mind azok a' vigyázások, mellyeket a' test állapottyára nézve fellyebb elő-számláltunk, a' vér - ereztésnek ismétítésében kiváltképpen kívánnak figyelmetefséget. A' véretlen test 4-5 unciára való ismétítésnél többet meg nem enged. Úgy az ollyan gyúladás, mellyel valamelly más ki-ürefedés vagyon p. o. has-menés, vér-has, cholera

cholera's a' t. A' szülő aszszonyoknak a' szülés után történhetendő gyúladások; elég vér el-veszett itt a' szülés által. A' belső genyetségeskedőkben olykor meg-újuló gyúladás. A' hideg testűeknek, a' vízi betegségben lévőknek, és más efféle erőtleneknek gyúladások, szint-úgy csak kevés unciányi vért engednek ki-venni.

Vannak még bizonyos jegyzések arra való nézve, hogy *mellyik tagon bocsátásson a' vér?* Azért

A' Vér-eresztésnek Hellyéről.

Tudjuk azt, hogy az erek a' testben mind egy mással szövetkeznek (*anastomizant*); tudjuk azt, hogy minden leg-kisebb eretkében-is üzettetik a' vér-forgás; tudjuk azt, hogy az az egy vér foly minden vér-és élet-erekben: érthettyük tehát azt-is, hogy akármelly érnek fel-nyitásán, ha meg-indúl folyni a' vér, mind ki-folyhat; hogy tehát akár a' lábon, akár a' karon, akár a' nyakon, vágunk eret, mindenütt csak azon vér foly-ki. Ki-tettzik ebből annak a' vélekedésnek hazfontalansága, melly szerént sokan azt hiszik, hogy nem mind egy légyen akármelly karon eret vágni. Némellyek a' bal karon való ér-vágást éppen meg-nem engednék, balgatagúl azt tartván, hogy azt

utolsó

utolsó szükségre jó hagyni, holott a' jobb - karon - is azon egy vér jön-ki, melly a' bal-karon jönne.

Akúrmelley eret nyisd-fel, tsak ollyan üregű legyen, hogy a' maga izgathatóságától öfzve ne húzódhafson; el-folyhat azon a' vér mind halálíg. Sokak meg-fofztattak igy vérektől, és életektől, a' kiknek valamelly véletlen meg-febelítettés által, avagy álmom idejében ér-fel-pattanás által, vagy az ér-vágás után a' nyílásnak rofz be-kötése miatt felnyíltak erei.

Vagyon mindazonáltal még-is hafzna elégfzer azon tekintetnek, melly valamelly bizonyos részen való ér-vágásra hajt. Tapafztallyuk fokfzor, hogy a' gyúlott részen való, vagy tsak a' közel mellette való ér-vágás hamarébb meg-menti a' részt a' temérdek vértől. A' vefzedelmes torok-gyúladásban, a' nyak-nyelv-érnek meg-vágása ezen okból fokkal hafznofsabb, mint a' karon lévő. A' szem-gyúladásban pedig a' vér-fzopó férgek előzik-meg aztat. Erre való nézve vannak a' vér-erefztésnek helyyéről - is közönséges vigyázáfok.

L Vigyázás. A' vefzedelmes gyúladáfokban mennél közelebb úton lehet a' gyúlott résztől kitalni a' vért, annál jobb. Hanem, ha azon úton olly
fzaporán,

és annyi vért nem lehet ki-venni, a' mennyit a' gyúladás javafol, a' közönséges helyen, az az a' karon-is vágatafson-meg az ér.

JEGYZÉS. A' vér-fzopók, a' köpük, -igen hafznos efzközök minden esetben, a' hol a' gyúlott részből közvetetlenül (*immediate*) akarjuk ki-venni a' vért.

II. Vigyázás. A' lábon való ér - vágásra azok a' gyúladások, mellyek a' hólnap - fzámnak, vagy az arany - érnek el - akadásával vannak, jobban tapafztaltarnak engedni. De a' veszedelmes gyúladásokban, akármi okból légyenek azok, jobb mindég ott eret vágni, a' hol fzaporábban több vért vehetünk - ki.

Mind ezek a' vigyázások fzerént fokot tehetünk, mert meg-gátolhattjuk a' gyúladásnak rofz végezeteit, midön tudni-illik az hánykolódó természetet meg-tsillapíttjuk; meg - szabadítván a' fok-vértől a' testet; a' gyúlott részre rohanó terhet meg - kifsebbíttjük. Órizzük ezen vigyázások által azon Erőt-is, melly az ér-vágás által ki-nem űzhetendő meg-maradott gyúlott vérnek fel - olvasztására; avagy, hogy-ha a' gyúladás a' vérnek már nagy bé - rekedéle; vagy egyfz:r'smind akármi tsipőfsége miatt erre a'
jó

jó ki-menetelre semmiképpen nem juthatna, a' jó genyetségeskedésre (*suppuratio*), szükséges a' természetnek. A' többi végezetek közül inkább ezt kívánhattuk, mint p. o. a' Fenét. Ámbár némelly nemes részekben ez-is, ha mingyárt későbbre-is, de bizonyosan halálos; úgy a' tüdőben, agyban, gyomorban 's a' t. a' honnan ki-nem lehet tisztítani.

És ez vala, a' mit a' gyúladásokban való vér-ereftésről közönségesen feljegyezhattünk.

A' Gyúladásnak tökéletes gyógyításában a' vér-ereftés kívül még más Orvafságok-is vannak, a' mellyek kormányozzák, és segítik Munkájában a' Természetet. Ezekről-is szólhatunk közönségesen, és rovideden, és a' Diétáról.

A' Gyúladásnak az Ér-vágáson kívül való más Orvafságairól.

A' Gyúladásnak Theoriájából tudjuk, hogy a' vér gyúlott, heves, tömött, az ő vékonyabb részeitől meg-fosztatott. De az erek-is a' hévség miatt kemények 's merők (*rigidum*), mert nincs elegendő nedvesíték az öfzve-sültt vértől; nem engedhetnek, nem tágasodhatnak, holott a' vastagabb vérnek által-ereftésére

erésztesére ez volna kívánandó. Minden leg-kifsebb gyúladásban-is, ha nem az egész vérben, leg-alább a' gyúlott részben meg-vagyon az. A' vér-erésztes ugyan, midőn már a' gyúlott részre rohanó vérnek terhét, vagy csak annak nagyobb öszve-gyúlását, meg-gátolta azzal, hogy az erekben a' vért meg-kevesítette, meg-könnyebbitette az által a' természetnek munkálkodását, mert bátran igyekezhet a' gyúlott vérnek arra hozásában, hogy ez természetefsé vályyon. Terhes ez a' munkája még-is a' természetnek, leg-alább csak a' nedvesítés nélkül való bé-szorúlt vérre nézve. Ha nedvesítetne valahonnan a' gyúlott rész, a' tömött vér lágyúlna, a' kemény erek engedhetnének, és ekképpen ki-szabadúlhatna a' bé-rekedtt vér; ha az egész vér kaphatna nedvességet, ezzel el keverhetné, fel-olvaszthatná azt a' természet, úgy, hogy vagy éppen egészségesse válna a' hibás vér, vagy csak fel-erésztdvén (*dilutus*), ki-mehetne valami úton a' restből. Maga kívánnya azt a' természet, midőn szomjúhozik a' beteg a' gyúladásban; maga nyilatkoztattya ez által, hogy fel-engesztelő nedvesség hijjával vagyon. Ezt a' természetes ösztönt szükséges kövteni az okos Orvosnak, és akkor fogja segíteni a' természetet, és semmit mást nem tenni.

Jó és természetes Orvafság tehát a' gyúladásban csak a' nedvesítő szerek, mellyek a' kérészes eret lágyittyák,

lágycitókák, az öfzve-süített vért áztattycitókák. Illyenek a' lágycitókák italok. Hatalmasabbá válik erejek a' nedvesítők szereknek, ha falétrommal (*nitrum*) együtt adatnak, mert ez a' tömött kérges vért olvasztycitókák-is, és hidegítők tulajdonságával a' hévséget mértékletesíti. Semmiféle más Orvafság, a' mint láttyuk, a' gyúladásra nézve, nem javasoltathatik itten. A' fok lágycitókák italt nem lehet elegendőképven ditsérni a' gyúladásban, arra való nézve-is, hogy, ha a' gyúladás valamelly tsipőfségtől származik, ennek élet-is behúzza, meg-tompítja.

Szoktunk még-is gyakorta purgáló szereket-is adni a' gyúladásban. De ezt töbnyire mindég más okra nézve tselekszük. A' testnek szárazsága miatt a' székezés nehéz, és el-akadhat, ezért nevededik a' vér-forgás, melly mennél nagyobb, annál károsabb a' gyúladásban. A' laxáló Orvafság nyitva tartycitókák a' székezést, lankítja az egész testet, bágyasztycitókák a' természetnek hátkolódó erejét, hátrállycitókák a' szapora vér-forgást. — Lehet tisztátalanfág egyfzer'smind a' testben, epe-sár, vagy más egyéb, ekkor-is kívántatik a' tisztulás. A' purgálás által a' felsőbb részeknek gyúladásában le-felé tsalattatik a' vér a' gyúlott éfztől. Ugyan ezért a' Kliftrózás igen javasolandó minden gyúladásban, kivált azokban, mellyekben a' gyomornak a' purgátio által való öfztönözése

öfztönözése káros volna. A' Gyomor, és belek gyúladásában nem-is szenvedhetné-meg a' természet az purgatiót; ettől nevedne a' gyúladás. Egy szóval, közönségesen minden gyúladásban bátorságosabb a' klistérozás a' székezésnek nyitva-tartására.

JEGYZÉS. A' hol pedig purgatióval élni akarunk, szükséges tudni, hogy semmi más purgáló szereknek nintsen helye a' gyúladásban, csak azoknak, mellyek tsendesen munkálódnak; nem a' mellyek, azon kívül, hogy jobban háboríttyák a' vért, csak a' vékony nedvességet víszik-ki a' testből, olyan volna a' jalappa, rhebarbara, réfinák, vagy akármi szelíd, de nagy mértékben adott purgatio. Ezek az erősök csak a' hideg, 's vizes testben találnak helyet, nem ottan, a' hol fok a' tűz. Azért a' gyúladásokban csak a' *tamarindus*-nak, az aszaltt szilvának a' bodza-gyümölcsnek (*roob sambuci*) vagyon helyek, 's főképpen a' közép-sóknak (*falia media*). Lehet tehát akkor, a' midőn kívántatik a' purgálás, a' salétromot olyan mértékbe adni, melly egyszer kétszer hajthassa napjába a' beteget. Közönségesen pedig a' salétromról fel-lehet jegyezni, hogy egy libra (24 latból álló patikai font) lágyító Decoctumra, egy drachma (negyede egy latnak) salétrom elegendő. Ha ez a' mérték egy némelly érzékenyebb bélüeket gyakran hajtáná,

szükséges

vólna meg-kevesíteni a' mértéket, mert a' gyakran való székezés nem jó a' gyúladásban, kivált midőn az első két három napokon felül vagy on a' betegség. A' gyomor, és belek gyúladásában a' falétrom ösztönöz, azért a' tsupa lágyító Decoctum adatik, ha ezt se szenvedheti a' gyomor (mellyet nagy mértékbe bizonyosán nem-is szenved), minden segítség, melly az ér-vágáson kívül még valamivel lehet, tsak a' klisztérozástól várhatandó.

A' fájdalmas részre lágyító cataplasmat kell tenni. Gyakorta szem-látomást való könnyebbülést okoz a' nagy fájdalmokban. A' melly fájdalmas részek nem szenvedhetik a' terhet, a' cataplasma helyett lágyító fomentumot kívánnak, vagy *lág y i t ó k e n e t e t*. A' külső, vagy azon gyúladásokban, mellyek nem igen mélyen fekszenek, igen hasznosak a' külső Orvafságok.

Szoktunk még külsőképpen szorító Orvafságokkal-is élni a' gyúladásban. De ezt tsak a' kezdő, és kis gyúladásokban szabad tenni a' végre, hogy a' gyúlott rész eretskéinek öszve-szorításával a' tágasabb erekbe visszahajtasson a' vér. Ekképpen gyógyít a' rózsavíz, a' római gálitzkő, a' sár, a' flores zinci, az extractum saturni, a' szem-gyúladásban, mellyben, ha nagy, távúl legyen azokat rendelni;

az alma-bélből, bodza virágból, fehér kenyér morzsából öfzfze-főzött pép szokott a' szem nagyobb gyúladásában rendeltetni. Az égettbor-is az ő szorító erejével azért gyógyítja meg a' meg-ütött kék tetemet, hogy a' bőr alá el-tévedett vért visszahajtsa az ő helyére.

Élünk még *Vesicatorium*-al-is a' gyúladásban akkor, ha már a' kemény pulfus meg-gyengült, 's meg-lágyult, de a' fájdalom még-is alkalmatlankodik. A' fájdashas részre tett *Vesicatorium* leg-bizonyosabban véget vet a' fájdalomnak ilyen állapotban.

A' Gyúladásban fekvő Betegnek Diétája, és Maga-tartása (Regimen).

Közönségesen minden betegségben a' betegnek diétája az, hogy a' levegő, az étel 's ital, a' testnek kormányozása a' Betegségnek tulajdonsága szerént alkalmaztasson; kiváltképpen hogy az ő étele itala mind olyan légyen szint-úgy orvosló ereje légyen, vagy leg-alább ne ellenkezzen a' betegnek jobbúlásával, leg-kifsebben se gátollya aztat. Hogy tehát a' gyúladásban tiszta 's hives helyen légyen a' beteg. Nyáron a' szobában lévő száraz levegő meg-jobbittatik, ha hideg vízzel lotsoltatik a' szoba, vagy tágas edényekbe friss viz

áll a' szobában. Közönséges ital gyanánt az állott viz meg-engedtetetik, a' lemonádé-is, hogy-ha nem tüdő-gyulladás a' betegség, mellyben minden favanyú jobban köhögteti a' beteget. A' jég hidegségű ital káros lehet. A' fok étel semmiféle Orvafsággal élőknek nem jó. A' gyúladásban meg-elégedhet a' beteg vékony tehénhús leveffel, mellyben árpa-kása főtt. A' gyúladásban fekvőnél leg-fzukségesebb igen tsendefsen tartani magát, nem beszélni, nem mozogni, nagyon pelyhős ágyban nem feküdni, vékony 's könnyű takaróval takarózni. Melly alatt ne legyen kéntelen izzadni, ha pedig természetesen izzad, őrizkedni, hogy hirtelen valahonnan hideg szél ne érje, ne verődjön-vizsza az izadság. Azért ollyankor ki nem takargatni magát. Ha az egész test egy iránt gőzöl, és nedves, és könnyebbedik a' beteg, jele, hogy crisis az izzadság, és hogy már meg-győzte a' természet az ellenségét.

Leg-közönségesebb Formulái a' gyúladásban rendelendő Orvafságoknak:

- Bx. *Herba malva*
 — — *althea aa. m. jß.*
coq. in f. q. aqua
collat. lb. ij add.
Nitri puri Dr. ij.

Roob Sambuc. Unc. ij.

Syr. Althea Unc. j.

M.

Sign. Minden órában lágy melegen egy kávé
tséfével vegyen - bé. Okos ítélete szerint már
szaporíthatja már kevesítheti a' falétromot az Orvos.
Minden nap igyekezzen pedig ennyi *Decoſtum*-ot el-
fogyasztani a' beteg.

Rx. Amigd. dulcium Unc. ijij.

— *amarar. Nro. ij.*

- *f. l. a. emulſio*

Collat. lb. ij add.

Sachar. alb. q. ſ. ad gratiam.

D.

Ez közönséges italul szolgálhat. Vagy e' helyett
Lemonáde.

A' szegények oda haza főzhetik az Orvafságot,
azért ótsóbban kaphatják ezeket.

Rx. Herba malva

— *althea aa. m. ij.*

Flor. Sambuc. m. jß.

M. D. pro Tbea.

℞. *Nitri puri*
Sacchar. alb. as. gr. x. f. Pulv.
Dentur tales Nro. xij.

Minden órába igyon egy tsézfével ezen herbatéből, minden második órában pedig egy port-is vegyen-bé. — Közönséges italok lehet ezeknek az árpa - víz.

℞. *Fol. malva m. j.*
Rad. alth. Unc. β.
Coq. f. q. Aqu.
Collatur. Unc. vi.
add.
Mell. mercurial. Unc. ij.
M. D. pro Clysmate.

Így szoktuk praescribálni a' Klisztérnak valót. De ezt talán csak a' Nagy Uraknál kellene tselekedni. mivel máfok szinte igen könnyen magok kézfithetnek klisztért akár a' fellyebb fel-jegyzett Theából, akár tehénhús levesből, vagy árpa-vizből, vagy ollykor csak tsupán meleg vizből. Ha ezen szelíd klisztérok nem vólnának elegendők, salétromot-is, vagy közönséges só't kevés mértékbe szükséges vólna hozzájok adni. Egyfzerre bé-vetendő klisztér foha se legyen több 7-8 unciánál, mert a' fokot elegendő ideig nem tarthatya-meg magában az ember.

- R. Fol. malv. in gross. Pulv. redact.
 Farinæ semin. lini
 — hordei aa. Unc. ij.
 Coq. in f. q. lactis in con-
 sistentiam pultis.
 Sub finem adde
 Fl. Sambuci rud. pulv. Unc. jss.
 F. l. a. Cataplasma.

Ezt a' fájdalmas részre melegen kell rakogatni,
 ha el-hűltt, újjonnan meleg vízzel, vagy téjjel fel-
 eresztteni, 's ismét fel-tenni. Eztet-is könnyen
 készíthet az ember oda haza korpából, és a' fellyebb
 említett Theából,¹ egy két marokkal mindegyikből
 vévén, és vízbe meg-főzvé,

A' Gyúladásnak közönséges folyására nézve
 soha se kell más-féle Orvafságokhoz kapni, hanem
 ezek mellett maradni, és többet a' természetre,
 és az időre hagyni.

Szükség, hogy azoknak, a' miket eddig tanúltunk,
 alkalmaztatások példája kedvéért Betegség-historiákat-
 is (*historias morbi*) olvassunk. Egy jeleket azok
 közül, mellyeket magam tapasztalásimból öszve-írtam,
 elő- adok itten.

Grill Ferentz, több muzsikabéli szép daraboknak ki-adása által nevezetes Compositor, 's egyszer'smind az én Nagy Méltóságú Grófomnál Széchényi Ferentz Urnál Komornyik, 35 esztendő s jovány kartsú testű ember. Életében többnyire beteges állapotú, a' harmad-, negyed-napi hidegleléfektől leggyakrabban nyomattatván, ugyan azért halvány, kedvetlen, a' magányofságban és muzsikai foglalatofságban leg-több órait töltö. Az ő hidegleléseiben az vala különös, hogy azoknak paroxysusaiban a gyomor tájékán mindég szenvedé egy nagy öfzve-húzó, és a' hát-gerintzig terjedő fájdalmat, mellyet mind annyifszor a' hányás váltotta-fel. Ezen utolsó esztendőben szabad volt a' hidegleléstől, hanem olykor lévő köhögés alkalmatlanságától bosszontatott. Ez-is szelíd fü-thékkal való élésre több ízben engedett; de visszakerültt ismét későbbre véle még egy szúró fájdalom-is, melly a' vékonyoktól fogva a' lapotzkák közéig, és a' hát-óoldalokon el-terjedett. Ez valóságosan valamely belső résznek gyúladásától volt, mert a' betegnek vallása szerént, a' hévség, szomjúság, nagy fej-fájás, és a' botsátott vérnek kérge azt mutatta. 14 nap alatt mind el-múltak ezek a' gyógyításra. Semmiről se panaszolkodott egynehány hólnapig a' beteg. Ekkor történe, hogy ezen Méltóságos Házhoz én-is meg-érkeznék. Egészesnek érte magát a' Komornyik, de én leg-

első tekintetre fe nézhettem annak, mert az artzának ki-nézése csak nem valóságos hektika fonnyadásra vezethette az embert. Ugyan azért szorgalmas vizsgálás alá vettem. Tapasztaltam, hogy noha kitsiny, de még-is különböztethetendő hideglelés járja esténkint ötet. Tapasztaltam, hogy olyankor hevesebb a lélekezete 's ugyan azért mindég száraz 's fel-repedezett ajakait szemléltem. Ezeken kívül, és olykor levő köhengetései kívül semmi más jelekre nem jöhettam. Ezekből, és az egész historiából okosan gyanak odhattam, hogy valami kitsiny gyúladásnak, melly a' régítől maradt (vagy talán már akkor, midön az ő hidegleléseinek paroxismuszaiban az említett fájdalmat érzette, valamely taplójában rejtekezve vala), kellene lapongani a' testben. Azonnal a' Stollnak hofzszú ideig tartó gyúladását igyekeztem gyógyítani. Er-vágással, és lágyítókkal el-is kezdettem a' kúrát. A' bevesítő italokat, ezekhez hasonló kemény és fok ételt meg-tiltván jó dietát szabtam. A' ki-eresztett vér kérges 's tömött fekete vólt; azért bizonyofsabb lettem ítéletem felől. Reménlettem, hogy ekképpen él-távoztatomi azon veszedelmet, mellytől mindég félt Stoll, midön azt tartotta, hogy akármi októl, melly a' gyúladásnak kedvez, vagy idővel nagy válhat az illyetén kis gyúladásból, vagy apródonkint el-enyéfszi a' testet.

Sajnálom mái napig-is, hogy szándékom szerént nem folytathattam kurámat, azért, hogy a' Betegnek egy más már régi, és igen nevezetes Practicushoz, mint jó Baráttához, nagyobb bizodalma lévén, annak, tsak a' hideglelésektől maradt kemény beduguláfotskákra (*obstructiones*) tzelozó, el-ofzlató Orvafságaival élt. Ez a' nagy érdemű Orvos más-képpen nem-is ítélhetett, mivel ideje 's alkalmatofsága se lehetett meg-vizsgálni olly alapofsan (*fundatumofan*) a' beteget, mint nekem, a' ki mindenkor vele voltam. Orült a' beteg, midőn máskép' biztatott mástól de álhatatlanúl. Mert e' folyó esztendőben (1791) Mártiusnak napjaiban jobban kezdének neki alkalmatlankodni mind azok a' művek, mellyek nekem jelül szolgáltak. Nevekedett a' hőség, a' lapotzkák között, és a' hát ódalaiba lévő fájdalom unalmasabb vala, nyilvánban szaporáskodott az élet-ér-verés, mig nagy 's kemény - is nem lett. Megjelentek a' fej-fájás, és szomjúság, és le-is fektették a' beteget. Mind ezek elő-jöttek, ámbár a' beteg módos, 's vigyázó magatartásával nem adhatott új okot reájok. Az idő ugyan oka lehetett, de tagadhatatlan, hogy tsak fel-gerjesztő, és nevelő oka, a' gyúladásnak.

Nem köhögött a' beteg, lélekzetében se szenvedett nehézséget azért a' tüdő-gyúladásra nem ítélhetünk ;

tünk; a' gyomor-gyúladást nem vélhettük, mert nem hányt étel 's Orvasság után, a' gyomor tájékon égetést nem panaszolt, a' tapogatásra nem érzett fájdalmat; de máshol se érzette azt az illetéfre, csak egy keveset a' mélyen bé-szívott levegőre (igy kell vizsgálni a' tüdő hibáit) nevededett az az alkalmatlanság, melly egy tompa fájdalmat mutatott. Azt itéltük tehát, hogy a' mej- és has-üregeket el-választó gátnak azon része gyúladott, melly az ágyékgerintzen a' has-üregbe a' gyomor alá ereszkedik
 • (*inflammatio caudæ diapbragmatis.*)

Minden belső rész nemos, tehát annak gyúladása veszedelmes, igy gondolkoztunk (én, és az említett Bétsben igen nevezetes Practicus). Meg-vágtuk az orot a' karon, és tapogatván a' más karon az élet-érverést, mivel se nem kifibbedett, sem nem újult a' beteg, mint-egy 15 uuciányi vért bő nyitással kivettünk, a' nyitáson ki-tóduló vér fekete vala, későbbre a' vér igen kérges, és kevés savós olly tomított vér-pogátsát tsinála, hogy a' belé-szúrtt fátskáival magofsan fel-lehetett emelni, mig le-esett. Minden órában a' falétromos lágyító *Decoñum*-ból egy kávé tsészével be-venni, rendeltük. Időt adtunk a' természetnek, hogy talán az ér-vágásnak ismétítése nélkül-is későbbre le-szállana a' pulsus keménysége. Ez nem történt, estve felé tehát ismét fel-pattantattuk

tuk az eret, és olly véle-bánáfsal, mint dél előtt, megint 10 unciányi vért ki-eresztettünk. Az Orvafsággal szorgalmatofsan éltt a' beteg. Ezen éjtzakája nagy hőségbbe igen nyughatatlan vólt, veréjtékezett artzába. A' gyúlott rész fájdalmát szenvedte.

Más nap reggel az az 19-dik Mártiusban tsak olly állapotban találtuk a' beteget, mint tegnap. Székezett reggel felé kétfzer, de a' hévség, fej-fájás nem engedtek fenmit, úgy a' pulfus keménysége, és szaporázása. A' tegnap estve ki-botsájtott vér még kérgesebb való az elsőnél. Fel-pattantattuk ismét az ér-nyilást. 10 uncia vért ki-vettünk. Erre sem engedett az ér-verés sem más művek. Kéntenek vóltunk ezen a' napon még kétfzer az előbbeni mértékkal vért botsájtani. Ezen éjtzakája-is igen nyughatatlan vólt. Vizelete egy keveset festett, holott a' gyúlott vérrel veres szokott lenni. Appetitufsa, a' mint szokott lenni minden nagyobb forró betegségbben, nem vólt.

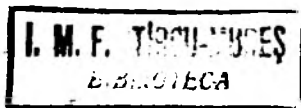
20-dik Márt. Ismét tsak a' tegnapi nótán ugrándozott a' természet, szükséges vólt megint eret vágni, hogy meg-alázhatnánk a' természetet, hogy a' tömött terhes vért még jobban meg-kevesitenénk, 's az által a' gyúlott résznek unalmas terhéből el-vennénk. A' beteg miatt, a' ki mennél többször botsájtottuk

a' vért annál bizonyosabban vélte közelgetni halálát tehát félt, azt kellett mondani, hogy jobban vagyon, g) nem vágtunk eret. De csak ugyan a' beteg erőtlenségére nézve azt-is vártuk, hogy már magától-is fog engedni a' természet. Ötször székezett ma a' beteg, mellynek gyakorta-valósága nem jó a' gyűladásban, mert a' vékony nedveséget vesztegeti; azért a' falétromot egészen ki-hagytuk a' lágyító Deco-ctumból. A' szomjúság ellen Mandula-tejet praescribáltunk. Midőn éjjel inna, nagy és gyakorta való ájulások jöttek reá, mellyek után hányt, femmit se mást a' gyomorban lévő epével kevert nedveségnél. Éjfél-tájba hivattatván, vélekedhettem, hogy megint nevededett légyon a' gyűladás, és talán a gyomorfelé terjedett. Valami 15 unciányi vért kibotsátattam. Meg-pihentt a' beteg, el-is alutt.

21-dik Márt. Reggel csak a' régibe marada az állapot. Igen szalonnás volt a' vér. Ma megint kétfzer vágtunk eret. (Hogy hamar ofzfze ne nyőjjön az ér, midőn szukségesnek láttya az ember azt fel-pattantani, nem etzetes ruhátskával, hanem faggyús-fal kell a' vágást be-kötni).

22-dik

g) Nints veszedelmesebb, mint midőn a' Betegnek elme-indúlati vannak p. o. harag, bú, félelem 's a' t.

22-dik Márt. A' pulfus keménysége megint csak a' vér-erészteft javasolta, vágunk-is. Mert féltünk, hogy ha ezt nem tessék, genyetségeskedésbe lépne - által a' gyúladás. A' belső tagokban lévő genyetséget mesterség ki-tisztítani a' természetnek; mi pedig csak a' tetegtető, és bizonytalan hasznú operatio által vehetnénk-ki. A' mandula tejet nem szenvedhette a' gyomor émelgés nélkül, azzal fel-hagytunk. Csak a' lágyító Decoctum, és a' tiszta leves volt étele itala a' betegnek. Ha a' székezés kéfedelmeskedett, az az, el-maradott egész nap, estve tiszta meleg vízből levesből klisztérokat adattunk. Ezekre jobbúlni lártzatotta' beteg. A' pulfusnak nagy keménysége és telesége miatt estve tíz óra tájban megint erősztettem bőven vért. Értetlen volt nagyon a' beteg, ájúlhatott. Minyájan a' környülállók csak -nem haldoklást néztek rajta, még-is csak nem engedett a' pulfus. Az ájúlhatás el-múltt, 's el-alutt a' beteg.

23-dik Márt. Réggel ábrázattyába vidámabb a' beteg, ditsekedik könnyebbülésén. Mi örülünk jobban, hogy az egész testet egyaránt nedvesnek tapogattuk. A' fej-fájás meg-szünt, nem szomjuzott. Egy szóval semmi roszszat nem tapasztaltunk. De még-is nagy és kemény volt a' pulfus. Nem sokat gondoltunk ezzel, csak-hogy minden nap jobban lenni mondotta magát a' beteg. Nem mérészeltünk volna

már most eret-váogatni, mert krifisnek tartottuk az állapotot. Ugyan izzadott-is a' test. Nem volt szabad ki-takaródnai, vagy hidegen valakinek közel hozzá menni, vagy néki hidegen valamit inni. De más oka, hogy eret nem mertünk volna vágni, az - is volt, hogy tartottunk tőle, ne talán azt az erőt, mellyre (ha talán csak ugyan a' genyetségeskedést meg nem gátolhattuk) szüksége volna a' természetnek a' jó genyetség tsinálására, meg tsonkítsuk.

24-dik Márt. Már femmiről fe panaszolkodott, hanem az izzadsága mód nélkül nagy volt. Még a' következő napon-is el-néztük azt, mivel mindég jobban érezte magát reája a' beteg. Gondoltuk még-is, hogy rész szerént az Orvafság - is oka légyen, azért a' Roob sambucit ki-hagytuk. Csak ugyan megszűnt a' nagy ki-gőzölés. A' pulsus - is végtére meg-lágyult, 's meg-tsenedesedett. Az Appetitus - is meg-jött. A' vékony 's kevés étel mellett, a' lágyító Orvafságnak folytatása mellett, több napokba kellett még az ágyba jó magatartásával maradni. Vigyáztunk e' közben, ha tapasztalnánk é estvéli hideglelést és más suppurationak jeleit. Mellyekre való nézve a' lágyítókat mindég folytattuk volna, és a' favót javasoltuk volna. — Több mint 100 uncia vérnek ki-vétele után lett itten jobban a' beteg, a' kinek gyúladása bizonyosán fenébe lépett volna máskép'.
Ebben

Ebben a történetben a' pulfusra nézve rendel-
tük mi mind az ér-vágásnak ismétítését, mind a' ki-
eresztett vérnek mennyiségét. Mert ez volt a' fő
műv. Lett volna a' betegség tüdő-gyulladás? akkor
a' lélekzetnek állapotjára volt volna szükséges te-
kinteni, 's úgy más gyulladásokban az ő fő műveire.
Ne lett volna veszedelmes a' gyulladás? nem lettünk
vólna olly bátrak a' vér-eresztéssel. Félelmes volt
ittén a' testnek csak-nem véretlen állapotjára nézni.

Teszem, hogy epe-sár tisztátalansággal lett volna
kaptsolva a' gyulladás. Mit tettünk volna akkor?
Az epe-sárnak mennél hamarébb való ki-üzése szük-
séges, máskép', mennél forróbb állapotú a' test,
annál szaporábban siet a' rohadásra a' betegség. A'
hánytató ilyenkor veszedelmes, mert az erőltetés
által, szörnyen halhat a' beteg, vagy igen nagyjá
válík a' gyulladás. A' le-felé-tisztítók nem elegendők
a' gyúlott vérnek meg-jobbitására, vagy mig ezt
tehetnék, addig genyetségbe mehetne a' gyulladás.
Stoll ugyan, a' mint írásaiból ki-veheti az ember,
ha fel-felé kívánczozott a' gyomor tisztátalansága,
nem igen fokot hajtván a' gyulladásra, hánytatta a'
beteget; szerentsés-is volt leg-többet. Mindazonál-
tal, én azt tartom fok tapasztalásimból, hogy méltóbb
nagyobb tekénte:be venni a' gyúladást a' tisztátalan-
ságnál, 's azért nyuggyárt eunek a' gyógyításához
fogni,

fogni, hogy mind a' gyúladásból könnyen támadhatandó veszedelemnek félelmét el-távoztassuk, mind a' hánytatót bátran rendelhefsuk. De itten, ha valahol, szükséges az Orvos böltséfsége, hogy se az erőt meg-ne tsonkítsa, a' mi által bizonyofsan rothatt hideglelésre léptetné az epés hideglelést, se a' fok 's gyúlott vér hánykolódásának ne engedjen. És ebben álna ilyen állapotban a' jó kúra. Kellene tebát eret vágni, de a' vért éppen nem vesztegetni; mindenek fölött leg-jobbán különböztetni, ha nem a' tsipős tisztátalanságtól vannak é inkább azok a' művek, mellyek a' gyúladásnak nagyságától láttzatnak lenni. Ekkor bizonyofsan káros volna az ér-vágás ismétitgetése. Azonban a' tisztátalansággal lévő gyúladásokban a' tisztátalanság ellen való Orvafságokat-is kell rendelnünk. Az epés betegségsben a' közép-sókat, a' savanyúkat. A' venereában a' vér-tisztítókat; a' rheumatismusban a' ki-gőzölést segítőket 's a' t.

↳ Úgy gondolom, hogy ezen Példázgatások szerént, a' mint mind azokat, a' miket eddig tanítottunk, igen könnyen kiki érthette, úgy könnyen applikálhattya praxifsában-is.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Azon Esetekről, mellyekben Gyúladás nélkül kívántatik a Vér-eresztés.

Ezekről imitt-amott már emlékeztünk. A' Bővérűségben azon Roszszaknak el-távoztatására, mellyek belőle következhetnek, helyefsen rendeltek a' vér-eresztés, holott semmi gyúladás nincs a' testben. Ide tartozandó a' hánytató előtt rendelendő ér-vágás, midőn tudai-illik félelem vagyon, hogy a' fok vértől a' hányás közben a' gutta-is meg-ütkezi az embert. Ezért közönségesen a' véresebb emberek legalább fej-fájást szenvednek nagyobb, mint mások, a' hányás közben.

Szoktunk eret vágni minden forró betegségben, mellyel fok vér vagyon, vagy a' melly a' hó-számnak, arany-érnek ki-hagyását esmérő okának, vagy a' szokott ér-vágásnak el-hagyását.

Lehet olly nagy fájdalma a' testnek, akármi okból legyen az, melly által valóságos gyúladás okoztathat. Ennek meg-gátolására hasznos az okos vér-eresztés,

Az

Az olyan nehéz lélekzetnek idején, mellyben félelmes, hogy azonnal meg-fúl a beteg, akármű okból történnyen az, könnyebbit a vér-erésztes. Történik az a vízkórságban a temérdek viznek terhétől; történhet a görtsöktől (*spasms*) vagy a tüdőben lévő fok nyáttól. Melly állapotokban a vérfeszítés igen káros, de kötelefsége az Orvosnak, a meddig lehet, addig húzni az életet. Az ilyen ér-vágás nem kurál, tsak könnyebbit.

A gutta-ütésben, akár a vér, akár a vér-savó öszve-gyülésétől légyen az, meg-kevesíti ezeket az ér-vágás. Ha az in-rángatásfoktól (*convulsiones*) vagyon: ezek a főbe siettetik a vért, mellyből valóságos gutta-ütés támadhat. Ekkor- is jó a vérfeszítés. Ha a nagy ki-ürefedések után (*post evacuationes magnas*) támadott légyen a gutta-ütés, az az, az agy-velőnek lankadtsága, és az ereknek bűgyattságá miatt, az ér-vágás által örökös gutta-ütés történhet. Azért jól különböztesd ezt a nemét a gutta-ütésnek a többitől.

A mélyenvel-ájúltakban (ha nem az erőflenségtől vagyon), a vízbe-fúltakban, vagy azokban, a kik főjtogatták, fel-akasztották magokat, de jókor rajta kapattak; egy szóval minden emberben, a ki nem valamely bizonyos halált okozható betegsége után

után holttnak láttatik, valahol meg-halva találatik¹ de teste ép, talán még meleg-is, a' vér-eresztés legjobb szerentsés próbáló Orvafság. Mert ha foly-nivaló még a' vér, ez folyásba indul, és fel-gerjeszti a' szívet, hogy üzhefse a' maga kötelefségét, és tsallya-vizfza a' lelket, akárhol vólt ő eddig. Vannak históriák, mellyek bizonyíttyák, hogy több napokig feküdt halva a' test, mert nem ment a' vér-forgás; hanem, mivel nem vólt a' vér rodhatt, sem a' vér forgást üző eszközök nem hibáztak, fel-támadott az ér-vágásra, és más ehez fzükséges orvosiásra. Ezen Orvoslásról örömeft böven szóllanék, de itt helye nintsen; hanem egy erről a' materiáról szólló szép 's hasznos könyvetskében *b)*, melly Bétsben a' nagy Ispotályból került Németül lehet olvasni, vagy Magyarra jó vólna fordítani.

b) Kurzgefaßte Methode alle Arten von Scheinbahrtodten wieder zu beleben, und der allergefaßsamsten Mordthat, Lebendige in das Grab zu legen, vorzubeugen. Az az: Rövid methodus mindenféle szines holttaknak meg-elevenítetésekről, hogy az az irtozatos kegyetlen ember-ölés el-kerültethessen, mely szerént fok elevenek el-temettetnek. — Ezt a' 3 árkosból álló könyvetskét nyomtatatta és ingyen el-osztattatta itt Bétsben Camerarius Gróf G. 1797-ben, midön magát itten a' mi Melterségüknek nagy díszére Doctoráktatá 39 ezer forint elztendei jüvedelmes lútre.

1. JEGYZÉS. Ezen esetekben a' testnek állapot-tyára nézve botsáttatik a' vér. A' hol ez éppen ellenzené a' vér-eresztést (hogy ha tudni-illik az el- számlált állapotokban nem volna a' beteg), ottan csak kevés mértékkel kellene ereszteni. Úgy tartom, hogy a' testnek dörgölése ilyen állapotokba többet tehetne, mivel az ér-fel-nyitásra igen ritkán-is jön a' vér.

2. JEGYZÉS. Egy kérdés juta eszemben, tudni-illik, hogyan tudja a' Borbély, hány uncia vért vett-ki? Erre nézve igen ditsérendők azok az ér-vágók, a' kik nem tányérba, hanem magokkal hozott edé-nyekbe fogják a' vért. Ezen edények mélyek, tá- galsabb pohár formájúak, tzinből (fehér ónnból) vagy bádokból vannak, vagy üvegből, és bizonyos mennyiségű vért foglalhatnak magokban, egy-egy, öt hat unciát. Ezzel azt-is nyeri az ember, hogy azokban a' vérnek tulajdonsága p. o. a' kérge, vagy fok savója 's a' t. jobban ki-mutatattya magát, mint a' nagy felű tálban vagy tányérban.

És ezek azok, a' miket az ér-vágásról fel- jegyezni régen szomjúhoztam. Reménlem, hogy ez által ki-nyerhetem az édes Magyar Hazánknak, hogy

leg-

leg-alább meg-esmértetem a' vér-ereftésnek a' Medicinába nagy vóltát, és a' tökéletlen (nem tökéletes) tudománnynak azzal káros vakmerős-lödését. Igen szukséges vala ez, hogy ne légyen Országunkban olly bátorságos az ér-vágás. — Hogy ha valaki azt veti ellen, hogy ő nagy Tudommánnya nélkül-is szerentsés vólt az ér-vágással: köszönnye ő azt a' jó Természetnek, melly fokszor az Orvos tudatlansága ellen-is győzedelmeskedhet. De fokszor későbbre, midőn nem-is vélné, érzi azt meg a' roz-szúl orvaslott Ember.

Nyomtatás-beli Hibák.

Lap.	Rend.	Hibák.	Olvasd.
88.	12.	véres —	veres.
89.	16.	véres —	veres.
102.	19.	vér —	ver.
138.	24.	észtl —	résztl.

UWSF